

**ДЗЕЙНАСЦЬ
УСТАНОЎ КУЛЬТУРЫ
ПА МІНІМІЗАЦЫІ
НАСТУПСТВАЎ
ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ
ТРАГЕДЫІ**

Мінск 1999

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Беларускі ўніверсітэт культуры

**ДЗЕЙНАСЦЬ УСТАНОЎ КУЛЬТУРЫ
ПА МІНІМІЗАЦЫІ НАСТУПСТВАЎ
ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ ТРАГЕДЫІ**

Мінск 1999

УДК 374.7: 621.039 "2"

Д 431

А ў т а р ы: А.І.Смолік, У.А.Мамонька, А.Р.Маісеенка, Г.С.Шведава, С.В.Аўдзей, А.А.Гулак, Р.І.Баравік, У.А.Акуліч, С.А.Паўлава, А.Р.Зязюля, Л.А.Драчова, А.А.Макарава

Р э ц э н з е н т ы: Я.М.Бабосаў, акадэмік НАН Беларусі, прафесар; Н.Ф.Вішнякова, доктар псіхалагічных навук, прафесар

**Дзейнасць устаноў культуры па мінімізацыі
Д 431 наступстваў чарнобыльскай трагедыі: Манаграфія**
/А.І.Смолік, У.А.Мамонька, А.Р.Маісеенка і інш.;
Пад рэд. А.І.Смоліка. — Мн.: Бел. ун-т культуры,
1999. — 160 с.

У манаграфіі пададзены вынікі даследавання дзейнасці сацыякультурных інстытутаў у постчарнобыльскі перыяд на радыяцыйна забруджаных тэрыторыях. На аснове навуковага даследавання адлюстравана роля прафесійнага мастацтва, самадзейнай мастацкай творчасці ў сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі насельніцтва тэрыторый, забруджаных у выніку аварыі на ЧАЭС.

Рэкамендуецца навуковым супрацоўнікам, аспірантам, студэнтам, выкладчыкам ВНУ і сярэдніх навучальных устаноў культуры, практычным работнікам у сферы культуры.

УДК 374.7: 621.039 "2"

© Беларускі ўніверсітэт культуры, 1999

УВОДЗІНЫ

У выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС узнікла сітуацыя, небяспечная для жыцця, здароўя і дабрабыту некалькіх мільёнаў людзей. Асабліва сцю посткатастрофнай сітуацыі з'яўляецца тое, што, нягледзячы на развіццё псіхагенных расстройтваў і пастаянную небяспечную сітуацыю, пацярпелае насельніцтва вымушана працягваць актыўную барацьбу з наступствамі катастрофы дзеля выжывання і захавання жыцця сваіх блізкіх. Для змякчэння і ліквідацыі псіхічнай дэадаптацыі вялікай колькасці пацярпелых неабходныя стварэнне шырокай сеткі спецыялізаваных псіхатэрапеўтычных устаноў і актыўнае выкарыстанне ўстаноў культуры і мастацтва. Таму чарнобыльская тэхнагенная катастрофа выклікала ў вучоных павышаную цікавасць да арыентаванай псіхатэрапіі. Псіхагенныя расстройства, якія ўзніклі адначасова ў вялікай колькасці людзей, патрабавалі ўдасканалення традыцыйных і распрацоўкі новых арганізацыйных мадэлей псіхатэрапеўтычнай службы. Клініка-псіхалагічная база для развіцця арыентаванай псіхатэрапіі ў Еўропе склалася ўжо ў XIX ст. Нямецкі псіхатэрапеўт Штротцка пад псіхатэрапіяй разумсё ўзасмадзяння паміж адным ці некалькімі пацыентамі і адным ці некалькімі псіхатэрапеўгамі з мэтай лячэння парушэнняў паводзін і хваравітага стану асобы псіхалагічнымі сродкамі, выкарыстоўваючы даступныя хвораму прыёмы з пэўна вызначанай мэтай і на аснове тэорыі нармальных і ананальных паводзін. Такім чынам, у Штротцка тэрмін "псіхатэрапія" меў чыста медыцынскае значэнне (Strotzka H. Psychotherapie und Sociale Sicherheit. — München, 1969).

Медыцынскі сэнс у гэтае паняцце ўкладвалі і іншыя заходнееўрапейскія і расійскія псіхалагі (Карвасарский Б.Д.

Психотерапия. — М., 1985; Kohler Chr. Kommunikative Psychotherapie. — Jena, 1968; Aleksandrowicz I.W. Psychopatologia nerwic. — Krakow, 1983; Абабков В.А. Клинические основы психотерапии невротозов и других пограничных нервно-психических расстройств (в свете их патоморфоза) // Психотерапия: от теории к практике. — СПб., 1995). Тэрмін “псіхатэрапія” імі ўжываўся для абазначэння метадаў лячэння, якія не патрабавалі выкарыстання прыёмаў псіхааналізу і адрозніваліся ад псіхааналітычных спосабаў тэрапіі адмовай ад спроб даследавання глыбінных слаёў псіхікі хворага.

Другая група псіхатэрапеўтаў, якія не з’яўляліся ўрачамі па адукацыі ці роду дзейнасці, не ўкладвалі ў тэрмін “псіхатэрапія” чыста медыцынскі сэнс. Імі вылучаліся філасофская, культуралагічная і псіхалагічная мадэлі псіхатэрапіі, якія заснаваны на першасным значэнні гэтага слова — “лячэнне душой”. Асноўная мэта такога падыходу заключаецца не ў лячэнні ад псіхічных расстройстваў, а ў дапамозе асабе ў працэсе станаўлення яе свядомасці, тут псіхатэрапеўт выступае спадарожнікам хворага, яго сябрам і настаўнікам (Менегетти А. Музыка души. Введение в онтопсихологическую музыкотерапию. — СПб., 1992; Миллер А.М. Некоторые принципы психотерапевтического использования средств искусства в комплексе лечения и реабилитации больных на курорте. — Харьков, 1979; Кроль Л.М., Михайлова Е.Л. Человек-оркестр. Микроструктура общения. — М., 1993; Музыкальная релаксационная терапия: Практик. руководство. — Новосибирск, 1995; Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя насельніцтва мастацтвам: Практик. дапаможнік для работнікаў культуры / Пад рэд. А.І.Смоліка. — Мн., 1998).

На наш погляд, у адносінах да псіхастэнічных, астэнічных, цыклоідных, шызоідных, эпілептоідных, істэрычных, ананкастычных пацыентаў, якія самі звяртаюцца за дапамогай да ўрача па прычыне сваіх душэўных якасцей, псіхатэрапія павінна выступаць як галіна медыцыны міждысцыплінарнага характару.

Псіхапаталагічнымі расстройтвамі, выкліканымі многімі нечаканымі ўзніклымі псіхатраўміруючымі фактарамі ў экстрэмальных сітуацыях (катастрофах), па нашым меркаванні, павінны займацца і клінічная псіхатэрапія, і псіхатэрапія, якая з'яўляецца асобай дысцыплінай у галіне гуманітарных навук. У Дэкларацыі па псіхатэрапіі, прынятай Еўрапейскай асацыяцыяй псіхатэрапіі ў Страсбургу 21 кастрычніка 1990 г., падкрэсліваецца, што псіхатэрапія ўяўляе сабой свабодную і незалежную прафесію, якой гарантавана выкарыстанне разнастайных тэрапеўтычных метадаў, а тэрапеўт павінен мець як спецыяльную, так і глыбокую падрыхтоўку ў галіне гуманітарных і грамадскіх навук. Ва ўмовах неразвіцці айчынай псіхатэрапеўтычнай службы ўзрастае значэнне тэрапіі творчым самавыяўленнем і іншымі метадамі, звязанымі з творчымі перажываннямі. Наша абгрунтаванне неабходнасці творчай рэабілітацыі людзей з постчарнобыльскім сіндромам абавіраецца на разуменне ролі мастацтва, літаратуры, народнай творчасці ў жыцці сучаснага чалавека. З развіццём цывілізацыі мастацтва не толькі панесла пэўныя страты, але і атрымала велізарныя магчымасці ўздзеяння на масавую аўдыторыю, фарміравання масавых густаў, арыентацый, ідэалаў. А. Тойнбі схільны быў разглядаць цывілізацыю і мастацтва не толькі як апазіцыйныя пачаткі, але і як сасуды, якія злучаюцца, маючы на ўвазе, што сама мастацкая культура шляхам генерыравання сваіх новых магчымасцей здольная аказваць стымулюючае ўздзеянне на

змяненне сацыяльнага клімату. Бурнае развіццё сродкаў масавай камунікацыі дазваляе далучыцца вялікай колькасці насельніцтва да літаратуры і мастацтва. Ва ўмовах узмацнення спецыялізацыі ў сферы вытворчасці ўзрастае патрэба чалавека ў яркім эмацыянальным свеце, перажыванні высокай амплітуды пачуццяў, якія пераўзыходзяць руціннасць і заарганізаванасць паўсядзённага жыцця. Мастацтва здольнае адцягнуць увагу асобы ад уласных матывацый і вопыту, дазволіць індывіду адысці ад рэчаіснасці, расслабіцца ў сузіранні пачуццёва “сфакусіраванага” цэласнага і ўпарадкаванага свету.

Рэгуляванне эмацыянальнага стану, павышэнне сацыяльнай актыўнасці чалавека з дапамогай літаратуры і мастацтва ажыццяўлялі яшчэ антычныя вучоныя. Арыстоцель выказваў меркаванне аб уздзеянні душы на цялесныя праявы і падкрэсліваў, што праз спачуванне і страх трагедыя дабіваецца ачышчэння (катарсісу) духу. Мноства псіхакатарсічных прыёмаў выкарыстоўвалася ў сярэднявеччы. Змяншэння афектыўнай напружанасці і пачуцця палёгкі дабіваліся праз удзел у пэўных рытуалах, абрадах, святах і звычаях. Адрэагіруючае значэнне мелі пропаведзі, замовы і заклінанні.

Дабратворнай эмацыянальнай усхваляванасцю, уражаннямі, захапляючымі заняткамі ў XVIII ст. спрабавалі лячыць многія расійскія вучоныя. Да нашага часу дайшлі Запіскі Андрэя Болатава. Андрэй Цімафеевіч Болатаў, пісьменнік, энцыклапедыст раіў лячыць іпахондрыю і істэрыю літаратурна-мастацкай творчасцю, маляваннем, вырошчваннем кветак, прагулкамі і верхавой яздой (Болотов А.Т. Записки Андрея Болотова. — СПб., 1872. — Т.3 — Ч.15—21. — Стб.4). Вядомыя рускія псіхіятры П.А.Буткоўскі, П.П.Маліноўскі адзначалі, што практыкаванні ў любімых прадметах, у маляванні, жывалісе, гравіраванні выпростваюць

разумовыя сілы і падтрымліваюць добры настрой (Бутковский П.А. Душевные болезни, изложенные сообразно началам нынешнего учения психиатрии в общем и частном, теоретическом и практическом содержании. — СПб., 1834. — Ч.1; Малиновский П.П. Помешательство, описанное так, как оно является врачу в практике. — М., 1960).

Гуманную ўрачэбную псіхатэрапію прапагандаваў рускі тэрапеўт А.І.Яроцкі. Па яго меркаванні, сапраўдныя прычыны захворванняў знаходзяцца ў глыбокіх пластах духоўнага жыцця. Ім распрацаваны метады арттэрапіі, які заснаваны на лячэбна-арганізмичным уздзеянні духоўных уражанняў і ідэалаў (Яроцкий А.И. Идеализм как физиологический фактор. — Юрьев, 1908).

Вывучэннем тэрапіі творчасцю займаліся сучасныя псіхатэрапеўты. Шматгадовы вопыт эфектыўнай тэрапіі псіхapatыі абагульнены М.Я.Бурно, М.М.Кабанавым, Д.Я.Мелехавым, В.Я.Ражновым, Р.Б.Хайкіным (Бурно М.Е. Терапия (профилактика) творческим самовыражением.../Под ред. В.Е.Рожнова: Метод. рек. Мин-ва здравоохранения СССР. — М., 1988; Кабанов М.М. Реабилитация психически больных. — Л., 1978; Мелехов Д.Е. Трудовая терапия психически больных // БМЭ.— 2-е изд.—М., 1963. — Т.32; Хайкин Р.Б. Изобразительное творчество душевнобольных и лечение психических заболеваний: Обзор литературы// Мед.реф.журн. — 1981. — Разд.14. — № 9) і інш. Усе названыя псіхатэрапеўты апісвалі клініка-псіхатэрапеўтычныя метады і прыёмы, якія могуць выкарыстоўвацца ў асноўным пры стацыянарным лячэнні невялікай групы пацыентаў.

Сучасная заходнеўрапейская псіхатэрапія прасякнута канцэпцыямі неклінічнага, псіхадынамічнага характару. Экзістэнцыяльна-гуманістычная тэрапія абапіраецца на вучэнне аб свабодным развіцці асобы, адказнасці чалавека за

фарміраванне ўласнага ўнутранага свету і выбар жыццёвага шляху. Пры любых абставінах, адзначай аўстрыйскі псіхатэрапеўт В.Э.Франкл, чалавек здольны заняць асэнсаваную пазіцыю ў адносінах да гэтых абставін і прыдаць сваім пакутам глыбокі жыццёвы сэнс (Frankl V.E. *Zogotherapy approach to personality // Psychology of personality: Readings in theory / Ed. W. S. Sahakian. - 2 nd ed. — Chikago, 1965*). Такім чынам, жыццё чалавека ніколі не можа быць бессэнсоўным. Практычнае значэнне экзістэнцыяльна-гуманістычнай тэрапіі звязана з каштоўнасцямі адносін, са знаходжаннем людзьмі сэнсу свайго існавання ў сітуацыях, якія здаюцца бязвыхаднымі.

Прадстаўнікі разглядаемага накірунку ў псіхатэрапіі вылучаюць тры групы каштоўнасцей: каштоўнасці творчасці, каштоўнасці перажывання і каштоўнасці адносін. Прыярытэт належыць каштоўнасцям творчасці, асноўным спосабам рэалізацыі якіх з'яўляецца творчая дзейнасць. Мэта рэабілітацыі творчым самавыяўленнем — не проста вярнуць хворага да працы, але, абапіраючыся на асобу хворага, аднавіць, захаваць яго індывідуальную і грамадскую каштоўнасць. У сувязі з гэтым псіхатэрапеўтамі выкарыстоўваюцца розныя прыёмы лячэння натхненнем, культурай. Сучаснымі прыёмамі тэрапэўтычнага самараскрыцця ў творчасці з'яўляюцца гештальтункстэрапія, арттэрапія, музыкатэрапія, тэрапія літаратурнай творчасцю, этнатэрапія і інш. Вывучэнне дзейнасці арттэрапеўтычных, музыкатэрапеўтычных цэнтраў, спецыялізаваных бібліятэк у Германіі, Даніі, Польшчы сведчыць аб тым, што лячэннем творчай дзейнасцю там займаюцца ў асноўным не ўрачы, а спецыяльна падрыхтаваныя бібліятэрапеўты, арттэрапеўты, музыкатэрапеўты і інш. Неклінічныя, дадатковыя формы тэрапіі творчай дзейнасцю набылі ў Заходняй Еўропе, ЗША і

іншых краінах свету масавы характар. На Захадзе псіхатэрапеўты гэтага накірунку маюць свае цэнтры, друкаваныя органы, вытворчыя прадпрыемствы, якія тыражуюць спецыяльныя музычныя творы, літаратуру і метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі псіхатэрапеўтычнай службы неклінічнага тыпу. У шэрагу вышэйшых навучальных устаноў вядзецца падрыхтоўка спецыялістаў для работы ў рэабілітацыйных цэнтрах. Так, у Гданьскай кансерваторыі створаны клас музычнай тэрапіі. Пад кіраўніцтвам кампазітара Тадэвуша Натансона рыхтуюць спецыялістаў у галіне музычнай тэрапіі, распрацоўваецца метадыка выкарыстання музычных твораў у лячэбных мэтах, ствараюцца музычныя праграмы. Шмат гадоў Выдавецтва медыцынскай літаратуры ў Варшаве выпускае “снатворныя” грампласцінкі, на якіх запісаны спецыяльны тэкст, што суправаджаецца ціхай музыкай. У ЗША бібліятэрапеўты рыхтуюцца ў бібліятэчнай школе пры універсітэце штата Мінесота. Студэнты там атрымліваюць веды аб прынцыпах і практыцы адбору кніг для псіхічна хворых людзей. Выкладчыкі-медыкі чытаюць ім лекцыі аб працы з хворымі, аб дыягностыцы і лячэнні найбольш распаўсюджаных псіхічных захворванняў. Студэнтамі вывучаюцца пытанні аб ролі бібліятэк для хворых, іх арганізацыі і кіраўніцтва імі. Вучэбным планам прадугледжана абавязковая практыка ў спецыялізаваных бібліятэках для хворых. У Францыі, напрыклад, існуюць 246 спецыялізаваных бібліятэк, укамплектаваных старанна выбранай літаратурай з улікам магчымай рэакцыі розных груп хворых. З іх фондаў выключана літаратура, што аказвае прыгнятальнае ўздзеянне на асобу. У бібліятэках працуюць спецыялісты, добра знаёмыя з псіхалогіяй унушэння, здольныя разумець псіхалогію чытача-хворага. Метад сацыяльнай рэабілітацыі актыўна выкарыстоўваецца адукацыйным

цэнтрам “Лінгасколен”, які знаходзіцца ў Даніі. Сусветна вядомы спектаклямі для псіхічна хворых людзей лячэбны цэнтр у Брадмуры (Англія). Для пацыентаў тут ставяцца спектаклі па творах У.Шэкспіра “Гамлет”, “Рамэо і Джульета”, “Кароль Лір” і інш.

Такім чынам, у свеце назапашаны багаты практычны вопыт сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі людзей з псіхагеннымі расстройтвамі сродкамі мастацтва, які, безумоўна, можа быць адаптаваны да экстрэмальных умоў, выкліканых чарнобыльскай трагедыяй.

Ва ўмовах адсутнасці неабходнай колькасці псіхатэрапеўтаў у нашай краіне тэатральна-відовішчныя, канцэртныя, клубныя ўстановы, бібліятэкі могуць актыўна ўздзейнічаць сродкамі мастацтва і культуры на пацярпелага шляхам фарміравання ў яго жыццесцвярджальных, аптымістычных ідэалаў і памкненняў, якія садзейнічаюць пераадоленню хваравітага пэсімізму, даюць сілы, неабходныя для барацьбы з трагедыяй.

Аналіз інфраструктуры культуры, дадзены намі ў наступных главах, сведчыць: у рэспубліцы, у тым ліку і ў рэгіёнах, найбольш пацярпелых ад катастрофы, маецца магутны творчы патэнцыял, які магчыма актыўна выкарыстоўваць для рэсацыялізацыі і аднаўлення (захавання) індывідуальнай і грамадскай каштоўнасці пацярпелага, яго асабовага і сацыяльнага статусу.

Дзейнасць сацыякультурных інстытутаў у посткатастрофны перыяд пэўным чынам скіравана на ўключэнне прафесійнага мастацтва, самадзейнай мастацкай творчасці ў сацыяльна-псіхалагічную рэабілітацыю насельніцтва забруджаных тэрыторый. Даследаванне гэтай дзейнасці дае нам падставу сцвярджаць, што ўстановы культуры і мастацтва ў культурна-асветніцкай рабоце

выкарыстоўвалі традыцыйныя формы і метады, якія не заўсёды эфектыўна ўздзейнічалі на працэс аднаўлення асабовага і сацыяльнага статусу пацярпелага насельніцтва. У сістэме дзяржаўных устаноў культуры няма цэнтраў, пунктаў, кабінетаў, службаў, якія б працавалі па метадыках заходнееўрапейскіх бібліятэрапеўтаў, арттэрапеўтаў, музтэрапеўтаў і інш.

У даследуемы перыяд распачаўся працэс самаарганізацыі культурнай дзейнасці, рэфармавання інфраструктуры культуры. На наш погляд, устойлівае месца ў новай інфраструктуры павінны заняць спецыялізаваныя ўстановы, якія будуць сродкамі мастацтва, культуры садзейнічаць развіццю, абагачэнню асобы, захаванню яе індывідуальнай і грамадскай каштоўнасці.

Глава 1

САЦЫЯЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНЫЯ І КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ РЭАБІЛІТАЦЫЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЎСТАНОЎ КУЛЬТУРЫ Ў ПОСТКАТАСТРОФНЫМ СОЦЫУМЕ

§ 1. Сацыяльна-псіхалагічныя аспекты

Чарнобыльская катастрофа паставіла шырокамашабныя задачы кантролю і маніторынгу стану здароўя людзей.

У ходзе даследаванняў, праведзеных у шэрагу раёнаў Гомельскай і Магілёўскай абласцей, атрыманы эксперыментальныя дадзеныя, якія адпостроўваюць розныя аспекты вывучэння псіхалагічных праблем, узніклых у выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС. У гэтым рэгіёне назіраецца адметная сацыяльна-псіхалагічная і субклінічная феноменалагічная карціна. Назіранні сведчаць, што сярод феноменалагічных праяў, звязаных з вынікамі тэхнагеннай катастрофы, заслугоўвае ўвагі новая псіхалагічная з'ява, характэрная для пацярпелага насельніцтва, — стрэс. Паняцце “стрэс” першапачаткова выкарыстоўвалася ў фізіцы, дзе абазначала напружанасць, ціск на сістэму. У гуманітарных навукah яно абазначае ўзбуджэнне, напружанасць, якія адчувае чалавек.

Псіхалагі лічаць: стан псіхічнай напружанасці ў асобы можа ўзнікаць у працэсе паўсядзённай дзейнасці ў вельмі складаных умовах альбо пры надзвычайных абставінах, напрыклад у час і пасля тэхнагеннай катастрофы. Вядомы беларускі псіхалаг Я.Л.Каламінскі лічыць, што адмоўныя паказчыкі псіхічнага здароўя выкліканы не столькі непасрэдным уздзеяннем вынікаў катастрофы на мозг і нервовую сістэму чалавека, колькі ўплывам складанага

комплексу экалагічных, макра- і мікрасацыяльных вынікаў жыццядзейнасці на тэрыторыях, пацярпелых ад тэхнагенных катастроф [1]. Галандскія псіхолагі М. і Б. Бакер вызначаюць стрэс як непажаданую фізіялагічную, псіхічную і псіхаэмацыянальную рэакцыю, выкліканую сітуацыяй, з якой асоба паспяхова не справілася. Імі шырока ўжываецца тэрмін “эўстрэс”, пад якім яны разумеюць карысную для здароўя напружанасць. Такі стан існуе паўсядзённа ў большасці людзей. Эўстрэс вымушае чалавека дзейнічаць, вызначаць аптымальныя спосабы вырашэння праблем [2]. Негатыўны для здароўя напружаны стан называецца дыстрэсам, у трэннігу яго звычайна ўжываюць як “стрэс”.

Упершыню навуковае апісанне псіхічнага расстройтва, выкліканага цяжкай псіхічнай траўмай, было зроблена англійскім урачом Е.Д.Эрыксанам у 1867 г. Ён прааналізаваў стан хворых, якія трапілі ў аварыі на чыгуначнай дарозе, і вылучыў шэраг агульных сімптомаў псіхічнага расстройтва: бяссонніца, аслабленне памяці, увагі, адчуванне душэўнага дыскамфорту [3]. Праблему траўматычнага стрэсу з розных бакоў даследавалі нямецкі неўролаг Г.Опенгейм, швейцарскі вучоны Е.Стэйрлін і інш. Але сапраўднае псіхааналітычнае ўсведамленне траўматычнага неўрозу адбылося дзякуючы даследаванням аўстрыйскага ўрача-псіхіятра і псіхолага З.Фрэйда, які лічыў, што асноўнымі прычынамі псіхічных захворванняў з’яўляюцца нечаканасці і страх [4]. У першай палове ХХ ст. праблемы посттраўматычных стрэсавых парушэнняў актыўна распрацоўваюць амерыканскія вучоныя Э.Ліндэман, В.Нідэрланд, Р.Ліфтан, С.Леапольд, Н.Дзілан. Даследаваннем псіхафункцыянальнага стану ўдзельнікаў амерыкана-в’етнамскай вайны займаўся Б.Коладзін, які апісаў сімптомы псіхічных расстройтваў у ветэранаў в’етнамскай вайны [5].

Аналіз даследаванняў, праведзеных вучонымі Еўропы і ЗША, паказвае, што ў пацярпелых, нягледзячы на розны характар траўмаў, назіраецца шэраг агульных сімптомаў псіхічных захворванняў. У 1980 г. посттраўматычнае стрэсавае расстройство па прапанове Амерыканскай псіхіятрычнай асацыяцыі было ўключана ў дыягнастычную наменклатуру (DSM-III), а с 1990 г. — у Міжнародную класіфікацыю хвароб (МКХ №10).

Аналіз даследаванняў, якія праводзяцца ў самых розных краінах свету, сведчыць: у наш час колькасць даследаванняў, прысвечаных катастрофам, ваенным канфліктам, стыхійным бедствам, няўдачам, трывогам, ахоўным рэакцыям, узрасце. У XX ст. высветлілася, што стрэс з'яўляецца сапраўдным бедствам грамадства. Па даных амерыканскіх даследчыкаў, 2/3 наведванняў паліклінік выклікана сімптомамі, у аснове якіх знаходзіцца стрэс. Большасць выпадкаў часовай непрацаздольнасці прыпадае на стрэс. Некаторыя амерыканскія эканамісты нават лічаць, што ўжо сёння стрэс абыходзіцца ЗША ў 150 млрд. дол. у год [6].

У ходзе нашага даследавання не ўдалося высветліць, колькі грошай беларуская дзяржава траціць цяпер на лячэнне многіх захворванняў у галіне стрэсавых парушэнняў. Думасца, што пакуль такімі падлікамі беларускія спецыялісты не займаюцца, таму што сапраўднае навуковае вывучэнне гэтай праблемы распачалося ў Беларусі зусім нядаўна.

У 80—90-я гг. вывучэннем праблем траўматычнага стрэсу пачынаюць займацца такія вучоныя нашай краіны, як Я.Л.Каламінскі, Л.А.Пергаменшчык, М.А.Крэмень, Н.В.Тарабарына, А.А.Лізебная, А.Б.Ваяводскі і інш. [7].

На наш погляд, у адносінах да сітуацыі, выкліканай аварыяй на ЧАЭС, пад псіхалагічным стрэсам неабходна разумець стан небяспекі, заклапочанасці, трывогі, выкліканай

рэальнай альбо ўяўнай небяспекай страты здароўя ў сувязі з радыяцыйным паражэннем як вынікам экалагічнай катастрофы. Вынікі комплекснага псіхалагічнага даследавання, праведзенага беларускімі псіхолагамі, даюць падставу сцвярджаць, што многія захворванні, на якія пакутуюць жыхары, што трапілі пад уздзеянне чарнобыльскай катастрофы, звязаны з сіндромам посттраўматычнага стрэсавага расстройтва ў яго спецыфічным праяўленні.

У сучаснай навуцы існуе многа тэорый, дзе вучоныя спрабуюць растлумачыць узнікненне стрэсу. М.А.Крэмень, напрыклад, да фактараў, што выклікаюць стрэс (стрэсараў), адносіць моцныя фізічныя і псіхічныя траўмы, страту крыві, рэзкія змены тэмпературы, шэраг фармакалагічных уздзеянняў [8]. Л.А.Пергаменшчык лічыць, што ў развіцці посттраўматычных стрэсавых расстройтваў важную ролю адыгрываюць наступныя фактары: раптоўнасць і нечаканасць стрэсу (выбухі, катастрофы, стыхійныя бедствы); жорсткасць дзеянняў (вайна, тэрарызм), псіхалагічная або фізічная слабасць ахвяры; недастатковая сацыяльная яе падтрымка [9]. Я.Л.Каламінскі адзначае чарнобыльскую катастрофу як фактар магутнага траўміруючага ўплыву на псіхіку чалавека. Асаблівасцямі стрэсагеннага ўздзеяння катастрофы, заўважае Я.Л.Каламінскі, з'яўляюцца пралангіраванасць, працяглае і пастаяннае ўздзеянне яе вынікаў [10].

Вучоныя сярод шматлікіх стрэсараў выдзяляюць радыяцыйнае ўздзеянне ў якасці комплекснага стрэсара і вылучаюць асаблівасці ўспрымання яго чалавекам. Большасць насельніцтва Беларусі ўспрымае і ацэньвае радыяцыйную небяспеку ўскосна, пазасенсорна, неарганалептычна. Яны проста пачулі або прачыталі адпаведнае паведамленне аб катастрофе і яе наступствах. Такім чынам, успрыняцце факта гэтай тэхнагеннай катастрофы носіць апасродкаваны

эмацыянальна-кагнітыўны, эмацыянальна-інфармацыйны характар. Адсюль -- павышаная суб'ектыўнасць ацэнкі радыяцыйнай небяспекі, яе залежнасць ад паведамленняў у сродках масавай інфармацыі, канкрэтных мерапрыемстваў сацыяльных інстытутаў грамадства.

Аналіз даследаванняў, праведзеных вучонымі Нацыянальнага інстытута адукацыі ў рамках комплекснай праграмы "ЮНЕСКА—Чарнобыль", дазваляе вылучыць асноўныя кампаненты комплекснага стрэсара, якім з'яўляецца аварыя на ЧАЭС. Да іх належаць:

- такое ўздзеянне радыяцыі на вялікую колькасць людзей, вынікі якога да гэтага часу не вывучаны, што прыводзіць многіх да няўпэўненасці, трывогі за стан свайго здароўя, думак пра магчымас яго пагаршэння;

- у большасці насельніцтва назіраецца пастаяннае засцярожлівае стаўленне да свайго здароўя і здароўя сваіх блізкіх, асабліва дзяцей;

- рэзкая перамена жыццёвага стэрэатыпу;

- неабходнасць пастаянна выконваць меры засцярогі, праходзіць прафілактычныя медыцынскія агляды;

- страта асабістай волі ў выбары месца жыхарства, працы, адпачынку і г.д;

- звужэнне магчымасцей для сацыяльна-прафесійнага самавызначэння, у першую чаргу моладзі;

- недастатковасць і неаднолькавасць сацыяльных ільгот для розных катэгорый асоб, што пакутуюць ад вынікаў катастрофы;

- нарастаючыя з часам недавер і незадаволенасць дзейнасцю структур улады па ліквідацыі або змяншэнні наступстваў катастрофы;

- кагнітыўны (пазнавальны) дысананс, абумоўлены супярэчлівай інфармацыяй аб рэальным радыяцыйным становішчы і магчымымі негатыўнымі яго наступствамі.

Усе кампаненты, кожны з якіх здольны аказваць моцнае стрэсагеннае ўздзеянне на вялікую колькасць людзей у сваім сукупным, а ад таго рэзка ўзмоцненым уплыве на сацыяльнае самаадчуванне і псіхічны стан індывідаў і супольнасцей, ствараюць шырокую прастору для дзеяння працяглага і моцнага комплекснага стрэсара. А гэта выклікае ў людзей псіхасаматычныя расстройствы.

Даследаваннямі беларускіх і замежных вучоных было выяўлена, што масавы сацыяльна-радыёэкалагічны стрэс выклікае некалькі тыпаў адаптацыйных сіндромаў. Найбольш пашыраныя з іх:

- павышаная саматызацыя трывожнага чакання, так званыя “ўцёкі ў хваробу”;
- засяроджванне на непрыемных перажываннях, якія траўміруюць псіхіку;
- абясцэньванне патрэбнасцей (так званая сацыяльна-псіхалагічная апатыя).

Названыя тыпы псіхічных рэакцый спалучаюцца з няўстойлівым, вельмі зменлівым станам адаптацыйных працэсаў. У выпадку з’яўлення новых альбо актуалізацыі ранейшых трывожных уражанняў, перасцярогі, негатыўнага чакання яны могуць трансфармавацца ў працэс дэадаптацыі.

Істотная асаблівасць псіхатраўматычных расстройстваў ва ўсіх абследаваных раёнах заключаецца ў тым, што за 10 гадоў пасля катастрофы быў выяўлены вельмі высокі ўзровень наяўнасці ў насельніцтва хронічных саматычных хвароб шчыгападобнай залозы, сэрца, крыві, страўнікава-кішачнага тракту і інш. Тут узнікае двухбаковая ўзаемалежнасць: саматычная паталогія паглыбляе псіхічныя расстройства, абвастэрэнне неўратычнай сімптоматыкі ва ўсіх выпадках пагаршае саматычны стан асобы.

Даследаванні, праведзеныя ў Мазырскім і Чачэрскім раёнах Гомельскай вобласці, сведчаць: чарнобыльская аварыя, яе вынікі сталі прычынай псіхалагічнага стрэсу з рознай ступенню наяўнасці ў значнай часткі насельніцтва. Анкета, якую прапанавалі прафесійным работнікам устаноў культуры і навучальных устаноў, змяшчала пытанні аб адаптацыі да ўмоў жыцця ў забруджаных рэгіёнах, успрыняцці рызыкі, звязанай з пражываннем у мясцовасцях, пацярпелых ад аварыі. Апытальнік быў папярэдне стандартызаваны на выбарцы 357 чалавек ва ўзросце ад 20 да 50 гадоў. Паралельна выкарыстоўваўся псіхалагічны тэст, што дазволіла вызначыць ацэнку інфармацыі больш дакладна.

Вынікі даследаванняў дазваляюць сцвярджаць, што значная колькасць насельніцтва Гомельскай вобласці знаходзіцца ў стане нервова-псіхічнага напружання або стрэсу ў сувязі з вынікамі чарнобыльскай аварыі. Так, 86,7 % апытаных адзначылі наяўнасць псіхалагічнага стрэсу ў даволі значнай ступені. Аналіз узроўню стрэсу праводзіўся сярод розных узростаў прафесійных груп. Вось яго вынікі.

Табліца 1

Узровень адчувальнасці псіхалагічнага стрэсу ўнутры ўзростаў груп [11]

Узрост	Узровень наяўнасці стрэсу (у %)		
	адсутнічае	нязначны	значны
да 25 гадоў	58,1	42,6	8,3
ад 25 да 30	8,3	19,4	72,3
ад 30 да 40	5,4	7,9	86,7
ад 40 да 50	6,7	7,8	85,5
ад 50 да 60	5,7	6,5	87,8

Даследаванне сведчыць: мінімальную наяўнасць псіхалагічнага стрэсу адзначаюць людзі да 25 гадоў. Гэта тлумачыцца тым, што моладзь мае лепшае здароўе і меншы жыццёвы вопыт, не звязвае свайго стану здароўя з чарнобыльскім фактарам. У іншых узроставых групх даследаванне выявіла значны ўзровень псіхалагічнага стрэсу.

Шэраг пытанняў анкеты паўтараў пытанні сацыялагічных даследаванняў, якія праводзіў аддзел сацыяльнай псіхалогіі асобы і калектыву Інстытута сацыялогіі Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь у 1992 і 1993 гг. Дадзеныя нашых даследаванняў нязначна адрозніваюцца ад паказчыкаў, атрыманых вучонымі Інстытута сацыялогіі [12].

Звяртае на сябе ўвагу ўзровень наяўнасці стрэсу ў залежнасці ад узроўню адукацыі.

Табліца 2

Узровень адчувальнасці псіхалагічнага стрэсу сярод людзей з рознай адукацыяй

Адукацыя	Узровень наяўнасці стрэсу (у %)		
	адсутнічае	нязначны	значны
пачатковая	25,2	42,3	32,3
сярэдня	9,8	31,7	58,2
вышэйшая	10,1	35,5	56,7

Аналіз апытанняў сведчыць: чым вышэйшы ўзровень адукацыі, тым глыбей псіхалагічны стрэс, які адчуваюць людзі. Асобы з пачатковай адукацыяй менш адзначаюць у сябе занепакоенасць, выкліканую небяспекай страты здароўя ў сувязі з радыяцыйным забруджаннем тэрыторыі. Рэспандэнты з сярэдняй і вышэйшай адукацыяй назіраюць значныя

адхіленні ў сваім здароўі. Сярод іх вышэй працэнт тых, хто лічыць, што чарнобыльская аварыя значна паўплывала на іх здароўе.

Такім чынам, нашы даследаванні і матэрыялы, атрыманыя вучонымі Рэспублікі Беларусь, сведчаць: прыкладна 75 % рэспандэнтаў адчуваюць псіхалагічны стрэс, які ўзнік у сувязі з чарнобыльскай аварыяй і развіццём посткатастрофных працэсаў. Пры гэтым большая палова насельніцтва адзначае высокую ступень выражанасці псіхалагічнага стрэсу [13].

Даследаванні паказваюць: псіхалагічны стрэс рэзка ўзрастае, калі людзі знаходзяць у сябе захворванні, як лічаць яны, звязаныя з чарнобыльскай аварыяй. Гэтая тэндэнцыя праяўляецца таксама ў тым выпадку, калі яны лічаць, што жывуць на забруджанай тэрыторыі. Вядомы канадскі фізіялаг Г.Селье вызначае тры асноўныя стадыі развіцця стрэсу. Першая аларм-стадыя, альбо стадыя трывогі, калі адбываецца мабілізацыя адаптацыйных рэсурсаў арганізма. На дадзенай стадыі чалавек знаходзіцца ў стане напружанасці і насцярожанасці [14]. На гэтую акалічнасць ужо ў 1987 г. звярнулі ўвагу вучоныя Л.А.Ільін і А.А.Паўлоўскі ў сваім дакладзе на Міжнароднай канферэнцыі МАГАТЭ. “На момант абследавання, — падкрэслівалі вучоныя, — у дарослага насельніцтва, якое жыве ў забруджаных раёнах па-за 30-кіламетровай зонай, каля Чарнобыльскай АЭС, адзначаўся павышаны ўзровень трывожнасці, што выяўляўся ў заклапочанасці сітуацыяй са здароўем дзяцей, зменаў звыклага ўкладу жыцця” [15].

Фізічна і псіхалагічна чалавек яшчэ адчувае сябе добра. Аднак калі стрэсагенны фактар будзе вельмі моцны і працягне ўздзеянне, то наступае стадыя рэзістэнтнасці, або

супраціўлення. У гэты перыяд актыўна ажыццяўляецца збалансаванае растрачванне адаптацыйных магчымасцей. Чалавек адчувае сябе здавальняюча, аднак ужо не мае душэўнага ўздому. Часта адчуваецца назапашаная стомленасць. Праведзены аналіз дадзеных аб псіхапаталагічных парушэннях у часткі насельніцтва Магілёўскай і Гомельскай абласцей, якія атрымалі вучоныя Нацыянальнага інстытута адукацыі ў 1993 г., сведчыць: колькасць людзей, ахопленых гэтым небяспечным сіндромам, увесь час павялічваецца.

Так, станам свайго здароўя былі моцна занепакоены 60,4 % апытаных у Чавускім раёне, 74,4 % — у Быхаўскім, 58,8 % — у Магілёўскім, 47,3 % — у Нараўлянскім, 46,2 % — у Петрыкаўскім, 61,3 % — у Хойніцкім [16].

Калі стрэсар працягвае дзейнічаць надалей, то надыходзіць трэцяя стадыя — стадыя знясілення. На гэтай фазе энергія поўнасю растрачана, фізіялагічная і псіхалагічная ахова аказваецца зламанай. Чалавек больш не мае магчымасці абараняцца і чакае дапамогі. У даным выпадку размова ідзе ўжо аб траўматычным стрэсе. Пры аналізе псіхалагамі расстройтваў пры такім стрэсе высветлілася, што ў зоне радыеактыўнага забруджвання стрэсар мае комплексны характар: ён не знікае, а ператвараецца ў пастаянны фактар. Таму ў гэтых рэгіёнах ва ўмовах масавага хранічнага стрэсу шырока распаўсюджваюцца псіхагенныя расстройства.

Спецыяльныя даследаванні па праграме “Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя і сацыяльна-прававая абарона дзяцей і падлеткаў”, якія праводзіць Цэнтр псіхалага-педагагічных праблем Чарнобыля Нацыянальнага інстытута адукацыі, сведчаць, што вельмі працяглыя па часе дзеянні стрэсагенныя рэакцыі асабліва адмоўна адбіваюцца на псіхафункцыянальным стане дзяцей. Маніторынгавае

даследаванне дазваляе зрабіць выснову аб тым, што дзеці і падлеткі Беларусі, якія пражываюць на тэрыторыях, пацярпелых у выніку аварыі на ЧАЭС, у большай ступені, чым дарослыя, пакутуюць ад такіх фактараў, як псіхаэмацыянальнае напружанне, абумоўленае, у прыватнасці, парушэннем нармальнага балансу харчавання ў сям'і, адпачынкам у нязвыклых умовах (або ў звыклых абставінах, але з шэрагам абмежаванняў) і некаторымі іншымі фактарамі, звязанымі з радыяцыйным становішчам. Заўважана: падлеткі, што перажылі чарнобыльскую катастрофу, вылучаюцца павышанай трывожнасцю, астэнічнымі фрустрацыйнымі паводзінамі, перавагай адмоўнай жыццёвай перспектывы. Вывучэнне сацыяльных праблем школьнікаў у зоне радыяактыўнага забруджвання паказвае, што ўздзеянні малых доз іанізуючага выпраменьвання могуць выклікаць адхіленні ў стане здароўя, якія выяўляюцца ў парушэнні самаадчування, зніжэнні працаздольнасці і інш.

У ходзе шматлікіх даследаванняў вучонымі атрыманы грунтоўныя даныя, якія адлюстроўваюць стан здароўя дзяцей і падлеткаў. Акадэмік НАН Беларусі Я.М.Бабосаў лічыць, што прычынай відавочнага пагаршэння самаадчування школьнікаў Гомельскай і Магілёўскай абласцей з'яўляецца траўматычны стрэс, выкліканы катастрофай. Параўнанне дакатастрофнага і посткатастрофнага станаў здароўя школьнікаў сведчыць: у перыяд з 1986 г. па цяперашні час назіраецца пагаршэнне іх самаадчування. Так, у 1983 г. сваё здароўе лічылі добрым або здавальняючым 89 % старшакласнікаў, у 1988 г. — 76 %, а ў 1991 г. — толькі 63 % [17].

Матэрыялы даследаванняў, праведзеных Беларускаім навукова-даследчым санітарна-гігіенічным інстытутам, паказваюць, што значная колькасць школьнікаў скардзяцца на павышаную стомляльнасць, на сэнліваць удзень, а таксама

галаўныя болі, галавакружэнні, раздражняльнасць, боль у сэрцы, у жываце, крывацёкі з носу, частыя прастудныя захворванні, страту апетыту, нізкую працаздольнасць. Так, напрыклад, з апытаных шасцікласнікаў г. Чэрыкава на хуткую стамляльнасць указалі 21,73 % школьнікаў, на санлівасць удзень — 8,69 %, вяласць — 8,69 %, галаўны боль — 78,26 % школьнікаў. Галавакружэнні адзначылі 26,09 %, страту прытомнасці — 4,35 %, боль у сэрцы — 34,78 %, боль у жываце — 60,78 %, крывацёкі з носу — 17,39 % апытаных [18].

Аналіз паспяховасці школьнікаў, якія пражываюць у забруджаных раёнах, паказвае, што ў іх назіраецца зніжэнне паспяховасці ў параўнанні з вучнямі экалагічна чыстых рэгіёнаў. Так, у забруджаных раёнах Гомельшчыны і Магілёўшчыны ў 1991/92 навуч.г. на “добра” і “выдатна” вучыліся 30,6 % навучэнцаў, а праз 2 гады гэтая лічба зменшылася амаль удвая.

Беларускі філосаф С.Д.Лапцёнак акцэнтуюе ўвагу на змяненні духоўна-маральных якасцей дзяцей у сем'ях пацярпелых [19]. У асяроддзі школьнікаў пашыраецца маральны нігілізм, бытавыя праблемы выходзяць на першы план, адцяняючы культурныя інтарэсы і патрэбнасці. Многія дзеці лічаць, што не трэба добра вучыцца і імкнуцца да цікавай і карыснай справы, калі яны асуджаны самім лёсам. Настаўнікі адзначаюць, што ў значнай часткі школьнікаў сфарміраваліся пачуцці ўсёдазволенасці, утрыманства, а таксама надзеі на пажыццёвую апеку.

Такім чынам, перад грамадствам паўстала задача спынення дэструктыўных працэсаў, якія пачалі развівацца ў асяроддзі юнакоў і дзяўчат у посткатастрофны перыяд. Праблемы маральна-псіхалагічных умоў нармальнай жыццядзейнасці дзяцей-чарнобыльцаў, іх духоўна-маральнага

свету заслугоўваюць глыбокага і ўсебаковага аналізу і неадкладнага вырашэння.

Асаблівасцю сацыяльных вынікаў аварыі на ЧАЭС з'яўляецца масавае перасяленне насельніцтва з забруджаных тэрыторый. З раёнаў забруджвання выселена ўжо 149 тыс. чалавек і, як мяркуецца, гэты працэс будзе працягвацца да 2015 г. Падлічана, што дзяржаве будзе неабходна выдзеліць на гэтыя мэты больш за 5 млрд. долараў [20]. Вынікі маніторынговых даследаванняў, якія праводзяцца вучонымі, паказваюць, што нярэдка перасяленцы аказваюцца ў складанай сацыяльна-псіхалагічнай сітуацыі. У выніку перасялення ў сем'ях змяняецца звыклы лад жыцця, адбываецца разрыў сваяцкіх і сяброўскіх адносін, змяняецца матэрыяльны стан, парушаюцца традыцыі, звычаі і абрады, якія склаліся. На псіхіку ўплываюць таксама цяжкія бытавыя і сацыяльна-псіхалагічныя адаптацыі на новым месцы жыхарства, якая часам ускладняецца недастатковай увагай да праблем мігрантаў з боку мясцовай улады.

Спецыяльныя даследаванні паказваюць: асноўнымі матывамі міграцыі з пацярпелых раёнаў з'яўляюцца фактары, якія ўплываюць на здароўе людзей. Намі праводзілася анкетаванне сярод студэнтаў завочнай і дзённай формаў навучання Беларускага універсітэта культуры, што змянілі месца жыхарства. Высветлілася, што людзей вымушае пакідаць ранейшыя месцы пражывання небяспека здароўю свайму і здароўю сваіх дзяцей.

Табліца 3

Матывы перасялення з забруджаных тэрыторый

Прычыны пераезду	Раёны					
	Мазыр-скі	Чэры-каўскі	Петры-каўскі	Слаўга-радскі	Хой-ніцкі	Вет-каўскі
небяспека здароўю дзяцей	21,0	18,6	22,3	20,7	17,9	16,5
небяспека свайму здароўю	17,2	14,3	18,8	15,6	16,1	13,2
незадаволенасць медыцынскім абслугоўваннем	7,1	5,3	8,4	3,7	11,6	8,8
нездавальняючая радыяцыйная сітуацыя	8,4	11,2	16,5	9,8	10,2	12,3
незадаволенасць працай	0,8	2,3	1,7	2,9	5,1	3,2
канфліктныя адносіны з людзьмі, рост злачыннасці	1,3	0,6	2,2	0,8	1,5	2,7

Параўнанне вынікаў нашага даследавання з данымі, атрыманымі вучонымі Нацыянальнага інстытута адукацыі і Інстытута сацыялогіі НАН Беларусі, паказвае, што ў перасяленцаў з іншых раёнаў Магілёўскай і Гомельскай абласцей тыя ж прычыны пераезду на новае месца жыхарства.

Псіхалагічны аналіз паводзін насельніцтва, якое змяніла звыклае месца пражывання, сведчыць: перасяленне сям'і з месцаў радыяцыйнага бедства і пражыванне яе ў іншым сацыякультурным асяроддзі садзейнічае фарміраванню стану сацыяльнай дэадаптацыі. Менавіта складанасцю ўключэння перасяленцаў у новае сацыяльнае асяроддзе тлумачыцца тэндэнцыя вяртання ў ранейшыя месцы пражывання. Працiлеглая тэндэнцыя абумоўлена тым, што за гады, якія

прайшлі пасля катастрофы, насельніцтва сацыяльна-псіхалагічна адаптавалася да ўмоў жыцця, а эканамічныя і сацыяльныя праблемы выцеснілі на другі план праблему радыяцыйнага забруджвання. У выніку гэтага, а таксама з-за незадаволенасці сацыяльна-бытавымі ўмовамі ў месцах перасялення шматлікія сем'і, што раней пакінулі забруджаныя раёны, вярнуліся або хочуць вярнуцца на ранейшае месца жыхарства. За трынаццаць гадоў, што прайшлі пасля экалагічнай катастрофы, траўміруючы ўплыў гэтай падзеі аслабеў. Адбылося тое, што феноменалагі называюць абжываннем негатыўных фактараў. Сацыяльна-эканамічны крызіс, які ахапіў усе слаі насельніцтва Рэспублікі Беларусь, знізіў вострыню праблемы, але актуальнасць яе не зменшылася, а набыла іншыя формы. Якасць жыцця насельніцтва ў чарнобыльскай зоне вызначаецца не толькі спецыфічнымі фактарамі, але і сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі, агульнымі для ўсёй рэспублікі. Перад дзяржавай, грамадскімі арганізацыямі, прадпрыемствамі і ўстановамі культуры, адукацыі і навукі паўстала задача аказання сацыяльнай, псіхалага-педагагічнай дапамогі насельніцтву, пацярпеламу ад тэхнагеннай катастрофы.

Вывучэнне вопыту псіхадыягностыкі і псіхакарэкцыі еўрапейскіх краін (Германіі, Даніі) паказвае, што там традыцыйна праблемы рэабілітацыі распрацоўваліся медыцынскімі навукамі і ў некаторай ступені псіхалогіяй на стыку з медыцынай. У сітуацыі ж чарнобыльскай катастрофы паўстала задача стварэння комплексных праграм рэабілітацыі, якія ўключалі б сістэму розных па сваіх узроўні і задачах псіхалагічных уздзеянняў. У сувязі з гэтымі асаблівасцямі спецыяльная псіхалагічная рэабілітацыя пацярпелых ад катастрофы павінна быць шматбаковай, шматступеннай і разнастайнай.

У беларускай псіхалогіі толькі ў апошні час у сувязі з абстраэннем сацыяльна-палітычнай і эканамічнай сітуацыі, а таксама пасля аварыі на ЧАЭС праблемы распрацоўкі і праектавання гэтай праблемы сталі прадметам даследаванняў вучоных. Так, навуковая і практычная работа па тэме “Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя дзяцей і падлеткаў” актыўна вядзецца вучонымі Нацыянальнага інстытута адукацыі. Навукоўцамі шмат зроблена па высвятленні сацыяльна-псіхалагічных умоў жыццядзейнасці школьнікаў на забруджанай тэрыторыі. Вынікі іх даследаванняў дазволілі зафіксаваць устойлівую сацыяльна-псіхалагічную напружанасць у шэрагу раёнаў Гомельскай, Магілёўскай, Мінскай і Брэсцкай абласцей. Сумесна з вучонымі Інстытута сацыялогіі НАН Беларусі педагогам і псіхалагам удалося сфармуляваць асноўныя падыходы і этапы рэабілітацыйнай дзейнасці.

Тэарэтычныя напрацоўкі вучоных па праблемах адаптацыі і сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі шырока абмяркоўваліся на Міжнароднай канферэнцыі, якая адбылася ў Магілёве ў верасні 1995 г. Вынікі даследаванняў далі навукоўцам падставы сцвярджаць, што сацыяльна-псіхалагічнае становішча і ступень індыўдуальнай альбо супольнай адаптацыі (дэадаптацыі) у паслякатастрофным грамадстве залежыць у большай меры ад сацыяльна-эканамічных, чым ад радыялагічных фактараў. Астэнчны тып рэагавання на экстрэмальныя сітуацыі ў радысактыўна забруджаных раёнах значна перабольшвае стэнчны, што выяўляецца ў стрэсавых сіндромах [21]. На канферэнцыі адзначалася: вучонымі былі мадыфікаваны ўжо вядомыя псіхадыягнастычныя метадыкі для вывучэння дынамікі самасвядомасці. Псіхалагамі распрацаваны і апрабраваны курс групавой псіхакарэкцыі.

На III Міжнароднай канферэнцыі па пытаннях сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі, якая адбылася ў Мінску ў 1996 г., абмяркоўвалася эфектыўнасць эксперыментальных метадык арганізацыі псіхалагічнай дапамогі [22]. Удзельнікі канферэнцыі падкрэслівалі актуальнасць работы па забеспячэнні навучальных устаноў, размешчаных на забруджаных тэрыторыях, практычных рэкамендацый па аптымізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу з улікам псіхалагічных і псіхафізіялагічных асаблівасцей школьнікаў.

Метадалагічныя і метадычныя праблемы аказання псіхалагічнай дапамогі разглядаліся на IV Міжнароднай канферэнцыі ў маі 1997 г. Больш за 150 вучоных Беларусі, краін СНД, Еўропы, ЗША абмеркавалі тэарэтычныя і практычныя пытанні крызіснай псіхалогіі, праблемы падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі спецыялістаў па аказанні псіхалагічнай дапамогі [23]. Большасць навукоўцаў прыйшлі да высновы, што на цяперашняй стадыі посткатастрофных псіхічных расстройств генералізуюцца і пачынаюць закранаць усю асобасную сферу чалавека. На гэтым этапе псіхакарэкцыйная дзейнасць павінна будавацца на ідэях развіцця асобы, прыняцця новых сэнсавых арыентацый. Псіхатэрапеўтычная дзейнасць павінна быць скіравана на развіццё свядомасці, на пабудову іерархіі каштоўнасцей, якія маюць адаптацыйны характар.

Складаным пытаннем псіхасацыяльнай рэабілітацыі з'яўляецца вызначэнне яе спецыфікі, мэты і сродкаў, якімі яна павінна праводзіцца. Сацыяльная рэабілітацыя ў вузкім сэнсе гэтага слова падразумявае ў асноўным матэрыяльную падтрымку і забеспячэнне паўнацэннага сацыяльнага функцыянавання грамадзян, якія пражываюць у забруджаных рэгіёнах, або перасяленцаў. Медыцынская рэабілітацыя забяспечвае жыхароў забруджаных рэгіёнаў

дадатковымі дыягнастычнымі і лячэбнымі магчымасцямі. У такім выпадку да тых, хто пацярпеў і мае права на дапамогу з боку грамадства, адносяцца практычна ўсе жыхары зоны кантролю, а таксама пераселеныя асобы.

Іншая справа з псіхалагічнай рэабілітацыяй. Цяжкасці тут узнікаюць у сувязі з тым, што вынікі псіхалагічнай траўматызацыі могуць доўгі час знаходзіцца ў латэнтнай форме, праяўляюцца ў выглядзе псіхасаматычных сімптомаў, асацыяльных адхіленняў у паводзінах, праблем самарэалізацыі. Вывучэнне дзейнасці сацыяльных работнікаў і педагогаў паказвае: нярэдка ўласна псіхалагічная сімптоматыка выпадае з-пад увагі практыкаў або выяўляецца як адзін з фактараў, якія адрываюць ролю ў фарміраванні хваробы ці садзейнічаюць учыненню злачынства. У вучоных па гэтым пытанні няма адзіных падыходаў. Так, С.У.Отчык лічыць, што праграмы псіхасацыяльнай рэабілітацыі павінны быць разлічаны на асоб, якія маюць псіхалагічныя праблемы. А дапамога ў выглядзе псіхалагічнага кансультавання або псіхатэрапіі павінна аказвацца незалежна ад таго, ці з'яўляецца відавочнай сувязь паміж псіхалагічнай праблемай кліента і чарнобыльскай траўматызацыяй [24].

Некаторыя псіхолагі прытрымліваюцца думкі аб тым, што псіхасацыяльная дапамога павінна аказвацца толькі асобам, якія маюць псіхічныя расстройствы, выкліканыя непасрэдна наступствамі аварыі на АЭС.

На наш погляд, псіхакарэкцыйная дапамога павінна аказвацца ўсім, хто знаходзіцца пад уздзеяннем комплекснага, шматкампанентнага і вельмі працяглага стрэсара, які складаецца з сацыяльна-эканамічных кампанентаў, усім тым, хто не можа самастойна справіцца з сітуацыяй. Сацыяльныя работнікі павінны ўключацца ў рэабілітацыйны працэс для аказання дапамогі пры ўзнікненні складаных сітуацый людзям,

якія пацярпелі ад аварыі, пры ўзнікненні ў іх псіхалагічных праблем або цяжкасцей, што патрабуюць прымянення псіхалагічных сродкаў. Незалежна ад таго, хворы чалавек ці здаровы, ён пад уплывам комплексу шкодных уздзеянняў можа быць абмежаваны ў псіхасацыяльным функцыяніраванні і ў якасці жыцця.

Беларускі даследчык В.А.Салееў лічыць, што ў практыцы сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі можа эфектыўна выкарыстоўвацца тэрапія творчым самавыяўленнем [25]. Гэтых жа поглядаў прытрымліваецца А.І.Ляўко: траўміраваная асоба ўспрымае свае праблемы праз прызму адпаведных культурных і іншых традыцый [26]. Таму творчая рэабілітацыя з'яўляецца дзейным сродкам падтрымкі асобы, якая мае посттраўматычныя стрэсавыя парушэнні. Значная колькасць псіхолагаў прызнаюць, дарэчы, што псіхатэрапія выйшла за межы клінікі, дзякуючы сваім метадам і часткова сваім задачам.

За лерыяд, які прайшоў пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС, у Беларусі, Расіі, Украіне быў назапашаны практычны вопыт арганізацыі псіхалагічнай рэабілітацыйнай дапамогі ахвярам катастрофы. Азнаямленне з публікацыямі, у якіх ёсць звесткі аб рабоце і вывучэнні дзейнасці структурных падраздзяленняў псіхалагічнай службы Рэспублікі Беларусь, сведчыць: вучонымі і практыкамі краіны яшчэ не створаны адзіныя цэласныя праграмы аказання дапамогі ў розных экстрэмальных сітуацыях. Праграмы, па якіх працуюць пункты і цэнтры сацыяльна-псіхалагічнай дапамогі, уяўляюць стракатую мазаіку прыёмаў і метадаў, запазычаных у розных псіхалагічных накірункаў і школах. Аналіз дзейнасці цэнтраў сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі пацярпелых ад аварыі на ЧАЭС, якія ўжо функцыянуюць у г.п. Стрэшын Гомельскай вобл. і ў вёсцы Пяршай Мінскай вобл., паказвае:

распрацоўка цэласнай праграмы рэабілітацыі вельмі актуальная. Акрамя пералічаных цэнтраў, клінічная сацыяльная работа вядзецца ў клініцы НДІ радыяцыйнай медыцыны ў пас.Аксакаўшчына Мінскай вобл. У 1995 г. у Рэспубліцы Беларусь працавала 14 пунктаў сацыяльна-псіхалагічнай дапамогі, якімі было праведзена 4535 сеансаў індывідуальнага кансультавання і псіхалагічнай тэрапіі дарослых і дзяцей і 55 курсаў групавой псіхатэрапіі [27]. Нягледзячы на пэўныя асаблівасці кожнага падраздзялення службы сацыяльна-псіхалагічнай дапамогі, можна вылучыць асноўныя накірункі і формы іх дзейнасці. Работа ў цэнтрах і пунктах скіравана на аказанне хворым псіхалагічнай падтрымкі, на пераадоленне страху, актывізацыю жыццёвай пазіцыі, ліквідацыю рэнтных установак, творчую самарэалізацыю, забеспячэнне інтэнсіўных зносін, псіхалагічную асвету, сацыяльна-арганізацыйную дзейнасць.

Аналіз псіхакарэкцыйнай работы цэнтраў і пунктаў сацыяльна-псіхалагічнай дапамогі дае нам падставы сцвярджаць, што псіхалагічнай службай Беларусі амаль не выкарыстоўваюцца магчымасці культуралагічнай метадалогіі.

Вопыт, назапашаны ў нашай краіне і за мяжой, паказвае, што ў аналагічных сітуацыях важную ролю могуць адыграць культурныя і псіхалагічныя фактары адаптацыі чалавека да горшых умоў жыцця. Псіхалагічная адаптацыя з улікам узростання ролі яе культурных фактараў не менш важная, чым медыцынская прафілактыка.

Ва ўмовах неразвітасці ў Беларусі сістэмы арганізаваных формаў немедыцынскай сацыяльна-псіхалагічнай і псіхатэрапеўтычнай дапамогі насельніцтву і адпаведна нізкага ўзроўню яго сацыяльнай і псіхалагічнай культуры пэўную ролю ў зняцці стану безвыходнасці і фаталізму як пэўнай

тэндэнцыі ў сацыяльным успрыняцці небяспекі радыяцыйнага забруджвання могуць адыграць установы культуры і мастацтва.

Нізкі ўзровень развіцця патрэбнасці ў спецыяльна арганізаванай сацыяльнай і псіхалагічнай падтрымцы тлумачыцца шэрагам фактараў. У час даследавання высветлілася, што значная частка насельніцтва не ўяўляе, якую ж канкрэтную дапамогу яно магло б атрымаць ад псіхолагаў, сацыяльных работнікаў і спецыяльна створаных устаноў. Намі было выяўлена, што ў вучаемых раёнах вельмі абмежаваныя магчымасці аказання псіхалагічнай дапамогі. Сярод формаў сацыяльнай рэабілітацыі рэспандэнты пазвалі наступныя.

Табліца 4

Формы сацыяльнай рэабілітацыі,
найбольш вядомыя насельніцтву [28]

Формы рэабілітацыі	Колькасць адказаў (у %)
фінансавыя кампенсацыі	26,2
медыцынскае абслугоўванне	46,8
вяртанне да ранейшага ладу жыцця	33,1
абеззаражванне тэрыторыі	34,2
стварэнне псіхалагічнай службы	19,0
арттэрапія	4,0

Дадзеныя табліцы паказваюць: насельніцтва вучаемых рэгіёнаў арыентуецца ў асноўным на атрыманне медыцынскай, фінансавай і экалагічнай дапамогі.

Навуковыя даследаванні сведчаць: розныя сродкі мастацтва здольныя аказваць псіхатэрапеўтычнае ўздзеянне на людзей з рознымі захворваннямі.

Важным інструментам для ажыццяўлення мэты нацыянальнай праграмы псіхічнага здараўлення насельніцтва Еўропы з'яўляецца бібліятэрапія. Бібліятэрапія знаходзіцца на стыку бібліятэказнаўства і медыцыны, прычым апошняя аб'ядноўвае бібліяпсіхалогію і медыцынскую псіхалогію. Практыка дзесяцігоддзяў паказвае: мэтанакіраванае чытанне садзейнічае развіццю эмацыянальнай сталасці, падтрымцы псіхічнага здароўя. Бібліятэрапія выкарыстоўваецца для папярэджвання росту псіхічных захворванняў. Заснавальніца бібліятэрапіі ў ЗША А.Браен лічыць бібліятэрапію навукай псіхалагічнай дыягностыкі.

Выкарыстанне музыкі ў лячэбных мэтах (музыкатэрапія) мае старажытную гісторыю. Яшчэ ў “Каноне лекарскай навукі” Авіцэна сцвярджаў, што музыка можа выкарыстоўвацца ў якасці сродку вызвалення чалавека ад эмацыянальнага напружання і выратавання ад псіхалагічнага надлому. Вопыт выкарыстання музыкатэрапіі заходнееўрапейскімі медыкамі сведчыць: старажытны, але забыты метады лячэння з'яўляюцца важным інструментам для паляпшэння стану хворых людзей. Дваццаць гадоў у польскім горадзе Вроцлаве існуе Інстытут музычнай тэрапіі. Інстытут мае свае філіялы ў Варшаве, Гданьску, іншых гарадах. Эксперыментальна ўстаноўлена: найлепшае ўздзеянне на людзей, якія знаходзяцца ў стане стрэсу, аказваюць творы І.Баха, Э.Грыга і Л.Бетховена. Псіхалагі многіх краін свету адзначаюць дабратаворны ўплыў музыкі на хворых з нсўрозамі і шэрагам псіхічных захворванняў. Даследаванні паказваюць: мелодыі, што ствараюць прыемны настрой, прыносяць чалавеку задавальненне, запальваюць яго пульс, павялічваюць сілу сардэчных скарачэнняў, паніжаюць артэрыяльны ціск, пашыраюць сасуды. У краінах Еўропы вялікая колькасць

музыказнаўцаў, псіхолагаў, псіхатэрапеўтаў займаюцца пытаньнямі практычнага выкарыстання музыкі для зняцця псіхалагічнага стрэсу. Створаны нават спецыяльныя музычныя праграмы, якія трансліруюцца па радыё на прадпрыемствах, ва ўстановах.

На наш погляд, музыказнаўцы сумесна з псіхолагамі і псіхатэрапеўтамі маглі б ствараць музычныя праграмы, якія выкарыстоўваліся б для лячэння, самалячэння. У псіхатэрапеўтычнай дзейнасці выкарыстоўваюцца актыўныя формы музыкатэрапіі, такія як вакалатэрапія, рытматэрапія, хоратэрапія, дзе важная роля адводзіцца самастойнаму ўдзелу асобы ў планаванні і ажыццяўленні розных формаў паводзін, што суправаджаюцца музыкай.

Тэатратэрапія як метад вяртаньня людзей з выразаным псіхалагічным стрэсам да паўнацэннага жыцця набыла вялікую папулярнасць у шэрагу сьўрапейскіх краін. У працэсе тэатратэрапіі з глыбінь падсвядомасці выклікаюцца прыгнечаныя пачуцці, якія ўводзяцца ў сферу свядомасці.

У ЗША і Германіі ў аналагічных цэнтрах людзі, што пакутуюць ад павышанай занепакоенасці, трывогі, прыцягваюцца да выканання якіх-небудзь ролей. Заўважана: асоба, якая ўваходзіць у матэрыял драматычнага твора, адасабляецца ад уласнага жыцця, атрымлівае свабоду, пачуццё бяспекі. Гэта дазваляе ёй набліжацца да вырашэння ўласных праблем. Пастаноўкі, што ажыццяўляе цэнтр "d'Ulberlinden" у ФРГ, вылучаюцца насычанасцю рухаў, музыкі, песень. Акцёры-аматары нярэдка выступаюць перад шырокай публікай падчас розных свят, фестываляў.

Важнай рэкрэацыйнай праблемай з'яўляецца арганізацыя адпачынку насельніцтва. Для вырашэння гэтай праблемы неабходная наяўнасць не толькі адпаведных будынкаў, пляцовак, спартыўных збудаванняў, але і

кваліфікаваных кіраўнікоў і праграм з улікам запытаў, матэрыяльных магчымасцей людзей. Развіццё культурнай дзейнасці насельніцтва нашай краіны сутыкаецца з цэлым комплексам праблем, многія з якіх маюць аб'ектыўны характар. Вырашэнне праблем адпачынкавай дзейнасці стрымліваецца адсутнасцю неабходных фінансавых сродкаў як у самога насельніцтва, так і ў дзяржаўных і мясцовых органаў улады.

Аналіз мерапрыемстваў, праведзеных у клубах, сведчыць, што гульнявая дзейнасць развітая вельмі слаба. Часцей за ўсё ў клубах праводзяцца дыскатэкі, вечарыны адпачынку. Пры клубах мала гурткоў народнага і бальнага танцаў, малявання і жывапісу, мастацкай керамікі і ткацтва, не хапае пляцовак для актыўнага і пасіўнага адпачынку.

Удзел у мастацкай творчасці дае магчымасць адключацца ад паўсядзённых клопатаў, думак пра экалагічны крызіс. Канцэртная дзейнасць мастацкіх калектываў дапамагае ствараць камфортнае самаадчуванне ў глядачоў.

Праўда, эфектыўнасць дзейнасці клубаў, бібліятэк і іншых тыпаў клубных устаноў можа быць значна вышэйшай, калі будзе распрацавана метадыка іх дзейнасці па сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі насельніцтва. Кадры ўстаноў культуры павінны прайсці спецыяльную падрыхтоўку па вывучэнні прынцыпаў арганізацыі арттэрапеўтычнай службы. Навукоўцам вышэйшых навучальных устаноў культуры і мастацтва неабходна распрацаваць метадыкі выкарыстання літаратуры, музыкі, тэатральнага, выяўленчага мастацтваў у мэтах псіхалагічнага аздараўлення людзей. Нарэшце, наспела патрэба ў стварэнні інстытутаў і цэнтраў, якія на навуковым узроўні займаліся б праблемамі арттэрапіі.

Літаратура

1. Коломинский Я.Л. Влияние последствий чернобыльской катастрофы на психику человека // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы: Сб. науч. тр. — Вып.1. — Мн., 1993. — С.6.

2. Баккер М., Баккер Б. Воркшоп “Управление стрессом” // Адукацыя і выхаванне. — 1996. — №5. — С.50.

3. Эриксон Э. Детство и общество. — СПб., 1996.

4. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. — М.; П., 1923.

5. Колодзин Б. Как жить после психической травмы / Пер. с англ. — М., 1992.

6. Кремень М.А. Психофизиологические аспекты стресса // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы. Сб. науч. тр. — Вып.1. — Мн., 1993. — С.34.

7. Коломинский Я.Л. Влияние последствий чернобыльской катастрофы на психику человека // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы.: Сб. науч. тр. — Вып.1.— Мн., 1993. — С.6.

Пергаменщик Л.А. Социально-психологический портрет школьников-мигрантов чернобыльской зоны// Социально-психологическая реабилитация детей и подростков, пострадавших от катастрофы на ЧАЭС.: Сб. науч. тр. — Вып.2. — Мн., 1995. — С.8.

Кремень М.А. Психофизиологические аспекты стресса // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы.: Сб. науч. тр. — Вып.1. — С.34.

Тарабарина Н.В., Лизебная Е.О. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние и проблемы // Психологический журнал. — 1992. — Т.13. — № 12. — С. 14.

Воеводский А.Б. Психологический стресс и меры социальной реабилитации // Адукацыя і выхаванне. — 1995. — № 11. — С.77.

8. Кремень М.А. Психофизиологические аспекты стресса//Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы.: Сб. науч. тр. — Вып.1. — С.35.

9. Пергаменщик Л.А. Теоретические подходы к диагностике и реабилитации детей и подростков, пострадавших от катастрофы на ЧАЭС // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы: Сб. науч. тр. — Вып.1. — Мн., 1993.

10. Коломинский Я.Л. Влияние последствий чернобыльской катастрофы на психику человека//Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы.: Сб. науч. тр. — Вып.1.— Мн., 1993. — С.7.

11. Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя насельніцтва масштэвам: Практ. дапаможнік для работнікаў культуры / Пад рэд. А.І.Смоліка. — Мн., 1998. — С.25.

12. Воеводский А.Б. Радиационный риск и проявление психологического стресса // Адукацыя і выхаванне. — 1995. — № 7. — С.78.

13. Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя насельніцтва масштэвам: Практ. дапаможнік для работнікаў культуры / Пад рэд. А.І.Смоліка. — Мн., 1998. — С.29.

14. Селье Г. Стресс без дистресса. — М., 1979.

15. Бюллетень МАГАТЭ. — Т.29. — № 4. — М., 1987. — С.17.

16. Русецкая В.И., Куновская Л.П. Субъективное самочувствие и миграционные планы // Социально-психологическая реабилитация детей и подростков, пострадавших от катастрофы на ЧАЭС: Сб. науч. тр. — Вып. 2. — Мн., 1995. — С.76.

17. Бабосов Е.М. Социальные проблемы детства в зоне радиоактивного загрязнения // Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы: Сб. науч. тр. — Вып. 1. — Мн., 1993. — С. 17.

18. Крукава А.А. і інш. Здароўе і псіхафункцыянальны стан школьнікаў Беларусі, якія пражываюць у раёнах радыяцыйнага забруджвання // Адукацыя і выхаванне. — 1995. — № 3. — С. 89.

19. Лапцёнак С.Д. Маральна-пеіхалагічнае самаадчуванне дзяцей у сем'ях чарнобыльцаў // Адукацыя і выхаванне. — 1995. — № 2. — С. 80.

20. Чернобыль. Погляд праз дзесяцігоддзе: Даведнік/ Рэд.калегія: Я.В.Малашэвіч і інш. — Мн., 1996. — С. 99.

21. Социально-психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф: Тезисы II Междунар. конф. Могилев, 21—22 сент. 1995 г. — Мн., 1995.

22. Социально-психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф: Материалы III Междунар. конф. Минск, 27 — 30 мая 1996 г. — Мн., 1996.

23. Социально-психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф: Материалы IV Междунар. конф. Минск, 29 мая — 1 июня 1997 г. — Мн., 1997.

24. Отчик С.В. Психологическая симптоматика и принципы организации психологической помощи// Человек и Чернобыль. Психолого-педагогические проблемы: Сб. науч. тр. — Вып. 1. — Мн., 1993 — С. 43.

25. Салеев В.А. Культурологическая методология в психодуховной реабилитации человека// Социально-психологическая реабилитация населения, пострадавшего от

экологических и техногенных катастроф: Тезисы II Международ. конф. Могилёв, 21—22 сент. 1995 г. — Мн., 1995 — С.69.

26. Левко А.И. Социально-культурные проблемы образования в зоне радиоактивного загрязнения территории / / Социально-психологическая реабилитация детей и подростков, пострадавших от катастрофы на ЧАЭС: Сб. науч. тр. — Вып. 2. — Мн., 1995. — С. 59.

27. Володько В.Ф., Пергаменщик Л.А. Основные направления реализации программы “Социально-психологическая реабилитация и социально-правовая защита детей и подростков” за 1991 — 1995 годы // Социально-психологическая реабилитация населения, пострадавшего от экологических и техногенных катастроф: Тезисы II Международ. конф. Могилев, 21—22 сент. 1995 г. — Мн., 1995. — С.28.

28. Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя насельніцтва: Практ.дапаможнік для работнікаў культуры / Пад рэд. А.І.Смоліка. — Мн., 1998. — С.30.

§ 2. Псіхалагічныя асаблівасці работы ўстановаў сацыякультурнай сферы з людзьмі, якія пражываюць у зоне радыяцыйнага забруджвання

Праблема бяспекі жыццядзейнасці чалавека мае вельмі важнае значэнне. У сучасную пару для значнай колькасці людзей свету адчуванне небяспекі з'яўляецца частай з'явай.

Канцэпцыя бяспекі, якая цяпер распрацоўваецца міжнароднай супольнасцю, прадугледжвае, што людзі павінны быць здольнымі да абароны саміх сябе, мець магчымасць задаволіць свае надзённыя патрэбы. Гэта зробіць іх свабоднымі, дасць шанец унесці ўклад ва ўласнае развіццё, развіццё супольнасцей, да якіх яны належаць, дзяржаў і ўсяго свету.

Калі людзі адчуваюць пагрозу свайму існаванню, то становяцца менш талерантнымі, а немагчымасць выкарыстоўваць правы і абавязкі па ўладкаванні жыцця вядзе да таго, што такія людзі могуць стаць “каменем” на шыі грамадства.

Вылучаюць эканамічную бяспеку, харчовую, экалагічную, асабістую, грамадскую, палітычную, бяспеку здароўя і інш. Мы разгледзім сутнасць экалагічнай бяспекі, падыходы грамадства, асобы да гэтай праблемы. Усё насельніцтва планеты Зямля знаходзіцца ў залежнасці ад прыроднага наваколля. Многія з нас спадзяюцца, што, якую б шкоду мы ні нанеслі прыродзе, праз нейкі час яна будзе ўзноўлена. Але рэальнасць гэта абвяргае. Экалагічныя пагрозы могуць мець як хранічны, так і раптоўны характар.

Аварыя на Чарнобыльскай АЭС з’явілася найбольш яркай раптоўнай экалагічнай катастрофай. Яна аказала ўплыў на ўсе бакі нашага жыцця, побач з іншымі фактарамі спарадзіла людзей. Навукоўцы падаюць даволі сумную карціну развіцця экасферы, пагаршэння здароўя, падкрэсліваюць негатыўныя моманты ў паводзінах людзей, псіхічным стане асобы, якая знаходзіцца пад уздзеяннем радыеактыўнага забруджвання. У такой асобы паглыбляецца незадаволенасць практычна ўсімі бакамі жыцця: працай, побытам, адпачынкам, аховай здароўя, навучаннем, выхаваннем дзяцей і інш. Для паспяховага пераадолення названых з’яў патрэбныя веды аб асаблівасцях развіцця, дзейнасці асобы, што знаходзіцца ў нестандартных, цяжкіх умовах.

На ўсіх этапах развіцця чалавек сустракаецца з сітуацыямі, якія лічацца стрэсавымі. Сітуацыя для асобы з’яўляецца стрэсавай у тым выпадку, калі :

--- чалавека турбуе здароўе, ён адчувае фізічнае перанапружанне;

— на рабоце ў яго пастаянна бываюць непрыемнасці, ён часта бывае раздражнёны;

— чалавек пастаянна жыве тым, што перажыў, і яго вельмі турбуе будучыня;

— чалавеку здаецца, што ён не паспявае за зменамі ў свеце, у грамадстве;

— чалавек любіць сям'ю, сяброў, але калі знаходзіцца разам з імі, то адчувае нуду, расчараванне;

— чалавек лічыць, што ў жыцці нечага дасягнуў, але рэдка мае пачуццё ўласнага гонару.

У гэтым выпадку патрэбная мабілізацыя псіхічных і фізічных магчымасцей для пераадолення стрэсавай сітуацыі. Калі гэтая сітуацыя была не доўгай і асоба была да яе падрыхтавана, то дзейнасць асобы актывізуецца, паляпшаецца патэнцыял яе адаптыўных здольнасцей.

Большасць людзей, на жаль, не могуць справіцца са стрэсам, бо выбіраюць адзін з найгоршых шляхоў пошуку выхаду са стрэсавай сітуацыі. Гэты шлях, як правіла, не ўлічвае асаблівасцей сітуацыі. У такім выпадку цяжка вырашыць праблему і чалавек можа страціць надзею.

Другі не лепшы шлях выхаду са стрэсу — жыццё ў пастаянным чаканні: замест актыўнай дзейнасці людзі знаходзяцца ў напружаным чаканні, жадаючы пазбегнуць негатыўнага. Бывае, што чакаюць амаль усё жыццё. Іншы раз, імкнучыся пераадолець стрэс, чалавек хапаецца за вырашэнне вялікай колькасці праблем, пры гэтым жадае вырашыць іх як мага хутчэй. Але такія дзеянні выклікаюць разгубленасць. Названыя шляхі вырашэння праблем з'яўляюцца першапрычынамі дэструктыўных эмоцый, напружанага стану асобы.

Усялякае павышэнне стрэсагеннасці сітуацый, у якіх знаходзіцца чалавек, выклікае змены ў яго асобе, спосабах

узаемадзеяння з наваколлем, супольнасцю. Змены могуць быць як сітуацыйныя, так і доўгатэрміновыя. Аварыя на ЧАЭС выклікала і тыя, і другія. Сёння мы сутыкаемся з асаблівасцямі развіцця асоб, якія непасрэдна адчулі ўздзеянне аварыі ў той час, калі яна адбылася, з асаблівасцямі паводзін дзяцей і дарослых, што цяпер жывуць на забруджаных тэрыторыях, а таксама з асаблівасцямі фарміравання псіхікі дзяцей, якіх выхоўваюць бацькі, што самі перажылі трагедыю Чарнобыля. Гэтыя сітуацыі маюць як агульныя прыметы, так і адрозненні, іх трэба ўлічваць у працы з насельніцтвам.

Людзі, якія непасрэдна былі ўдзельнікамі працы на АЭС падчас аварыі, прымалі ўдзел у перасяленні, самі былі адселены з трыццацікіламетровай зоны, перайшлі мяжу нармальнага і анамальнага светаў. Ва ўсе сферы іх жыцця імгненна ўвайшла парадыгма “жыццё—смерць”, якая прывяла да трансфармацыі сістэм псіхічнай і фізічнай арганізацыі асобы. Напрыклад, у ліквідатараў ва ўзросце ад 30 да 45 гадоў назіраюцца хранічная стомленасць, галавакружэнне, аслабленне ўвагі або страта яе, раздражняльнасць; маюць месца прыступы злосці, капрызнасці, адзначаюцца павышэнне крывянога ціску, адсутнасць палавой цягі. У гэтых асоб выяўляецца звышадчувальнасць да моцнага гуку, яркага святла і высокіх тэмператур. У больш за 80% абследаваных назіраюцца змены ў характары, а 90% маюць, па даных медыкаў і псіхолагаў, зніжэнне пачуцця самаацэнкі. Адзначаюць, што пасля аварыі многія асобы “затрымаліся” на мяжы двух светаў: іх мінулае застаецца з імі як сучаснасць, яны не разглядаюць яго ў мінулым часе, такія асобы не плануюць у перспектыве ніякай будучыні. У гэтым выпадку чалавек перажывае так званы посткатастрофны сіндром. Ён мае некалькі формаў, таму працаваць з людзьмі, якія маюць тую ці іншую форму праявы сіндрому, трэба па-рознаму.

Ёсць група людзей паўторнага перажывання. У гэтым выпадку ў іх “прыгняталныя” думкі, успаміны, звязаныя са з’явай (у дзяцей назіраюцца гульні, у якіх “з’ява” прысутнічае пастаянна). Такім людзям уласціва пачуццё таго, што аварыя можа вярнуцца, у іх узнікае хваляванне, калі набліжаецца гадавіна альбо з’яўляюцца сімвалы, звязаныя з псіхічнай траўмай.

Людзі, якія ўваходзяць у групу пазбягання, наадварот, імкнуцца адысці ад думак, адчуванняў, што асацыіруюцца з падзеяй, пазбягаюць усялякіх сітуацый, якія могуць нагадаць аб аварыі. У іх назіраецца значная страта цікавасці да раней важных аспектаў дзейнасці, ім уласцівыя пачуцці адчужанасці, абьякавасці ў адносінах да іншых, зніжэнне ўзроўню станоўчых эмоцый (у тым ліку пачуццяў радасці, любові), няўпэўненасць у будучыні. Такія асобы не вераць, што змогуць знайсці добрую работу, уступіць у шчаслівы шлюб, мець дзяцей, а таксама ў іх няма надзеі на доўгае жыццё.

У групу агульнай псіхічнай узбуджанасці/затарможанасці ўваходзяць індывіды, якія маюць цяжкасці з засынаннем, часта раздражняюцца альбо гневаюцца; яны рассеяныя, у іх павышаная асцярожнасць, гіпертрафіраваныя пільнасць, пужлівасць.

Даследаванні адлюстроўваюць складаную карціну змен псіхічнай дзейнасці, паводзін людзей, якія пражываюць на забруджанай тэрыторыі. У эмацыянальнай сферы дзяцей, напрыклад, адзначаюцца высокая трывожнасць, парушэнне самарэгулявання, зніжэнне ініцыятывы пры павышанай унушальнасці; знясіленасць, перавага негатывных, астэнічных перажыванняў. Гэтыя перажыванні звязаны са зніжэннем псіхафізіялагічных рэсурсаў арганізма і тым, што асоба знаходзіцца пад пастаянным ўздзеяннем стрэсараў. Дзеці не ўмеюць расказаць аб сваіх пачуццях тут і цяпер.

Акрамя гэтага, у дзяцей назіраецца затрымка фарміравання ўстойлівых якасцей асобы.

Незалежна ад полу і ўзросту дзяцей мае месца зніжэнне канцэнтрацыі ўвагі, разумовай працаздольнасці. У падлеткаў назіраецца псіхічная стомленасць.

У дзяцей, якія пражываюць на забруджаных тэрыторыях, ужо на ранніх ступенях развіцця выяўляюцца адчуванні непатрэбнасці, страты сябе, парушэнне эфектыўных сувязей са светам, зніжэнне самаацэнкі асобы, незадаволенасць сучасным становішчам.

У сувязі з вышэйпералічаным назіраюцца асаблівасці развіцця паводзін асобы ў сферы сацыяльнага ўзаемадзеяння: дзеці, падлеткі маюць цяжкасці ў зносінах, у іх недастаткова развіты ўменне саступаць і весці дыялог з іншымі людзьмі, заўважаюцца няўпэўненасць, пачуццё “ізгояў”, адначасова назіраюцца рэзкасць, агрэсіўнасць, павышаная ганарлівасць. Што датычыцца сямейных адносін, то малодшыя школьнікі, юнакі больш негатыўна ацэньваюць эмацыянальную атмасферу ў сям’і, у той час як падлеткі, дзяўчаты — больш спрыяльна.

Падлеткі, што выехалі з зоны забруджвання, маюць наступныя змены ў паводзінах: для іх менш значныя рамантычныя каштоўнасці ранняга юнацтва, прыярытэт яны аддаюць такім характарыстыкам асобы, як актыўнасць, воля, самакантроль і інш.

Такім чынам, пры распрацоўцы плана і тыпу мерапрыемства, якое праводзяць супрацоўнікі ўстановаў сацыякультурнай сферы з дзецьмі, падлеткамі, юнакамі, неабходна ўлічваць іх патрэбы ў развіцці эмацыянальнай устойлівасці, у зніжэнні трывожнасці, жаданні весці актыўны лад жыцця, будаваць добрыя адносіны з сябрамі, бацькамі, іншымі людзьмі і г.д. Пажадана, каб усе мерапрыемствы былі

накіраваны на развітанне асобы з мінулым і яе сустрэчу з новым, на яе “рэанімацыю”, ажыўленне. Найбольш прымальнымі, безумоўна, з’яўляюцца тыя віды дзейнасці, калі асоба можа развіваць свае творчыя здольнасці, бо па сутнасці сваёй чалавек — асоба творчая, крэатыўная.

Акрамя таго, мастацкая культура, мастацкая творчасць дапамагаюць асобе асэнсаваць духоўныя каштоўнасці, магчымасці самарэалізацыі, яе сацыяльнай актыўнасці. У залежнасці ад асаблівасцей тэмпераменту, характару людзі па-рознаму будуць самарэалізоўвацца праз мастацкую дзейнасць. Пры гэтым мастацкі кіраўнік можа сутыкнуцца з такой псіхалагічнай асаблівасцю, калі асоба лямчыць для сябе прымальным адзін тып музычных твораў, танцавальных партый, а адчувае сябе лепш у час працы з іншымі творамі. Напрыклад, танцоўшчыкі-інтраверты лічаць, што ім падыходзяць танцавальныя партыі з эмацыянальнымі адчуваннямі смутку, страху, але адчуваюць сябе добра, калі выконваюць партыі, у якіх перадаецца пачуццё радасці. Акрамя таго, трэба ўлічваць тое, што ў працэсе мастацка-творчай дзейнасці чалавек можа атрымліваць задаволенасць не ад таго, што перажывае гнеў, страх альбо журбу. Ён можа аб’ектывізаваць гэтыя пачуцці, і ў такім выпадку ім надаецца новы сэнс, які дапамагае зняць іх адмоўнае ўздзеянне.

§ 3. Асаблівасці дзейнасці ўстаноў культуры Гомельшчыны ў постчарнобыльскі перыяд

Навукоўцы, якія даследуюць праблему постчарнобыльскага жыцця грамадства, адзначаюць сур'ёзныя негатыўныя змены ў псіхіцы ўсіх катэгорый насельніцтва, пачынаючы з дзяцей і заканчваючы сталымі людзьмі. Хваравітыя адчуванні трывогі, пагрозы, няўпэўненасці раз'ядаюць душы дзяцей і дарослых, адводзяць убок ад нармальнага, пазітыўнага ўспрымання жыцця. Навукоўцы таксама прыходзяць да высновы, што ў агульным комплексе праблем ліквідацыі вынікаў аварыі на ЧАЭС вялікую ролю пачынаюць адыгрываць культурныя і псіхалагічныя фактары адаптацыі чалавека да жыцця ў неспрыяльных экалагічных умовах.

Практыка дзейнасці органаў і ўстаноў культуры ў постчарнобыльскі час у пэўнай меры пацвярджае гэтыя высновы. Нягледзячы на тое, што ў выніку чарнобыльскай трагедыі Гомельская вобласць страціла 123 клубныя ўстановы, 238 бібліятэк, 6 музычных школ, што перасталі дзейнічаць тры паркі, аднак культурнае жыццё вобласці не згасла, не страціла сваіх напружанасці, шматколернасці.

Штогод у вобласці ладзіцца звыш 8 тыс. канцэртаў і спектакляў мастацкай самадзейнасці, звыш 2 тыс. выступленняў прафесійных калектываў, больш за 4 тыс. масавых тэатралізаваных свят. Праводзяцца такія буйныя фестывалі, як “Славянскія тэатральныя сустрэчы”, “Спявай, маё Палессе”, “Музычнае Палессе”, “Танцуючы фламінга”, студэнцкі міжнародны фестываль “Артсесія” і інш.

Просты аналіз дынамікі развіцця асобных накірункаў дзейнасці галіны сведчыць аб тым, што, нягледзячы на страту часткі ўстаноў культуры, міграцыю насельніцтва, агульную

тэндэнцыю да зніжэння паказчыкаў дзейнасці ўстаноў культуры ў цэлым па рэспубліцы, на Гомельшчыне не адбылося рэзкага зніжэння падобных паказчыкаў.

Так, калі ўзяць лічбы пяці раёнаў паўночнай зоны вобласці, то можна сказаць: пры страце 74 клубных устаноў за 12 гадоў адбылося скарачэнне 194 калектываў мастацкай самадзейнасці. У той жа час за гэтыя гады колькасць калектываў, якія атрымалі званні ўзорных і народных, узрасла з 2-х у 1986 да 19-ці на пачатак 1998г. У музычнай адукацыі паказчыкі больш цікавыя. Кантынгент навучэнцаў у школах мастацтваў гэтых раёнаў скараціўся толькі на 46 чалавек. Затое колькасць класаў і інструментаў, на якіх навучаюцца дзеці, узрасла амаль удвая, колькасць масавых калектываў як дзіцячых, так і выкладчыцкіх узрасла з 22 да 30.

У агульным малонку сітуацыі выключэннем з'яўляецца стан бібліятэчнага абслугоўвання.

Тут вылучаюцца тры асноўныя фактары, якія адмоўна паўплывалі на ўсю сітуацыю. Выезд значнай часткі насельніцтва, вываз дзяцей на аздараўленне за межы раёна пацягнулі за сабой значнае зніжэнне колькасці чытачоў (да 40,9 тыс.). Адзначым і дрэнную забяспечанасць бібліятэк літаратурай па экалогіі, па радыялогіі, медыцыне, па здаровым ладзе жыцця. Адсутнасць мэтавых сродкаў на ўкамплектаванне бібліятэк спецыяльнай літаратурай дала негатыўны вынік у параўнанні з паказчыкамі дзейнасці ўстаноў культуры іншых тыпаў.

Відавочна, разуменне неабходнасці запоўніць духоўны вакуум, які ўзнік у людскіх душах у выніку чарнобыльскага сіндрому, паставіла пытанне стварэння механізму адаптацыі чалавека да экстрэмальных экалагічных умоў.

Адной з дэталяў гэтага механізму стала стварэнне ўмоў культурнага жыцця, якія не давалі б чалавеку адчуванняў

бездапаможнасці перад выпрабаваннямі, што на яго наслала чарнобыльская бяда, адчування адарванасці ад нармальнага жыцця краіны. Таму ў вобласці была арганізавана работа па тэатральна-канцэртным абслугоўванні насельніцтва, правядзенні фестываляў, свят, іншых мерапрыемстваў. Стваралася база для такой работы. Былі пабудаваны 73 установы культуры на 2110 месцаў, дзве музычныя школы. Выдаткоўваліся сродкі на забеспячэнне ўстаноў культуры абсталяваннем, апаратурай, музычнымі інструментамі.

Многа было зроблена па кадравым забеспячэнні ўстаноў культуры спецыялістамі. Так, на базе каледжа мастацтваў адкрыліся аддзяленні падрыхтоўкі клубных работнікаў і харэографіі, на базе Мазырскага вучылішча створаны завочны філіял Беларускага універсітэта культуры. У выніку працэнт спецыялістаў, якія працуюць у галіне культуры, з 60% у 1986 г. вырас да 81% у 1998 г.

Не будзем прыводзіць іншых статыстычных дадзеных. Прывядзем толькі адзін прыклад таго, як у складанай сітуацыі культура можа дапамагаць людзям жыць, працаваць, паспяхова вырашаць задачы сённяшняга жыцця.

У Чачэрскім раёне мясцовыя органы ўлады шмат зрабілі дзеля таго, каб максімальна захаваць інфраструктуру сацыяльна-культурнай сферы і кадры, ажыццявіць меры па мінімізацыі наступстваў аварыі на ЧАЭС. У галіне культуры гэта праявілася ў арганізацыі і правядзенні шэрага буйных культурных акцый. У іх уцягнуты шырокія колы насельніцтва, ад дзяцей да дарослых.

У рэгіянальным фестывалі “Чачэрская полька” прынялі ўдзел фальклорныя калектывы не толькі з розных рэгіёнаў Беларусі, але таксама і Расіі, Украіны. Вялікую цікавасць выклікалі ў Чачэрскім раёне фестываль славянскай песні, святы дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. У раёне дзейнічаюць

школы і гурткі па розных відах дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, наладжана і сістэма культурнага абслугоўвання мясцовых жыхароў. Нярэдкія госці тут прафесійныя калектывы.

Гэта дало плён. Так, калі да 1986 г. у раёне быў толькі адзін народны калектыв, Залескі народны хор, то цяпер ужо 7 калектываў носяць гэтае ганаровае званне. Варта адзначыць: установы культуры вядуць актыўную работу па экалагічным выхаванні, што дапамагае насельніцтву паспяхова авалодваць комплексам мер па бяспечным пражыванні на забруджанай тэрыторыі.

Сёння Чачэрскі раён сярод шасці найбольш пацярпелых з'яўляецца адносна стабільным у плане сацыяльна-эканамічнага развіцця. Насельніцтва раёна за перыяд з 1986 г. па 1995 г. скарацілася ўсяго на 5 тыс. чалавек, у той час як Брагінскага — на 21,4 тыс., Веткаўскага — на 18,2 тыс., Кармянскага — на 7,9 тыс., Нараўлянскага — на 16,5 тыс. чалавек. У цэлым па вобласці скарачэнне насельніцтва нязначнае — усяго на 77,6 тыс. чалавек. Гэта яркая сведчыць аб тым, што меры па змяншэнні псіхалагічнай напружанасці насельніцтва станоўча ўплываюць на вырашэнне задач сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі.

Аб гэтым гавораць і адказы ўдзельнікаў самадзейных калектываў. На пытанне: “Што вымушае Вас у гэтай сітуацыі займацца мастацкай самадзейнасцю?” — людзі шчыра адказваюць: “Жаданне жыць нармальным жыццём”.

Гэта высновы, да якіх мы прыйшлі ў працэсе практычнага вырашэння задач псіхалагічнай рэабілітацыі насельніцтва. На жаль, па сённяшні дзень адсутнічаюць навуковыя распрацоўкі, метадычныя, практычныя парады работнікам устаноў культуры, якія працуюць у пацярпелых раёнах.

Заўважым, што праграмы, прынятыя ўрадам у былым СССР, а затым у суверэннай Беларусі, акрамя мерапрыемстваў па ўмацаванні матэрыяльнай базы ўстаноў культуры, не прадугледжвалі значных мер па арганізацыі культурнага абслугоўвання пацярпелых раёнаў, па выратаванні, захаванні гісторыка-культурнай спадчыны, вырашэнні кадравай праблемы.

Статыстыка пацвярджае гэта. Напрыклад, калі ў 1986 г. у забруджаных раёнах сіламі прафесійных калектываў было праведзена 2835 спектакляў і канцэртаў, у 1987 г. іх было ўжо 3451, а ў 1988 г. — 3600, то пасля Усесаюзнага тэлемарафона 1988 г. адбыўся спад канцэртнай дзейнасці. Матыў адмаўлення ад выезду на гастролі на Гомельшчыну быў адзін: Чарнобыль, страх перад раней неведмай бядой. Нават існуючы ў часы Саюза гастрольны план не мог змяніць сітуацыю. Таму перыяд з 1989-га г. па 1990-ты г. быў “мёртвым сезонам”. У гэтыя гады на Гомельшчыне не пабывала практычна ні аднаго гастрольнага калектыву, і гэта пры тым, што дзяржаўнай праграмай ліквідацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы Міністэрству культуры даручалася арганізаваць рэгулярнае абслугоўванне жыхароў вобласці.

Пасля 1989 г. работа ў гэтым накірунку праводзілася ў асноўным сіламі прафесійных і самадзейных калектываў вобласці. Выключэннем з’яўляюцца рэспубліканскія акцыя-фестывалі “Дзякуй вам, людзі”, “Музычнае Палессе”, якія падтрымліваліся Міністэрствам культуры, дабрачынная акцыя “Чарнобыльскі шлях — дарога жыцця”, якую штогод ладзіў Беларускі саюз моладзі. Сістэма ж работы па культурным абслугоўванні ў маштабе рэспублікі да сённяшняга дня так і не выпрацавана.

На жаль, ёсць праблемы і ў рабоце па захаванні гісторыка-культурнай спадчыны. Створаная са спазненнем (аж

у 1991 г., праз 6 гадоў пасля аварыі) дзяржаўная гісторыка-культурная экспедыцыя па вырагаванні помнікаў гісторыі і культуры пры вельмі сціплым фінансаванні не змагла вырашыць усіх праблем, што перад ёю ставіліся. Быў непраўна сгратаны час. Пэўная работа па фіксацыі носьбітаў традыцыйнай культуры (найбольш цікавых аўтэнтчных фальклорных калектываў, помнікаў архітэктуры, археалогіі, гісторыі, якія засталіся за калючым дротам) была зроблена ў асноўным уласнымі сіламі раёна і вобласці.

Праблема захавання помнікаў архітэктуры, гісторыі, археалогіі застаецца невырашанай. На жаль, сродкі на кансервацыю аб'ектаў у першыя гады пасля аварыі амаль не выдзяляліся. Крыху пазней, у 1987—1989 гг., фінансаванне рэстаўрацыйных работ на Гомельшчыне былы камітэт па рэстаўрацыі палічыў бесперспектыўным.

І да сённяшняга дня многія помнікі засталіся недагледжанымі, незакансерванымі.

Распрацаваная сумесна праграма Гомельскага аблвыканкама і Міністэрства культуры па захаванні культурнай спадчыны ў забруджаных раёнах з-за недастатковага фінансавання ў асноўным не выканана. Засталося невыкананым даручэнне Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А.Р.Лукашэнкі па абследаванні і захаванні помнікаў гісторыі на тэрыторыі Палескага дзяржаўнага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка. Абследаванне было праведзена ў верасні 1996 г., але на сённяшні дзень яшчэ не выдзелены сродкі на прывядзенне помнікаў, напрыклад воінскай славы, у належны стан. Дарэчы, праблема захавання помнікаў, брацкіх магіл, грамадзянскіх могілак, што засталіся ў зоне адсялення, таксама не вырашана, хаця ўздымалася гадоў восем таму.

З кожным годам набываюць значнасць не столькі тэхналагічны бок вырашэння гэтай праблемы, колькі

маральны бок яе. Не да канца вырашана праблема ўмацавання матэрыяльна-тэхнічнай базы ўстаноў культуры, што знаходзяцца як у зоне забруджвання, так і ў месцах перасялення. Так, у адпаведнасці з праграмнымі патрабаваннямі ў вобласці трэба было пабудаваць 151 установу культуры, у тым ліку 8 бібліятэк, 45 музычных школ, 4 кінатэатры, 5 музеяў. Пабудавана ж менш за палову гэтага. А 14 аб'ектаў, ступень гатоўнасці якіх складае ад 20 да 70%, закансерваваны ўжо чацвёрты год.

На вялікі жаль, новая дзяржаўная праграма па мінімізацыі і пераадоленні вынікаў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС на 1996—2000 гг., зацверджаная калегіяй Кабінета Міністраў Рэспублікі Беларусь у верасні 1995 г., не прадугледжвае мер па вырашэнні вышэй пералічаных праблем.

Праўда, у яе IV раздзеле абвясчаецца, што гэтая праграма прадугледжвае завяршэнне будаўніцтва аб'ектаў сацыяльнага і культурна-бытавога прызначэння, але сродкі менавіта на аб'екты культуры вызначаны не былі.

У выніку недастатковага фінансавання галіны ў вобласці больш за 400 аб'ектаў культуры патрабуюць капітальнага рамонту, забеспячэння іх абсталяваннем, музычнымі інструментамі.

Ёсць у новай праграме раздзел, які прадугледжвае выдзяленне сродкаў на сацыяльную падтрымку, сацыяльна-псіхалагічную рэабілітацыю насельніцтва ў памеры 1,9 млрд.руб. Лічба вельмі сціпая, калі ўлічыць, што стварэнне базы для ажыццяўлення работы запатрабуе большых у сотні разоў сродкаў.

Са сказанага вынікае, што праграма не ўлічвае культурнага фактару як сродку сацыяльна-псіхалагічнай рэабілітацыі насельніцтва, недаацэньвае ролю яго ў мінімізацыі вынікаў чарнобыльскай катастрофы.

Жыццё паказвае: ліквідацыя вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС — справа не аднаго дзесяцігоддзя. Лічым, што ў праграме развіцця галіны на 2000—2005 гг. асноўныя пытанні ў вырашэнні праблем культуры ў рэгіёнах, якія найбольш пацярпелі ад аварыі, павінны падавацца асобным раздзелам. Тут жа павінны быць указаны і канкрэтныя справы.

§ 4. Сацыяльна-культурныя патрэбы моладзі Гомельшчыны і дзейнасць устаноў культуры па іх задавальненні

Задачы непасрэднай работы з моладдзю на Гомельшчыне вырашаюць не столькі дзяржаўныя органы і ўстановы, колькі разгалінаваная грамадска-дзяржаўная культурна-асветная сістэма. Напрыклад, абласны і раённыя цэнтры народнай творчасці абслугоўваюць клубы, Дамы народнай творчасці. Калектывы мастацкай самадзейнасці, а таксама ўстановы па арганізацыі вольнага часу, маладзёжныя цэнтры праводзяць кансультацыі для маладых сем'яў.

Сацыялагічныя даследаванні, якія праводзіліся ў Рагачовс, Жлобіне, Ветцы, Светлагорску, Мазыры і Чачэрску, паказваюць, што моладзь чакае ад дзяржаўных органаў, культурна-асветных устаноў дапамогі ў галінах:

- стварэння магчымасцей працаўладкавання (64,6 %);
- матэрыяльнай забяспечанасці маладых сем'яў (59,3 %);
- арганізацыі адпачынку, вольнага часу (51,5 %);
- псіхалага-педагагічнай і юрыдычнай дапамогі (34,7 %).

На падставе даследаванняў намі былі выдзелены асноўныя накірункі дзейнасці ў маладзёжным асяродку. Вядома, сям'я з'яўляецца арганічным і самым уплывовым фактарам сацыялізацыі асобы. На жаль, абставіны сёння складваюцца так, што першапачатковая ячэйка грамадства не мае маральнай сілы для таго, каб стаць вызначальнай у духоўным сталенні чалавека. Маючы на ўвазе той факт, што сям'я не можа ажыццяўляць паўнацэннай сацыяльнай арыентацыі маладога чалавека, мы вырашылі аказаць сем'ям дапамогу ў фарміраванні духоўнай культуры маладога пакалення. Абласным цэнтрам народнай творчасці было праведзена сацыялагічнае даследаванне з выкарыстаннем анкеты, на пытанні якой адказвалі 50 % мацяроў, 21,2 % дзяцей, 28,7 % бацькоў. Мэтай даследавання было высветліць сацыяльна-культурныя патрэбы маладой сям'і. Анкетаванне паказала: моладзь мае разнастайныя духоўныя патрэбы. Значная колькасць рэспандэнтаў жадаюць займацца сваёй любімай справай у гуртках, аматарскіх аб'яднаннях: кнігалюбаў (10,6 %), аматараў музыкі (12 %), калекцыянераў (4,5 %), аматараў паэзіі (9 %). У сямейныя клубы, клубы маладой сям'і прыйшлі б 12 % апытаных. А моладзь (да 24 гадоў) асабліва захапляецца спартыўнай барацьбой. Рэспандэнты з задавальненнем праводзілі б свой вольны час у аматарскіх тэатрах, гуртках і секцыях дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва; 68 % апытаных звярнуліся з пажаданнем да ўстаноў культуры аб арганізацыі агульнагарадскіх відовішчаў, прысвечаных традыцыйным народным святам — Калядам, Масленіцы, Юр'ю, Вялікадню і інш.; 42,4 % рэспандэнтаў хацелі б займацца ткацтвам, вышываннем, вязаннем, вучыцца ігры на народных музычных інструментах. Большасць апытаных выказалі меркаванне: сістэматычныя заняткі якім-небудзь відам творчасці

ўзбагачаюць духоўны свет чалавека і дапамагаюць яму пераадоляваць жыццёвыя нягоды.

Даследаванне сведчыць, што таленавітыя, духоўна багатыя бацькі імкнуцца і сваім дзецям перадаваць у спадчыну частку творчых уменняў і навыкаў. А 53 % апытаных сцвярджаюць: духоўным лідэрам у іх сем'ях з'яўляюцца мацеры. На духоўны стан юнакоў і дзяўчат аказваюць уплыў дзядулі і бабулі (10,6 %) і іншыя сваякі (4,5 %).

Вывучэнне сацыяльна-культурных патрэб маладых сем'яў дазволіла нам больш увагі надаваць у далейшым арганізацыі сямейнага адпачынку. У вобласці пачалі праводзіцца творчыя конкурсы паміж рознымі сем'ямі. Перспектыўнай формай эстэтычнага выхавання моладзі з'яўляюцца і сямейныя клубы, дзейнасць якіх скіравана на розныя віды мастацкай творчасці. Пры клубах ствараюцца школы народнай творчасці, што дапамагаюць дзецям вывучаць фальклор, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. У такіх школах моладзь навучаецца ў майстроў прыкладнаму мастацтву, авалодвае народнымі музыкай і танцам, песеннай творчасцю.

Цэнтрамі сумеснага правядзення вольнага часу жыхароў шэрага гарадоў Гомельскай вобласці сталі клубы (студыі) народнай творчасці. Яны з'яўляюцца кансультацыйнымі пунктамі для тых, хто займаецца якім-небудзь відам народнай творчасці. Адначасова пры клубах ствараюцца майстэрні, "акадэміі" для дзяўчат і жанчын, а для адзінокіх людзей праводзяцца творчыя імпрэзы. Нярэдка пры студыях рыхтуюцца і праводзяцца сямейна-бытавыя абрады, святы каляндарна-абрадавага цыкла.

У дзейнасць устаноў культуры ўкараняецца такая форма творчай работы, як правядзенне дзён сямейнага адпачынку. У гэтыя дні праводзяцца канцэрты з удзелам сямейных

ансамбляў, ставяцца спектаклі, абмяркоўваюцца літаратурныя творы. Цікавымі з'яўляюцца калектыўныя формы сямейнага адпачынку: фестывалі творчасці, конкурсы творчых сем'яў. Стала добрай традыцыяй рабіць тэматычныя выставы “З сямейнага альбома”, “Сямейная творчасць”, “Сямейныя каштоўнасці”. Спадабаліся ўдзельнікам сямейных свят конкурсы “Лепшая творчая сям'я года”, “Таленты нашай сям'і” і інш.

Вывучэнне дзейнасці культурна-асветных устаноў вобласці па далучэнні сям'і да народнага мастацтва сведчыць: станоўчы вынік у вырашэнні важнейшай задачы ўмацавання сям'і, яе духоўнага развіцця могуць даць толькі комплексны падыход і сістэматычная работа ўсіх звёнаў культуры, адукацыі.

Пад кіраўніцтвам абласнога цэнтра народнай творчасці вывучаліся формы арганізацыі вольнага часу падлеткаў і моладзі. Так, у Рагачове, Жлобіне, Хойніках было апытана прыкладна 1500 маладых людзей ва ўзросце ад 15 да 30 гадоў. Сярод іх былі навучэнцы прафесійна-тэхнічных вучылішчаў, школьнікі, рабочыя, выхаванцы, кааператары і інш. У ходзе сацыялагічнага даследавання высветлілася, што моладзь мае многа вольнага часу. Так, 5 і больш гадзін вольнага часу маюць 32,6% рэспандэнтаў, 30% — 3—4 гадзіны кожны дзень, 16,5% — 2—3 гадзіны, 15% — 1—2 гадзіны штодня, і толькі 6% зусім не маюць вольнага часу. У анкеце было пастаўлена канкрэтнае пытанне: “На што Вы траціце вольны час?” Большасць юнакоў і дзяўчат выкарыстоўваюць яго на праслухоўванне радыё, прагляд тэлевізійных перадач, на чытанне мастацкай літаратуры, публіцыстыкі. Асноўнай формай выкарыстання вольнага часу моладзю застаецца праслухоўванне грамафонных і магнітафонных запісаў. Амаль кожны дзень іх слухаюць 53%, 2—3 разы на тыдзень — 19,2% маладых людзей. Трэцяя частка рэспандэнтаў любяць

наведваць танцавальныя вечары, 21,4% — займацца спортам. Прыкладна 19% апытаных займаюцца народнай творчасцю. Вялікая цікавасць у моладзі да нацыянальнай культуры, хаця ўзровень яе развіцця задавальняе толькі 6%. Многім рэспандэнтам падабаюцца народныя песні, але выконваюць яны іх у асноўным у сямейным асяроддзі (30,7%), у асяроддзі сяброў (45%), пры ўдзеле ў мастацкай самадзейнасці (7%), на вяселлях (1%).

Моладзь цікавіцца гісторыяй свайго краю, але толькі 8,5% апытаных лічаць, што добра яе ведаюць.

Творчы патэнцыял моладзі Гомельшчыны характарызуецца прыкладна наступнымі захапленнямі, заняткамі:

- вынаходніцтвам і рацыяналізацыяй (11,5%);
- сталярнай і слясарнай справай (5%);
- маляваннем (6,5%);
- радыёсправай (2,3%);
- разьбой па дрэве (3,3%);
- мастацкай самадзейнасцю (4,3%);
- музыкай (12,5%);
- ганчарнай справай (0,8%);
- саломалляценнем (1%);
- вязаннем, вышываннем, шыццём (28,3%);
- карункалляценнем (1%);
- ткацтвам (0,8%);
- фотасправай (9,3%);
- калекцыяніраваннем (4,5%);
- спортам (12,5%);
- паляваннем, рыбалкай (8,3%);
- турызмам (8,7%).

Значная колькасць маладых людзей праяўляюць цікавасць да царквы. Высветлілася, што 33 % рэспандэнтаў час ад часу ўдзельнічаюць у набажэнствах і лічаць сябе веруючымі.

Даследчыкі цікавіліся адносінамі моладзі да клубаў і іншых устаноў культуры. Культурна-масавае дзейнасць клубаў, Дамоў культуры не задавальняла каля 90 % моладзі па наступных прычынах: мерапрыемствы праводзіліся рэдка, былі дрэнна арганізаванымі, не ахоплівалі розных катэгорый моладзі, слаба рэкламаваліся. З гэтай прычыны 40,4 % рэспандэнтаў вельмі рэдка наведвалі ўстановы культуры і спорту. Толькі 7 % апытаных кожны дзень былі ў гэтых установах.

Сацыялагі вывучалі пытанне, якія формы адпачынку найбольш цікавілі б юнакоў і дзяўчат. У клубах, Дамах культуры моладзь з задавальненнем наведвала б дыскатэкі, вечары адпачынку, шоу-праграмы, клубы вясёлых і знаходлівых, сустрэчы з сябрамі, канцэрты мастацкай самадзейнасці. Станоўчыя адносіны выпрацаваліся ў моладзі да новых формаў платных паслуг, якія пачалі аказваць маладым людзям установы культуры. Так, 45 % апытаных наведвалі б камп'ютэрныя студыі, 50 % адпачывалі б у кафэ з дыскабарам, 29,6 % удзельнічалі б у тэатры моды альбо наведвалі б "Салон прыгажосці", 13,5 % карысталіся б паслугамі службы знаёмстваў, 8,9 % займаліся б у майстэрнях народных рамёстваў.

Параўнальны аналіз структуры заняткаў у вольны час паказвае, што прыведзеная структура ў большасці выпадкаў не адпавядае патрабаванням маладых людзей. Напрыклад, 43,2 % рэспандэнтаў жадалі б праводзіць вольны час з большай карысцю для сябе. Толькі 14,6 % апытаных былі задаволены выкарыстаннем свайго вольнага часу.

Сацыялагі даследавалі прычыны, якія перашкаджаюць рацыянальнаму выкарыстанню вольнага часу. Высветлілася: у гарадах Гомельшчыны мала маладзёжных кафэ, не хапае спартыўных залаў, пляцовак, месцаў адпачынку моладзі. У пэўнай часткі рэспандэнтаў (12 %) не хапае матэрыяльных сродкаў для наведвання платных месцаў адпачынку. Чацвёртая частка апытаных лічаць, што арганізацыі вольнага часу замянае дрэнная праца клубных устаноў. Ацэньваючы дзейнасць устаноў культуры па арганізацыі вольнага часу ў апошнія гады, толькі 2% рэспандэнтаў адзначылі тут змены ў лепшы бок.

На падставе сацыялагічных даследаванняў, праведзеных намі, можна канструяваць дзейнасць устаноў культуры і мастацтва Гомельшчыны па задавальненні сацыяльна-культурных патрэб моладзі. Дыяпазон духоўных запатрабаванняў у маладых людзях доволі шырокі, задаволены іх у няпростых сацыяльна-эканамічных умовах надзвычай складана. На наш погляд, адзілам культуры неабходна, акрамя дзяржаўнага фінансавання, шукаць пастаянных спонсараў, якія аказвалі б фінансавую падтрымку доўгатэрміновым культурным праграмам.

Сацыялагічныя апытанні сведчаць: установы культуры павінны значна павысіць узровень культурных праграм, што ажыццяўляюцца ў клубах, Палацах і Дамах культуры. Якасць праведзеных мерапрыемстваў павінна паляпшацца, а не заставацца на адным узроўні.

Для найбольш таленавітай моладзі неабходна арганізоўваць элітныя клубы, дзе побач з забаўляльнымі імпрэзамі праводзіліся б пазнавальныя мерапрыемствы. Такім мэтам больш адпавядаюць новыя тыпы клубных устаноў, якія з'явіліся ў апошні час: абласны грамадска-культурны цэнтр, культурна-дзелавы цэнтр, культурна-спартыўны цэнтр, дом вольнага часу, цэнтр нацыянальных культур і інш.

Аналагічныя ўстановы даўно існуюць у шэрагу краін свету. Яны садзейнічаюць духоўнаму выхаванню маладога пакалення, абуджаюць цікавасць да народнага мастацтва, ствараюць умовы для рэалізацыі творчых здольнасцей таленавітых юнакоў і дзяўчат.

§ 5. Некаторыя аспекты праблемы захавання і выкарыстання народнай спадчыны ў раёнах, пацярпелых ад чарнобыльскай аварыі

Кожны год, які аддзяляе наш народ ад трагічнага 1986 г., выяўляе новыя грані чарнобыльскай трагедыі. У раёнах з высокім узроўнем радыяцыйнага забруджвання імкліва пагаршаецца дэмаграфічная сітуацыя. Патрабуюцца новыя фінансавыя і матэрыяльна-тэхнічныя рэсурсы для радыяцыйнага кантролю, забеспячэння функцыяніравання розных галін гаспадаркі, нармальнай жыццядзейнасці людзей, для навуковых даследаванняў у галінах медыцыны, біялогіі, раслінаводства.

Адно з наступстваў чарнобыльскай аварыі, страты ад якога аданіць немагчыма, — разбурэнне этнасацыяльнай структуры. Адбылося знікненне цэлага пласта духоўнай і матэрыяльнай культуры народа ў сувязі з міграцыяй насельніцтва з забруджаных тэрыторый. Разам з перасяленцамі зніклі і традыцыйныя для гэтай мясцовасці гаворкі, абрады, звычаі, творы вусна-паэтычнага мастацтва. У зоне адсялення засталіся ўзоры культывай і свецкай архітэктуры, народнага дойлідства, помнікі археалогіі. Вучоныя канстатуюць, што на час адсялення ў 10-ці раёнах Гомельскай вобласці і 6-ці раёнах Магілёўскай вобласці, дзе ўзнікла неабходнасць у адсяленні, былі 362 помнікі археалогіі часоў неаліту, бронзавага і

жалезнага вякоў, ранняга феадалізму (стаянак, селішчаў, гарадзішчаў, курганных могільнікаў), 1283 помнікі гісторыі, звязаныя з падзеямі мінуўшчыны і знакамітымі землякамі, подзвігам народа ў Вялікую Айчынную вайну, 97 помнікаў архітэктуры, у тым ліку 18 помнікаў палацава-паркавай архітэктуры, 67 драўлянага дойлідства. У гэтых раёнах знаходзілася больш за 750 старадаўніх абразоў і каштоўных кніг, дзейнічала 118 фальклорных калектываў, 16 дзяржаўных і 79 грамадскіх музеяў, 437 бібліятэк.

Недаступнымі для археалагічных раскопак на тэрыторыі Магілёўскай і Гомельскай абласцей засталіся розныя віды старажытных пасяленняў. Культурны пласт стаянак і паселішчаў каменнага і бронзавага вякоў, а таксама гарадзішчаў і селішчаў жалезнага веку ўтрымлівае сляды жылых і гаспадарчых пабудоў, фрагменты прылад працы, керамічнага посуду, упрыгожанняў. Некаторыя з названых аб'ектаў узбагацілі гістарычную навуку унікальнымі знаходкамі, што захоўваюцца і даследуюцца ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, у Беларускай дзяржаўнай універсітэце, ва універсітэтах Гомеля, Магілёва, экспазіцыях і фондах абласных і раённых музеяў.

Так, ля вёскі Юравічы Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці ў дачарнобыльскі перыяд былі выяўлены найбольш старажытныя на тэрыторыі Беларусі паселішчы людзей эпохі верхняга палеаліту: 26—22 тысячагоддзі да н.э. Сярод выкапняў – рэшткі жылля і вырабы з касцей маманта, крэмніевыя прылады працы. Ля вёскі Белая Сарока Нараўлянскага раёна Гомельскай вобласці было знойдзена паселішча эпохі мезаліту, што датуецца 8—5 тысячагоддзямі да н.э. У ім — рэшткі вогнішчаў, зброя, крэмніевыя прылады працы. У 1979 г. падчас археалагічнай экспедыцыі выкладчыкі Белдзяржуніверсітэта разам са студэнтамі гістарычнага

факультэта ля вёскі Вішчын Рагачоўскага раёна Магілёўскай вобласці знайшлі скарб XIII ст. Ён складаўся з высокамастацкіх упрыгожанняў: бранзалетаў, падвесак, ланцугоў і колтаў, вырабленых са срэбра і пазалочаных. Зараз гэты скарб, які ўвайшоў у навуку пад назвай Вішчынскага, разам з іншымі матэрыяламі раскопак знаходзіцца ў музеі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Мноства цікавых знаходак хаваюць не толькі пасяленні, але і курганы, курганныя могільнікі, што ўзніклі на тэрыторыі Беларусі ў 3—2 тысячагоддзях да н.э. і служылі месцамі пахаванняў да XIV ст.

Напрыклад, на Рагачоўшчыне, што на працягу амаль 10 гадоў служыла месцам экспедыцый і археалагічнай практыкі выкладчыкаў і студэнтаў БДУ, былі даследаваны радзіміцкія курганы X—XIII стст. У іх выяўлены жаночыя ўпрыгожванні, керамічны посуд, прылады працы. Цяпер па розных прычынах, у тым ліку з-за небяспекі радыяцыйнага забруджвання, раскопкі не праводзяцца, радзіміцкія курганы на Рагачоўшчыне, таксама як курганныя могільнікі ў Слаўгарадскім, Краснапольскім, Нараўлянскім, Хойніцкім ды іншых раёнах, застаюцца толькі абследаванымі і зафіксаванымі. Фактычна яны кансервуюцца на няпоўны час, магчыма, назаўсёды.

Толькі са змяншэннем фінансава-эканамічнага становішча ў рэспубліцы, развіццём навукі, увядзеннем новых тэхналогій можа з'явіцца рэальная магчымасць даследаваць помнікі археалогіі забруджаных тэрыторый Гомельшчыны і Магілёўшчыны. Трэба ўлічваць: аб'ектыўна адсяленне людзей, змяншэнне вытворчай, сельскагаспадарчай дзейнасці змяншаюць рызыку разбурэння помнікаў. Аднак гэта можа спрыяць у той жа час скарбашукальніцтву ды іншым відам бескантрольнага парушэння цэласнасці ахоўваемых аб'ектаў.

Дзейнасць па выратаванні помнікаў археалогіі, што засталіся ў забруджанай зоне, распачалася толькі ў 1993 г. у межах Нацыянальнай праграмы пераадолення вынікаў чарнобыльскай катастрофы на перыяд з 1993-га г. па 1995-ты г. і перыяд да 2000-га г. У рабоце з археалагічнымі помнікамі асноўны кірунак дзейнасці – даследаванне іх стану, дакладная фіксацыя на мясцовасці і тапаграфічных картах, пашпартызацыя і распрацоўка ахоўных зон. Пры ўдзеле спецыялістаў-археолагаў такая работа праведзена ў 12 з 16 пацярпелых раёнаў. Выяўлена больш за 60 новых помнікаў, не адзначаных у “Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”. Дакументацыя па помніках даслана ў раённыя органы ўлады. На раённых выканкамах ляжыць адказнасць за ахоўнасць зоны, устаноўку на іх спецыяльных знакаў. Аднак і супрацоўнікі раённых устаноў культуры, у прыватнасці музеяў, могуць унесці свой уклад у захаванне археалагічнай спадчыны: ладзіць экспедыцыі, фатаграфаванне, картаграфаванне, папаўняць банк даных аб археалагічных помніках, рыхтаваць зборнікі, даведнікі на матэрыяле сваіх мясцовасцей.

Запіс і вывучэнне аўтэнтчнага фальклору ў раёнах, пацярпелых ад чарнобыльскай катастрофы, вяліся навукоўцамі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў межах спецыяльнай праграмы, якая называлася “Помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі раёнаў радыяцыйнага забруджвання”. З 1991-га г. па 1994-ты г. было абследавана 16 раёнаў зоны адсялення і зафіксавана больш за 3,5 тыс. узораў вуснай народнай творчасці. Гэты скарб, сабраны ў часе экспедыцый, узбагаціў фалькларыстычную навуку. Унікальнасць абрадаў і песеннай творчасці ў вёсках чарнобыльскай зоны можна засведчыць на прыкладзе вёскі Барталамееўка, у якой запісаны

цікавы абрад “Пахаванне стралы”. Шмат мясцовых асаблівасцей увайшло ў абрады народнага земляробчага календара. Каляндарна-абрадавая паэзія ў Беларусі лепш захавалася, чым у Расіі і ў заходніх славян. Радзінна-хрэсьбінныя абрады і адпаведныя песні, звычай і цяпер. У іншых славянскіх народаў яны зафіксаваны толькі на мяжы з нашай рэспублікай.

Акрамя багацця вясельных і хрэсьбінных песень, што складаюць спецыфіку беларускага фальклору, ад жыхароў Гомельшчыны і Магілёўшчыны былі запісаны унікальныя абрады. Адзін з іх — абход вёскі з абразом і “завескай”-ручніком — мае выразны магічна-засцерагальны сэнс; ён выконваўся жыхарамі вёскі непадалёк ад Нароўлі падчас чарнобыльскай трагедыі. З ліку перасяленцаў выяўлены унікальныя спевакі, рэпертуар якіх складае многія дзесяткі песень, прафесійныя плакальшчыкі, шаптуны, знаўцы народных танцаў і сямейна-бытавых абрадаў.

Да збору вусна-паэтычнай спадчыны прыцягваюцца і студэнты, асабліва вышэйшых навучальных устаноў Гомеля і Магілёва. У часе фальклорнай практыкі яны пад кіраўніцтвам выкладчыкаў наведваюць пункты размяшчэння перасяленцаў з забруджаных тэрыторый, запісваюць там народныя творы.

Напрыклад, студэнтамі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта ад перасяленцаў з Брагіншчыны былі зафіксаваны наступныя абрады: абмен маладых “вельцамі”, “дружына жаніха заваёўвае двор нявесты”. Гэтыя абрады ўтрымліваюць мноства архаічных рыс, рэшткі старажытных культаў, ранніх формаў шлюбу.

Мэтай спецыяльнага даследавання можа і павінен стаць так званы чарнобыльскі фальклор. Гэта адлюстраванне ў традыцыйных народных жанрах, прыпеўках, загадках, анекдотах тэмы чарнобыльскай катастрофы і яе наступстваў.

У збіранні фальклору могуць удзельнічаць не толькі навукоўцы, але і настаўнікі, супрацоўнікі сфер культуры, студэнты адпаведных спецыяльнасцей. Экспедыцыі з удзелам студэнтаў неабходна накіроўваць у раёны, месцы, дзе кампактна пражываюць перасяленцы, напрыклад у сталічныя мікрараёны Малінаўка і Шабаны.

Разам з абрадамі, звычаямі людзі перанеслі на новае месца жыхарства і свае мясцовыя гаворкі. Зберажэнне моўнай спадчыны - гэта яшчэ адзін аспект праблемы, яшчэ адна сфера прыкладання намаганняў навукоўцаў і дзеячаў культуры.

Поўнае або частковае перасяленне жыхароў паўднёва-ўсходняй часткі Магілёўскай вобласці, раёнаў Гомельскай вобласці на поўдзень ад Мазыра зрушыла сістэму ўсходнемагілёўскіх і ўсходнепалескіх дыялектаў, надзвычай своеасаблівых, архаічных, унікальных з пункту гледжання моўнай карціны Прыпяцкага Палесся.

І хаця дыялекты гэтых раёнаў з'яўляюцца адносна даследаванымі (іх класіфікацыя, асаблівасці адпостраваны ў "Дыялекталагічным атласе беларускай мовы", 1963 г.), цяпер з-за поўнага альбо частковага перасялення носьбітаў паглыбленне вывучэння робіцца амаль немагчымым. Карціну натуральнага бытавання народнай гаворкі са спецыфічнымі лексікай і граматычным ладам узнавіць цяжка. Гэтым займаліся спецыялісты аддзелаў дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі на працягу 1991—1993 гг. Яны наведвалі Чачэрскі, Мазырскі, Буда-Кашалёўскі раёны Гомельшчыны, зоны радыяцыйнага кантролю, дзеля таго каб запісваць узоры народнага маўлення, звязныя тэксты, у якіх паўней выяўляецца спецыфіка дыялекту.

Па выніках экспедыцый у 1994 г. быў выдадзены зборнік "Гавораць чарнобыльцы". Працягам гэтай неабходнай для

нацыянальнай культуры справы можа стаць падрыхтоўка падобных зборнікаў не толькі Інстытутам мовазнаўства, але і гуманітарнымі ВНУ рэспублікі, музеямі тых абласцей, дзе жывуць чарнобыльскія перасяленцы.

Калі класіфікацыя фальклорных твораў, абрадаў і звычаяў патрабуе спецыяльнай метадычнай і тэарэтычнай падрыхтоўкі, то запіс апавяданняў, успамінаў на мове інфарматара ўяўляецца параўнальна нескладаным. Успаміны людзей, пажадана сталага веку, якія больш грывала захавалі дыялектныя асаблівасці, будуць цікавымі не толькі ў лінгвістычным плане. Аповеды пра дні чарнобыльскай катастрофы, перасяленне людзей, пра вёскі, якіх ужо няма, ранейшых жыхароў – гэта праўдзівы дакументальны матэрыял. Ён можа экспанаватца ў музеях, клубах, на тэматычных выставах, і ў друкаваным выглядзе, і як аўдыёзапіс.

Вопыт збірання, захавання і экспанавання помнікаў этнаграфіі і народнага мастацтва з забруджаных тэрыторый у нашай рэспубліцы належыць у першую чаргу Музею старажытнабеларускай культуры ІМЭФ Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Супрацоўнікі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору за 1991—1995 гг. некалькі разоў выязджалі ў забруджаныя раёны Гомельшчыны і Магілёўшчыны, што знаходзяцца ў 30-кіламетровай зоне. Там збіраліся кінутыя жыхарамі, якія накіроўваліся ў месцы адсялення, этнаграфічныя рэчы. «Тое, што мы ўбачылі ў час экспедыцый, — успамінае доктар мастацтвазнаўства В.Ф.Шматаў, — цяжка перадаць словамі. Пад стрэхамі кінутых хаг... мы ўбачылі магутныя, амаль не кранутыя часам этнаграфію, народнае мастацтва. Многія хаты былі сапраўднымі музеямі (страшэнна, праўда, зруйнаванымі). Кросны — амаль у кожнай хаце; самапрадкі, дзежы і дзежачкі,

ступы, жорны, грабяні, ёрмы, маляваныя дываны на сценах і поцілкі (або іх фрагменты), ручнікі на падлозе сярод жудаснага бруду – гэтыя і многія іншыя помнікі гаварылі пра яркую, багатую і самабытную культуру. Прычым культуру старажытную паводле формаў – за многімі помнікамі адчувалася вялікая, аж да паганскіх часоў „ дыстанцыя ў часе»>.

За час экспедыцыі навукоўцамі была выпрацавана пэўная метадыка збору. Яна ўключала публічнасць, інфармаванне насельніцтва, асабісты кантакт з жыхарамі і перасяленцамі, прыцягванне сродкаў масавай інфармацыі, першасную апрацоўку экспанатаў і потым – абавязковы радыяцыйны кантроль. Па сутнасці, гэтая метадыка, як і ўся праца па збіранні прадметаў матэрыяльнай культуры, з’яўляецца ўнікальнай.

25 красавіка 1995 г. да дзевятых угодкаў аварыі на ЧАЭС у Музеі старажытнабеларускай культуры быў адкрыты аддзел “Помнікі этнаграфіі і народнага мастацтва чарнобыльскай зоны”. Зараз экспазіцыя складаецца з некалькіх тэм. Помнікі вабяць глыбокай градыённасцю, а часам архаікай формаў, бездакорным адчуваннем матэрыялу. Гэта творы сапраўднай беларускасці.

Супрацоўнікі музея працягваюць экспедыцыі, папаўняюць свае фонды. Падобную працу робяць Гомельскі і Магілёўскі абласныя краязнаўчыя музеі. Сярод раённых устаноў культуры, што плённа вядуць гэтую работу, — Брагінская карцінная галерэя і Веткаўскі музей народнай творчасці.

Стварэнню карціннай галерэі ў Брагіне папярэднічала персанальная выстава жывапісных палотнаў вучонага, ураджэнца Брагіншчыны В.Ф.Шматава. Тэма чарнобыльскай трагедыі стала для творчасці мастака вызначальнай. Выстава

адкрылася ў 1987 г. да 850-гадовага юбілею горада. Частку палотнаў, такіх як “Дзяўчына з Палесся”, “Пахаванне ў зоне”, “Пакінутая вёска”, В.Ф.Шматаў падарыў роднаму гораду.

У жніўні 1988 г. у памяшканні былога дзіцячага садка адчыніла дзверы для наведвальнікаў Брагінская карцінная галерэя. У ёй экспануюцца работы мастакоў з Брагіна, іншых гарадоў Беларусі, а таксама Украіны. Многія з іх выкананы з натуры і выяўляюць усю глыбіню трагедыі “пахаванай вёскі”.

Зараз у галерэі рэканструюцца выставачныя залы, папаўняюцца фонды. Там ёсць матэрыялы раскопак курганоў і курганных могільнікаў, абразы і царкоўнае начынне з цэркваў зоны адсялення. Гонарам будучай гісторыка-краязнаўчай экспазіцыі, стварэнне якой ужо вядзецца, відавочна, з’явіцца 42-кілаграмовы кавалак метэарыта. (Метэарытны дождж у раёне Брагіна назіраўся ў 1907 г.)

Рашэнне аб стварэнні музея ў Ветцы было прынята яшчэ ў дачарнобыльскі перыяд. Нягледзячы на тое, што ў 1987 г. з часткі тэрыторыі раёна адсялялі жыхароў, калекцыю аднадумцаў пры падтрымцы мясцовай улады адкрывае 1 лістапада 1987 г. музей. На чале энтузіястаў стаяў жыхар Веткі Фёдар Рыгоравіч Шкляраў. Ягоны збор старадрукаў ды іншых каштоўнасцей лёг у аснову музейнай калекцыі. Самаахвярная праца самога Шклярава — разьбяра, мастака, знаўцы і прапагандыста мясцовай культуры — і ягоных калег дазволілі стварыць цудоўны, адзіны ў Беларусі музей такога кшталту.

У ім экспануюцца рукапісы, старадрукі, абразы і творы прыкладнога мастацтва старавераў, што ў канцы XVII ст. заснавалі ў Ветцы паселішча, якое больш чым стагоддзе з’яўлялася цэнтрам расколу. Выхадцы з многіх расійскіх гарадоў, такіх як Масква, Яраслаўль, Ноўгарад Вялікі, прынеслі з сабой на Беларусь традыцыі мастацтва

Старажытнай Русі. Гэтыя традыцыі працягваліся і развіваліся ў творчасці веткаўскіх майстроў.

Акрамя экспанатаў царкоўна-рэлігійнага зместу, у музеі экспануюцца творы народнага ткацтва і вышыўкі. Значную частку з іх складаюць ручнікі, народныя строі вёскі Неглюбка Веткаўскага раёна. Яны здзіўляюць гледача багаццем тэхнікі, колеравай гамы і архаікай арнаменту. Упершыню сабраныя разам і шырока прадстаўленыя ў экспазіцыях музея помнікі Веткі, Неглюбка дазволілі ўбачыць яркую непаўторнасць, асаблівасці і унікальнасць развіцця культуры гэтага рэгіёна Беларусі.

Веткаўскі музей народнай творчасці вядзе навуковыя даследаванні, актыўна працуе з рознаўзроставымі групамі наведвальнікаў, прапагандуе самабытную і непаўторную культуру Прыдняпроўскага краю. Ён дае прыклад не толькі выжывання, але і развіцця такой культурнай установы, як музей, у нялёгкіх фінансава-эканамічных умовах. Фонды музея ўзбагачаюцца этнаграфічнымі і іншымі матэрыяламі, сабранымі супрацоўнікамі ў забруджаных раёнах Гомельшчыны.

Праца гэтых людзей, як і многіх іх калег з раённых і абласных музеяў, супрацоўнікаў Акадэміі навук, выкладчыкаў і студэнтаў ВНУ, — бяспэжны ўклад у зберажэнне нашай матэрыяльнай і духоўнай спадчыны.

Глава 2

САЦЫЯЛЬНА-ПСІХАЛАГІЧНАЯ РЭАБІЛІТАЦЫЯ СРОДКАМІ МАСТАЦКА-ТВОРЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

§ 1. Роля тэатральнага мастацтва ў адаптацыі людзей з выяўленым псіхалагічным стрэсам

Сярод мноства прымет тэатральнага мастацтва ёсць звязаная са здольнасцю апошняга выклікаць эстэтычную асалоду, абуджаць светлыя пачуцці. Людзі, якія знаходзяцца ў тэатральнай зале, параўноўваюць сябе з драматычнымі героямі, адчуваюць разам з імі любоў і нянавіць, блізкасць і адчужэнне, спачуванне і чэрствасць, цягліцкасць і варожасць, карацей кажучы, усё, што ўлаесціва чалавеку. У працэсе ўспрымання сцэнічнага відовішча глядачы, прысвойваючы тых ці іншыя станоўчыя рысы, якасці герояў, пазбываюцца такім чынам адмоўных учынкаў і перажыванняў маральна-псіхалагічнага характару. У іх, згодна з арыстоцэлеўскай эстэтыкай, узнікае катарсіс, г.зн. ачышчэнне. У сваім класічным разуменні названы феномен тэатральнага відовішча змяшчае выключную сілу ўздзеяння на чалавечую асобу з мэтай яе самаўдасканалення і маральнага зруху ў бок гуманістычных ідэалаў.

Сучасная рэчаіснасць уносіць карэктывы не толькі ў паўсядзённасць, але і ў творчую дзейнасць у мастацтве. Зараз у ім, мастацтве, пераасэнсоўваюцца як звыклія для нас з'явы, так і традыцыйна ўстойлівыя эстэтычныя паняцці. Іх пераасэнсаванне праходзіць не так імкліва і неярпіма, як гэта назіраецца, напрыклад, у нашым сацыяльна-грамадскім жыцці, але і не так памяркоўна, як бы нам таго хацелася.

Імкнучыся хутчэй засвоіць новыя плыні рэчаіснасці, тэатральныя творцы, не задумваючыся, разбураюць многія

формы ўспрымання жыцця мастацтвам. На змену жыццёва-глыбінным і ўсебакова чалавечым пачаткам у мастацтве прыходзяць павярхоўна зменныя, няўстойлівыя іх адпостраванні. Яны нагадваюць, як правіла, водгукі чужых духоўна-эстэтычных тварэнняў. Канечне, гэты амаль няспынны працэс мае свае, як кажуць, “прычыны і наступствы”. Ён праходзіць пад уплывам рэальных зрухаў у жыцці з улікам канкрэтных змяненняў чалавечай асобы ў грамадстве.

Сярод адмоўных падзей, якія прынцыпова паўплывалі на глабальныя змены нацыянальнага маральна-эстэтычнага і духоўна-эстэтычнага менталітэту, нашчадкамі заўсёды будзе вызначацца трагедыя на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі ў 1986 г. Яна, на жаль, тэатральным мастацтвам па-сапраўднаму яшчэ не ўважана і тым больш не асэнсавана. Усведамленне яе наступстваў як разбурэння не толькі біялагічнай, але і разумова стваральнай, духоўнай прыроды чалавека зрабіла б нашу творчую дзейнасць больш узвышана плённай і ўплывова карыснай сярод суайчыннікаў. Тады, магчыма, замест удасканалення “навукі” разбурэння мы навучыліся б стварэнню сапраўды новых эстэтычна-філасофскіх каштоўнасцей, узрошчаных на роднай глебе.

Калі верыць Бібліі, дык чарнобыльская навала спасцігла нас не выпадкова. “Зорка чорнага палыну” (Чарнобыль) прынесла на нашу зямлю не толькі вялікае гора, але і вялікія выпрабаванні. Выпрабаванні гісторыяй і жыццём — спрадвечны лёс славянскіх народаў. Пачынаючы з часоў Рымскай імперыі да сённяшніх дзён над імі заўсёды паўставала якая-небудзь пагрозлівая “зорка” разбуральнага ўздзеяння. Нябесныя планеты і зямныя “свяцілы” неаднаразова імкнуліся сцерці з зямлі адну з буйнейшых і таленавіцейшых чалавечых супольнасцей. Дзякуй богу, што гэтага не адбылося.

Напэўна, ён, распараджальнік сусветных прастораў, своечасова стрымліваў д'ябальскія сузор'і і іх зямных служак ад канчатковага знішчэння нас. Магчыма, ён даваў нам веру і надзею на лепшае. І, як вядома з гісторыі, яно, гэтае лепшае, прыходзіла да нас не аднойчы. Зараз жа зноў наступілі дрэнныя часы.

Глебай для ўзнікнення маральна-этычных змяненняў у грамадстве з'явіўся перш за ўсё адпаведны постчарнобыльскі радыяцыйны сіндром роспачы, жаху сярод насельніцтва. Ён узнік у свядомасці людзей тады, калі традыцыйныя формы нашай жыццядзейнасці яшчэ працягвалі функцыянаваць у рэчышчы адпаведных ідэалагічных і культурна-асветніцкіх накірункаў.

Сама рэчаіснасць існавала ўжо ў іншых гістарычна-часавых вымярэннях. Жыццё паступова скідвала з сябе старую афарбоўку і размалёўвалася ў іншыя колеры. Але для большасці насельніцтва краіны чарнобыльскі радыяцыйны монстр з'яўляўся толькі своеасаблівай фантастычнай асобай, якая калі-нікалі наведвае Зямлю і забірае каго-небудзь з супляменнікаў. Рэальнага ўяўлення аб тым, што чарга дойдзе да кожнага чалавека, у грамадстве не было. Яно працягвала існаваць па выпрацаваных законах.

У чарнобыльскую зону рэгулярна прыязджалі творчыя калектывы драматычных артыстаў і спевакоў, музыкантаў і танцораў — усіх, каго хваляваў маральна-псіхалагічны клімат у грамадстве. Яны прыязджалі на забруджаныя тэрыторыі, каб дапамагчы людзям пераадолець псіхалагічны шок. Трэба падкрэсліць, што сур'ёзных думак аб уплыве гэтых паездак на свой стан здароўя ў іх таксама не было.

Афіцыйным уладам было вельмі важна, каб насельніцтва не панікавала, не адчувала сябе дыскамфортна, каб яно працягвала жыць у асяроддзі звыклых для яго стэрэатыпаў.

Быццам бы нічога істотнага ў жыцці грамадства не здарылася. Проста стыхія вырвалася на волю. Патрэбен час, каб яе пераадолець. Кожны грамадзянін павінен выканаць свой абавязак перад дзяржавай — прадэманстраваць патрыятызм, цяропліваць, інтэрнацыяналізм. Так, як гэта было, скажам, падчас землятрасу ў армянскім горадзе Спітак.

Чарнобыльскі феномен па тым часе не стаў новым паваротам мыслення грамадства. Ніякіх сацыяльна-палітычных, духоўна-філасофскіх змен у нашым тагачасным жыцці не прадбачылася.

Праз год пасля чарнобыльскай катастрофы Р.І.Баравіка як рэжысёра запрасілі ў Кіеў на пастаноўку спектакля ў тэатры-студыі “Сузір’я”. Як можна інсцэніраваць паэму “Вядзьмарка” Т.Шаўчэнкі і паставіць яе ў тэатры, рэжысёр тады не ведаў.

У вядомым шаўчэнкаўскім творы гаворка ідзе пра лёс жанчыны-сялянкі, якая пакахала маскаля (рускага салдата), нарадзіла ад яго дзяцей. Маскаль не толькі адцураўся адданай яму жанчыны, але і зрабіў родную дачку сваёй каханкай. Зняслаўленая маці пайшла шукаць у чужыя краіны здрадніка і згвалтаваную дачку. Вяртаючыся з далёкіх краёў дахаты на Украіну, яна заблукала ў бесарабскім стэпе. Час, падзеі перамяшаліся ў яе галаве. Свядомасць вярталася да жанчыны толькі ў хвіліны летуценных успамінаў.

Зразумець гэты твор і яго сучаснае паслячарнобыльскае гучанне дапамог рэжысёру выпадак. Неяк падчас сустрэчы з карэспандэнтам газеты “Правда” Адзіночым зайшла размова аб паездцы ў Чарнобыль. Праз пэўны час на імя Р.І.Баравіка быў выпісаны асабісты пропуск Міністэрства ўнутраных спраў Украіны за № 120253. Разам з артыстамі кіеўскіх тэатраў ён паехаў у закрытую зону ЧАЭС для сустрэчы з ліквідатарамі наступстваў аварыі. Калі праехалі праз кантрольны пункт 30-кіламетровай зоны, то апынуліся быццам у іншым геаграфічным вымярэнні.

Перад артыстамі адкрылася прастора, якая нагадвала штосьці з фільмаў А.Таркоўскага: закінутыя вёсачкі з зачыненымі на замкі хатамі, пустыя калгасныя фермы з адкрытымі насцеж дзвярыма. Каля калгасных праўленняў — адзінокія скульптуры піянераў-герояў і воінаў-вызваліцеляў. Гэтую жудасную карціну дапаўнялі непрыбраныя мінулагоднія нівы: налітыя каласкі пшаніцы, як бы крышталёныя, былі раскіданы па радыеактыўнай зямлі.

Чарнобыль таксама сустраў пустэчай: расчыненыя дзверы гаражоў, застаўленых матацыкламі, аўтамабілямі жыхароў; на балконах пяціпавярховых будынкаў пакінута бялізна, на драўляных агароджах з мінулай вясны сушацца шклянныя слоікі. На бязлюдных вуліцах многа вады. Дзе-нідзе мільгаюць постаці людзей у вайскавай форме і ў зэкаўскіх целагрэйках.

Людзі тады нават яшчэ не здагадваліся, што наступае час панавання “зоркі чорнага палыну”: час пакут, псіхічнай занепакоенасці, выпрабавання духоўнасці.

Паездка адкрыла яе ўдзельнікам многае не толькі аб рэчаіснасці, але і аб мастацтве. Рэжысёру яна дапамагла зразумець, як грэба пісаць сцэнарый па шаўчэнкаўскім творы, аб чым ставіць “Вядзьмарку”. Спектакль, пастаўлены ў вядомым ўкраінскім тэатры-студыі “Сузір’я”, выйшаў на суд глядачоў пад назвай “Ці ёсць у вас бог?..”. Вырваная з аўтарскага кантэксту фраза, якую ў час прасвятлення вымаўляе гераіня, дапамагла “ўзарваць” змест гістарычнага твора, зрабіць яго актуальным з улікам рэальнага жыцця грамадства.

Спектакль атрымаўся аб пустэчы навакольнага асяроддзя, аб татальным уздзеянні яго на асобу. І яшчэ аб тым, што наступіў час глабальнага спусташэння, вар’яцтва, аб страчанай веры людзей, моцным жаданні знайсці яе зноў.

Вядзьмарка ў выкананні Л.Лымар, заслужанай артысткі Украіны, з самага пачатку была звар'яцелаю жанчынай. Але ў яе ігры адсутнічала дэманстрацыя паталогіі хваробы. Вар'яцтва стала для Вядзьмаркі-Лымар формай існавання, своеасаблівым сродкам абароны душы ад канчатковага разбурэння. Менавіта душа была першапачаткам для пераклочэння Вядзьмаркі ва ўмоўнае быццё. У ім, у гэтым быцці, галоўнай асобай з'яўляецца бог. Да яго шаўчэнкаўская гераіня звяртаецца з невырашальнымі пытаннямі. Бываюць хвіліны, калі яна сварыцца з богам. Але калі наступаюць апошнія секунды яе зямнога існавання, гераіня Л.Лымар у канвульсіях цягнецца да нашага збаўцы. Ёй мроіцца, што цар нябёсаў кліча яе. Вядзьмарка, вызваляючыся ад зямных пакутаў, узлятае ў канцы спектакля ў бямежныя прасторы.

Спектакль "Ці ёсць у вас бог?.." выскікаў многа сучасных асацыяцый у гледача, не толькі адкрыў яму трагічны лёс жанчыны-сялянкі, але і вывеў абагульнены вобраз тагачаснага стану ў адной са славянскіх рэспублік, якая ў пошуках шляхоў збавення ад напаткаўшага гора вар'яцела ад пакут і ад прагі імгненна адпомсціць крыўдзіцелям.

Назіраючы тагачаснае бурлівае жыццё Кіева, сустракаючыся з людзьмі розных сацыяльных слаёў, аналізуючы рэакцыю гледача на спектаклі "Ці ёсць у вас бог?..", па іншых творах Т.Шаўчэнкі, М.Булгакава "Сабачае сэрца", Л.Украінкі "Апантаная" (апошнія два былі пастаўлены Кіеўскім дзяржаўным тэатрам драмы і камедыі), было відаць, што традыцыйнае разуменне арыстоцэлеўскага катарсіснага ўздзеяння на гледача не ўпісваецца ў жыццё постчарнобыльскага часу.

Глядач патрабаваў іншых падыходаў тэатральнага мастацтва да з'яў рэчаіснасці. Ён меў патрэбу ў тым, каб не толькі назіраць за барацьбой станоўчых і адмоўных сцэнічных

герояў. Ён імкнуўся не толькі заразіцца энергіяй стварэння, нянавісцю да нягоднікаў. У гледача з'явіліся праблемы псіхічна-біялагічнага характару. Тэатр праз сцэнічныя творы павінен быў дапамагчы вырашыць іх: прымяніць новыя метады ўключэння свядомасці людзей у жыццёва-мастацкія з'явы, улічыць “унутраныя” змены, што адбыліся з гледачом пад уздзеяннем рэчаіснасці.

Чалавек, які прыйшоў у тэатр на спектакль, імкнецца не толькі атрымаць “маральны ўрок”, але, можа быць, перш за ўсё пазбавіцца ад комплексаў, якія адмоўна ўплываюць на яго псіхафізічны стан.

Калі прасачыць гісторыю адносін да арыстоцэлеўскага катарсіснага ўздзеяння на гледача, то можна сказаць, што яно на працягу стагоддзяў перажыло мноства тлумачэнняў: ад медыцынскіх і эстэтычных да тэалагічных і асветніцкіх. Тлумачэнні савецкай эстэтыкі, як вядома, звязаны з паняццем шырокага прымянення катарсісу ў мастацтве, выхаваннем пачуццяў гледача творамі мастацтва. Многія прытрымліваюцца іншых поглядаў, звязаных з так званай “медыцынскай” тэорыяй Я.Бергсана, паводле якой арыстоцэлеўскі катарсіс разглядаецца не як этычны, а як псіхатэрапеўтычны сродак уздзеяння на гледача з мэтай псіхалагічнага разняволення. Канечне, гэта не здымае самой праблемы катарсіснага ўздзеяння твораў мастацтва. Канчатковага вытлумачэння такому ўздзеянню ў сучаснай эстэтычнай думцы няма. Але трэба адзначыць: супрацьлеглыя падыходы даюць магчымасць паразважаць на гэтую тэму, прымяніць магчымыя вынікі ў творчай дзейнасці. Не выпадкова многія сучасныя тэарэтыкі і практыкі мастацтва робяць захады па адраджэнні гістарычна вядомых вытлумачэнняў вучэння Арыстоцеля аб “ачышчальным” уздзеянні мастацкіх твораў.

Наш час у параўнанні з ранейшым вылучаецца выніковай непрадказальнасцю. У сённяшнім грамадстве існуе мноства ўзаемавыключальных накірункаў дзейнасці. Яны знаходзяцца ў сферы супрацьлеглых філасофска-этычных, культурна-асветніцкіх інтарэсаў. Гэта садзейнічае ўзнікненню ў грамадска-чалавечым асяроддзі розных канфрантацыйных плыней. Відавочныя і магчымыя канфлікты абуджаюць не толькі агульначалавечыя цэнтры маральнасці, але і першасныя інстынкты асобы. Яна знаходзіцца перад выбарам правільных ці няправільных паводзін.

На мяжы супрацьлегласцей узнікае неабходнасць у ачышчальна-карэктывачным уздзеянні на асобу твораў мастацтва. Апошнія закліканы не толькі “зняць афекты душы”, але і дапамагчы чалавеку знайсці згоду паміж душой і розумам. Безумоўна, кожная з катэгарыяльных плыней асобы ў грамадстве патрабуе свайго падыходу: псіхалагічнага, маральнага, эстэтычнага, геданістычнага і інш. Але паміж імі заўсёды існуюць нябачныя сувязі, якія грунтуюцца на агульнапрыродных якасцях асобы. Менавіта ў выяўленні іх праз творы мастацтва бачыцца найлепшы шлях усталявання гарманічных адносін паміж людзьмі.

Цяпер не павінна быць нарматыўна-ідэалагічнага выкарыстання арыстоцэлеўскага паняцця катарсісу ў мастацтве. Чарнобыльскі час спарадзіў сярод людзей новыя пачуцці жаху, спачування, якія існуюць у кожнага з нас на розных “паверхах” свядомасці і падсвядомасці. Выкарыстанне індывідуальна-розных, комплексна-індывідуальных падыходаў да катарсіснага ўздзеяння сцэнічных твораў можа спатрэбіцца ў вырашэнні пытанняў маральна-духоўнага характару.

Тэатральнае мастацтва, якое развіваецца, залежыць ад усебаковых плыней жыцця, дапамагае сучаснікам

зарыентавацца, зразумець праблемныя з'явы рэчаіснасці, знайсці спосабы вырашэння праблем. Не толькі ўбачыць стваральныя зрухі, але і адчуць ачышчальны ўплыў іх на сабе. Адлюстроўваючыся ў сцэнічных творах, кранаючы водбліскамі асацыяцый, з'явы жыцця абуджаюць уяўленне гледача, даюць асалоду ад ігры актёраў, ад сцэнаграфічнага вырашэння спектакля, драматургічнай асновы твора, яго рэжысёрскай пастаноўкі і інш.

Сёння ў дзейнасці тэатральных твораў назіраецца нейкая агульна распаўсюджаная рыса ў падыходах да жыцця. Яно бачыцца ім толькі ў кампенсатарска-забаўляльным і сацыяльна-агрэсіўным вымярэннях. Відавочна паслядоўна адмаўленне тэатральных калектываў ад агульнавядомых мастацкіх прынцыпаў творчасці на карысць не тыповых для айчыннага сцэнічнага мастацтва. Дастаткова прасачыць за рэпертуарнай афішай тэатраў, што ўтрымліваюцца за дзяржаўны кошт. Узнікае ўражанне: знаходзіцца не ў канкрэтным геаграфічным асяроддзі, а за яго межамі. Галоўнае месца ў тэатральным рэпертуары, як правіла, адводзіцца заходнееўрапейскай драматургіі. Сціпла прадстаўлены славянскія аўтары. Зусім непрыметнымі выглядаюць творы нацыянальных драматургаў.

Напэўна, каб не існавала спецыяльнай праграмы развіцця беларускай драматургіі, то назваў яе твораў на нашых тэатральных афішах было б яшчэ менш.

Пачатак гэтай прагрэсіруючай з'яве нацыянальнага мастацтва, безумоўна, паклаў постчарнобыльскі сіндром усагульнага разбурэння. Так званае блізкае замежжа стала для нас больш далёкім, чым іншыя кантыненты. Аказалася, што, на вялікі жаль, новыя сябры дапамаглі не толькі еўрапейскімі лекамі і шпрыцамі. Яны прынеслі нам свае еўрапейскія хваробы. Дапамаглі не заўсёды якаснымі

прадуктамі харчавання і абноскамі, прывезлі новую “еўрапейскую” мараль, новыя творы масавай культуры, тэорыі развіцця постсавецкага грамадства.

У нашым штодзённым ужытку з’явіліся словы: прадпрымальнік, камуняка, дэмакратычнае грамадства, таталітарызм, секс, эротыка, рэкет, шоп-тур, кілер, тусоўка, авангард, відэабізнес, СНІД, наркаманія, экзістэнцыялізм, псіхааналіз і г.д. Усё адлюстроўвала стан мыслення і лад жыцця “новых” людзей.

Нечакана ў нашым мастацтве з’явілася новае “эстэтычнае” паняцце “рэабілітацыя”. Аб’ектыўна яно стала прэтэндаваць на замену арыстоцэлеўскага эстэтычнага паняцця “катарсіс”.

Аб гэтым было абвешчана на міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Псіхалагічная рэабілітацыя дзяцей сродкамі тэатральнага мастацтва”, што адбылася ў 1994 г. у Мінску. Вядомыя і малавядомыя вучоныя-псіхолагі, тэатразнаўцы, практыкі тэатра вырашылі паспрабаваць адказаць на пытанні, звязаныя з псіхалагічнай, сацыяльнай адаптацыяй дзяцей у сучасным грамадстве. Грунтоўнасць, аргументаванасць выступленняў гасцей з Германіі, Польшчы, Украіны, Расіі, дэлегатаў з Беларусі выклікалі шчырую цікавасць удзельнікаў канферэнцыі.

Глебай для навукова-практычных яе высноў сталі матэрыялы эксперыментальна-навуковых пошукаў, дакументы медыцынскіх устаноў, непасрэдная сацыяльна-рэабілітацыйная практыка спецыялістаў. Асноўныя пытанні канферэнцыі тычыліся псіхічных, сексуальных адхіленняў асобы. На думку ўдзельнікаў, такія адхіленні выкліканы адпаведнымі ўмовамі існавання дзяцей у сям’і, грамадстве. Сродкі вырашэння балючых грамадскіх праблем бачыліся ў катарсісным уздзеянні на асобу пры дапамозе сцэнічных

твораў. Яны павінны падказваць глядачам-пацыентам, як ачышчаць душу ад эмацыянальных стрэсаў, падсвядомых комплексаў.

Была выпрацавана канцэпцыя рэабілітацыйна-катарсіснага ўздзеяння на дзяцей, падлеткаў. Каб абараніць маленькіх суграмадзян ад “дзевятага вала” сексуальна-эратычных відовішчаў, ад страхав, абумоўленых анкалагічнымі захворваннямі, агрэсіўных праяў асобы ў сям’і, грамадстве, паводле гэтай канцэпцыі неабходна легалізаваць тэмы сексуальнага дзіцячага асветніцтва, знайсці сродкі эфектна-іпозорнага пераключэння свядомасці маленькага чалавекса ў свет уяўлення, устанавіць медыцынска-сацыяльны кантроль над яго адносінамі з ровеснікамі, дарослымі.

Рэалізацыя праграмы, акрамя правядзення грамадскіх мерапрыемстваў, бачылася выступоўцам у стварэнні драматургічных і сцэнічных твораў нахшталь таго, як гэта робіцца ў Заходняй Еўропе, у Амерыцы. І каб ніхто не сумняваўся ў выніковасці псіхатэрапеўтычнага ўздзеяння сродкаў сцэнічнага мастацтва на моладзь, у рамках трыенале “Тэатр — дзецям” былі паказаны спектаклі трупы “Шнавель” з Мангейма (Германія) па п’есе Р.Фінке “Першае каханне” і М.Вайтышка “Прынцэса Блуджанэла”. У іх распавядаецца аб цяжкасцях сексуальных адносін паміж маладымі людзьмі, пра тое, як адбіваюцца на псіхічным стане дзяцей сексуальныя дамаганні з боку дарослых, бацькоў. Рэжысура Х.Флаххубера паказвала гэтыя праблемы пры дапамозе тэатральна-дыскатэчных сродкаў выразнасці, што дазваляла ствараць адпаведную “рэабілітацыйную” атмасферу ў мінскіх глядачоў.

Прысутным была паказана яшчэ адна работа Х.Флаххубера. Ён паставіў яе незадоўга перад пачаткам канферэнцыі на сцэне Тэатра юнага глядача ў Мінску. Спектакль быў разлічаны на глядачоў дашкольнага і

школьнага ўзрастаў. Яго мэтай было “разняволіць” нашых маленькіх суайчыннікаў, пазбавіць іх “душэўных афектаў”, псіхічных хвароб, “рэабілітаваць” іх у постсавецкім грамадстве. Дасягалася гэта праз альтэрнатыўныя веды “вулічнай” і “сапраўды навуковай” тэрміналогіі пра інтымнае жыццё дарослых.

Перад маленькімі глядачамі дэманстраваліся мужчынскія і жаночыя палавыя органы. Расказваліся і паказваліся сцэны (натуральна, праз тэатральна-гульнявыя сродкі) палавых зносін паміж дарослымі, паказваўся працэс з’яўлення дзіцяці на свет.

Падобныя “рэабілітацыйныя” вопыты з цягам часу прымяняліся на іншых тэатральных пляцоўках. Для прыкладу можна ўзяць спектакль “Што такое каханне” (рэвю на тэмы кахання і сексуальнасці паводле сцэнарыя берлінскага тэатра “Ротэ грутцэ”) у Маладзёжным тэатры Беларусі. Паставіў яго ўсё той жа Х.Флаххубер. На гэты раз на сцэне вырашалася пытанне сексуальных памкненняў моладзі. І, як слушна заўважае тэатразнаўца Т.Гаробчанка, гэты спектакль <<лепш было б назваць “Што такое секс?”, таму што кахання там няма, хутчэй ёсць праблема палавога даспявання моладзі... Кульмінацыйным момантам відовішча становіцца сцэна, дзе доўга і даволі нудна распавядаюць пра аргазм>> (даклад на міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Беларускі тэатр у прасторы сусветнай культуры”. Мінск, 30—31 кастрычніка 1995 г.). Такія прыклады можна прыводзіць бясконца.

Згодна са слоўнікам У.Даля, “рэабілітацыя” азначае “аднаўленне здароўя і працаздольнасці, фізічных або псіхічных здольнасцей, абмежаваных пасля перанесеных хвароб, траўмаў”.

Так нечакана з квітнеючага сацыялістычнага грамадства мы ператварыліся ў мноства псіхічна і фізічна нездаровых людзей. Раптоўна ўсе апынуліся ў велізарным шпітальным пакоі з назвай “постсавецкая прастора”. А найбольшымі спецыялістамі ў галіне сацыяльна-грамадскага і духоўна-маральнага “лячэння”, канечне ж, сталі замежныя дактары: розныя навукоўцы, псіхолагі, дзесячы мастацтваў, рэлігійныя прапаведнікі, функцыянеры і інш.

Калі прасячыць за дзейнасцю замежных “лекараў”, то не цяжка будзе заўважыць, што яе пачыналі весці па двух значных напрамках — сацыяльна-палітычных і духоўна-грамадскіх пераўтварэнняў. Для дасягнення мэт выкарыстоўваліся міждзяржаўныя пагадненні, грамадскія згуртаванні, канферэнцыі, імпрэзы, дабрачынныя акцыі і інш. Асноўныя акцэнтны рабіліся на антыгуманнасць былога савецкага ладу як гістарычнай з’явы, на адказнасць “камуняк” за рэпрэсіўныя дзеянні ў адносінах іншадумцаў, фатальнасць наступстваў чарнобыльскай аварыі для беларускай нацыі, на апяванне каштоўнасцей капіталістычнага ладу жыцця. І ў якасці рэцэпта ўказвалася на неабходнасць кардынальнай пераарыентацыі ў рыначным накірунку, падтрыманай матэрыяльнымі сродкамі заходніх інвестараў. У прыгнечаных жыццёвымі абставінамі людзей узнікла ілюзія магчымасцей хуткага абагачэння, пераўтварэння ў еўрапейцаў-мільянераў. Таму яны ахвотна падтрымлівалі ўсё, што дазваляла карыстацца матэрыяльна-грашовымі заахвочваннямі. У тых жа, хто не здолеў прыстасавацца да такога гістарычнага зігзагу жыцця, паступова нарадзіліся песімістычныя або агрэсіўныя настроі.

Працэс разбурэння грамадства, асобы ствараў спрыяльныя ўмовы прадпрымальным і карысталюбным прайдзісветам і злодзеям. Большасць з іх, па сутнасці, сталі

“даверанымі асобамі”, адданымі выканаўцамі праграмы пераарыентацыі насельніцтва на “дэмакратычны” лад. Так у грамадстве стварыўся маральна-этычны клімат, які аб’ектыўна садзейнічаў узнікненню маніпуляцыйных працэсаў. Але, як ні дзіўна, татальны наступ ідэолагаў-імпарцёраў на нашу духоўнасць не стаў катастрафічным. Працэсы разбурэння, рэканструктурызацыі шмат у чым сапраўды разняволілі нацыянальную свядомасць. Грамадзяне выявілі натуральную цікавасць да гістарычнай спадчыны, сусветна-гістарычнага вопыту духоўнага жыцця, раней забароненых тэм і інш.

Тэатральнае мастацтва не засгалося ўбаку ад важных плыней жыцця. У майстроў яго з’явіліся творчыя напрацоўкі, звязаныя з псіхалагічна-філасофскім асэнсаваннем усіх гэтых працэсаў. На сцэне тэатраў Беларусі глядач убачыў творы рэпрэсаваных, забытых нацыянальных аўтараў: Ф.Аляхновіча “Круці не круці — трэба памярці”, “У кіпцюрах ГПУ” (рэж. А.Трухан), “Чорт і баба” (рэж. В.Баркоўскі) у муніцыпальным тэатры “Дзе-Я?” ў Мінску, Л.Родзевіча “Пакрыўджаня” (рэж. А.Грышкевіч) у Беларускаім драматычным тэатры імя Я.Коласа; К.Марашэўскага і Ф.Аляхновіча (п’еса-апрацоўка У.Рудава, рэж. В.Грыгалюнас) у Альтэрнатыўным тэатры і інш.

З аднаго боку, гэтыя спектаклі адкрывалі сучаснаму глядачу творчасць раней не вядомых яму аўтараў, з другога — садзейнічалі спасціжэнню плыней нацыянальна-духоўнай спадчыны. У некаторых спектаклях па творах забароненых раней аўтараў беларуская рэжысура распрацоўвала тэмы, звязаныя не са зместам п’ес, а з лёсам іх творцаў. Змянялася канкрэтна-гістарычнае месца дзеяння, адлюстроўвалася і іншая гістарычная рэчаіснасць. Як правіла, у спектаклях выкрываліся таталітарызм, яго рэпрэсіўнае ўздзеянне на творча разняволеную асобу мастака.

Нягледзячы на быццам авангардны падыход да выяўлення аўтарскага свету (гэта тычыцца і твораў іншых нацыянальных аўтараў), на самай справе пошукі спрацоўвалі на той жа “савецкі” сацыяльны заказ, толькі з адваротнымі мэтамі, з улікам сённяшняга стану грамадства. Стваральнікі такіх спектакляў дапамагалі пэўным палітычным, грамадскім сілам выкараняць “саўковую” псіхалогію ў суайчыннікаў. На іх думку, яны сапраўды дапамагалі людзям далучацца да еўрапейскіх культурных здабыткаў.

Імкненне спасцігнуць еўрапейскае духоўнае жыццё садзейнічала росту цікавасці беларускіх рэжысёраў да заходняй авангарднай драматургіі (Ж.Както, А.Камю, Ж.Сартра, Э.Іянэска і інш.). Трэба заўважыць: цікавасць да такіх п’ес з’явілася ў нашых тэатральных дзеячаў значна раней. Яшчэ тады, калі творы пералічаных аўтараў пачалі друкавацца ў савецкіх часопісах, распаўсюджвацца праз “самвыдат”. Што ж зацікавіла іх цяпер, калі гэты шлюз стаў адкрыты для таго, што раней знаходзілася пад ідэалагічнай забаронай дзяржаўных структур?

Справа ў тым, што калі раней творцаў цікавілі карэнныя асновы эстэтычна-філасофскіх і псіхалагічна-аналітычных якасцей драматургіі еўрапейскага авангарду, навізна ў паводзінах герояў і ў структурна-сэнсавай пабудове той або іншай п’есы, то зараз нашы рэжысёры ў асноўным захапіліся прапагандай сучаснага заходнееўрапейскага побыту, паказам разняволенасці асобы ў дэмакратычным свеце. Праўда, атрымліваецца гэта не заўсёды па-еўрапейску, а хутчэй “пана шанску”, традыцыйна, па-славянску. Іншаземная мадэль чалавечага існавання, экзістэнцыя, атрымлівалася падобнай да паўсядзённага жыцця нашага суайчынніка (хоць і апранутага па-заморску, і пастаўленага ў нязвыклыя, экзатычныя абставіны). Самі акцёры, выканаўцы ролей у

авангардных творах, выглядаюць са сцэны альбо няўпэўнена сарамлівымі, альбо звышразняволенымі.

На наш погляд, найбольш плённымі здабыткамі ў спасціжэнні еўрапейскага авангарду сталі спектаклі Р.Таліпава ў створаным ім тэатры-студыі (С.Мрожак “Стрыптыз”, П.Зюскінд “Кантрабас”), В.Грыгалюнаса ў Альтэрнатыўным тэатры (Э.Іянэска “Кароль памірае”), Ю.Лізангевіча ў Беларускаім драматычным тэатры імя Я.Коласа (А.Камю “Непаразуменне”), В.Катавіцкага ў Маладзёжным тэатры (Ж.П.Сартр “За зачыненымі дзвярыма”) і інш.

З цягам часу захапленне беларускіх рэжысёраў авангарднымі творамі еўрапейскай драматургіі прайшло. Нашы майстры звярнуліся да сваіх, “хатніх” тэм у асноўным сацыяльна-палітычнага, нацыянальна-грамадскага характару. Так, напрыклад, мастацкі кіраўнік Рускага драматычнага тэатра імя М.Горкага Б.Луцэнка звярнуўся да ідэі “боскага пачатку” ў чалавеку праз Купалаў твор “Раскіданае гняздо”, раскрываючы для сучаснага гледача сацыяльна-псіхалагічныя вытокі супрацьстаяння людзей з неаднолькава ўстойлівай гістарычнай свядомасцю. Рэжысёр выявіў у спектаклі забытае асветніцка-еўрапейскае, якое вяло і будзе весці агульную масу насельніцтва да боскага ўсведамлення агульначалавечага прызначэння.

На думку Б.Луцэнкі, прасвятленне людзей магчымае тады, калі яны ўсвядомяць неабходнасць адзінай веры ў сапраўдныя нацыянальныя каштоўнасці, звязаныя з гістарычнай спадчынай. З гэтай мэтай пастаноўшчык спектакля “Раскіданае гняздо” быццам заклікае гледачоў да прымірэння, да таго, каб, адкідваючы ўбок крыўды, канфрантацыю, збірацца разам у храме і маліцца, прасіць адзін у аднаго прабачэння за асабістыя і агульныя грахі.

Такі нечаканы падыход да купалаўскага твора ўнёс прыныпова новыя акцэнтны ў распрацоўку літаратурна-драматычнай спадчыны Беларусі ў цэлым. Гэткім чынам Б.Луцэнка паказаў нам невычэрпныя магчымасці нацыянальнай драматургіі, даў зразумець, што творчыя здабыткі рэжысуры і акцёраў не абавязкова павінны залежаць ад іншамоўных аўтараў.

У гэтым і бачыцца сапраўдны рух мастака да абуджэння нацыянальнай самасвядомасці. Можна спрачацца, ці павінен ісці твор Я.Купалы “Раскіданае гняздо” на сцэне Рускага тэатра на мове арыгінала. Але калі разглядаць спектакль Б.Луцэнкі не як праграму новага творчага развіцця Рускага тэатра імя М.Горкага, а як акцыю грамадска-палітычнага зместу, то з упэўненасцю можам сказаць, што такі ўчынак мастацкага кіраўніка тэатра быў да месца.

Рэжысёр выказаў адносіны да свайго часу з улікам баючых кропак сутыкнення чалавека з рэчаіснасцю. І калі ў сувязі з гэтым вярнуцца да моднай тэмы рэабілітацыі насельніцтва сродкамі мастацтва, то гэтая рэабілітацыя будзе мець дачыненне не да насельніцтва ўвогуле як да абстракцыі, а перш за ўсё да яго спадчыны — рэабілітацыі таго, што не адносіцца да часовай кан’юнктуры (дзеля ажыццяўлення асабістых амбіцый або групавых палітычных мэт), змяшчае ў сабе адвечныя нацыянальна-духоўныя каштоўнасці. Гэта мова, дзяржаўнасць, гісторыя, дабрабыт народа, мараль і інш.

Катарсісны ўплыў спектакля “Раскіданае гняздо” на гледача незалежна ад яго паходжання заключаецца ў тым, што ён, глядач, атрымлівае “разрадку і ачышчэнне” ў працэсе паводзін сцэнічных герояў не ад разняволення асабістых інстыктаў або маральнай разбэшчанасці, а разняволення свядомасці ад стэрэатыпных думак, замбіраваных пачуццяў.

Прыкладам нараджэння новых пачуццяў, вольнага ўспрымання глядачом гістарычнай рэчаіснасці стаў спектакль па п'есе А.Дударова "Князь Вітаўт" у Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Я.Купалы. Паставіў яго В.Раеўскі, мастацкі кіраўнік тэатра. У адрозненне ад Б.Луцэнкі, пастаноўшчыка "Раскіданага гнязда", рэжысёра спектакля "Князь Вітаўт" у тэатры імя Я.Купалы больш цікавіць не боскі пачатак у чалавеку, а карані разбурэння "боскасці" ў людзях. Стыхія язычніцкіх звычаяў і пачуццяў, якая трывала ўкаранілася ў свядомасці грамадзян Вялікага княства Літоўскага, у спектаклі В.Раеўскага супрацьпастаўляецца гістарычна вядомай у славянстве з'яве сўрапейскага асветніцтва, а таксама адукаванасці, культуры, дзяржаўнасці. Менавіта ў гэтым у рэжысёру спектакля бачыцца праслаўленне сілы народа і яго дзяржаўнасці.

"Шэкспіраўскія страсці", якія ўзніклі на аснове валодання ўладай і сапраўднага сцвярджэння дзяржаўнасці ў краіне, прывялі ў рэшце рэшт князёў Вітаўта і Ягайлу да знішчэння сціплых здабыткаў, якія маглі ўвесці Вялікае княства Літоўскае ў разрад буйнейшых еўрапейскіх дзяржаў. На вялікі жаль, гэтага не здарылася таму (на думку рэжысёра і аўтара п'есы), што карона, якая магла б аб'яднаць усіх у імя збаўлення ад "язычніцтва", была рассечана напалам. Асновай для разбурэння гістарычна плённых здабыткаў стала невуцтва, якое прасякнула не толькі нізы, але і вярхі, насельніцтва дзяржавы і яго правадыроў.

Нягледзячы на вольную трактоўку многіх гістарычных фактаў з гісторыі Вялікага княства Літоўскага, бяспрэчнымі каштоўнасцямі спектакля В.Раеўскага па п'есе А.Дударова "Князь Вітаўт" можна лічыць тое, што ў ім праблемы сучаснасці вырашаюцца рэжысёрам у рэчылшчы гістарычна пазнавальных супастаўленняў, і гэтыя аналогіі ў выніку

набываюць адкрыта публіцыстычны характар. І вырашаны яны праз формы сапраўдных сцэнічнасці, мастацкасці.

Мсавіта таму метафарычна сэнсавыя акцэнты ў спектаклі ўспрымаюцца глядачом узрушана, апантана. “Легенды сівой даўніны” (так вызначылі аўтары спектакля яго жанр) асабліва кранаюць тую частку глядачоў, якія адносяцца да маладога і падростаючага пакаленняў. Яны, на наш погляд, перш за ўсё стварылі нечаканы, здавалася б, для падобнай тэматыкі поспех “Князю Вітаўту” ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Я.Купалы.

Разважаючы пра пастаноўку В.Раёўскага, міжволі звяртаючы увагу на тое, што новы час нараджае новыя адносіны мастака да жыцця. І яны, гэтыя адносіны, у сваю чаргу праз творы мастацтва садзейнічаюць узнікненню ў грамадстве новай гістарычна-нацыянальнай свядомасці. У гэтым, напэўна, і заключаецца вялікі сэнс нашага Адраджэння — Адраджэння нацыянальных душы і свядомасці; альтэрнатывы інтэлектуальна-рэпрэсіўным і падсвядома таталітарным з’явам нашай неўтаймоўнай рэчаіснасці.

Гэта рэчаіснасць наскрозь прасякнута ідэалогіяй “зоркі чорнага палыну”. Сэнсавыя пачаткі яе знаходзяцца не толькі па-за межамі знешняй прасторы, а яшчэ і ў нас саміх, у межах духоўнага існавання. Ад нас будзе залежыць, ці зможам пераадолець у сабе тое адмоўнае, што спарадзіў “чарнобыльскі час”? Ці зможам зберагчы лепшае, што ёсць, каб замацаваць у “сёння” і перадаць у “заўтра”, якое набліжаецца?

Для мастацтва важна заўважыць стваральнае ў сучаснасці, каб дапамагчы людзям “ачысціцца” ад адмоўнага. Вось чаму мастак абавязаны не проста заўважаць факты жыцця, адлюстроўваць іх у творах, а яшчэ і ўмець асэнсоўваць гэтыя з’явы з улікам вобразна абагульняльных мэт свайго мастацтва. Мастак павінен умець выкарыстоўваць

выразныя сэнсавыя структуры, якія перадавалі б у поўным аб'ёме жыццёвыя з'явы, выяўлялі б сярод іх самыя адметныя, самыя значныя для чалавека. Аб гэтым нагадвае нам кожны раз жыццё.

Студэнты акцёрскага курса Беларускага універсітэта культуры былі на гастролях у Гомельскай вобласці. Для гэтай паездкі падрыхтавалі спецыяльны рэпертуар: спектакль па п'есе А.Петрашкевіча “Дагарэла свечачка” (другі яго варыянт; першы быў пастаўлены з артысткай Нацыянальнага тэатра імя Я.Купалы Г.Бальчэўскай у 1995 г.) і клас-канцэрт.

У спектаклі “Дагарэла свечачка” фэбульна адлюстроўвалася эвакуацыя жыхароў з месцаў радыеактыўнага забруджвання на новыя пасяленні. Сэнсавыя плыні спектакля былі звязаны з мутацыйнай духоўнага асяроддзя грамадства: нядбалымі адносінамі да нашых гістарычных здабыткаў, зямлі нашых продкаў, бязлітасным разбурэннем усяго таго, што мае дачыненне да нацыянальнай памяці.

У клас-канцэрт мы ўключылі лепшыя практыкаванні, эцюды, песні і ўрыўкі з п'ес, лепшае з нашых паўсядзённых заняткаў па спецыяльнасцях “акцёрскае майстэрства”, “сцэнічная мова”, “вакал”, “сцэнічныя пластыка і танец”.

Перад ад'ездам засумняваліся, ці правільна робім, што возьмем на гастролі спектакль, у якім людзі ўбачаць штодзённае жыццё. Будзем сыпаць соль на рану — нагадаем аб перажытым горы, сённяшніх пакутах. Таму вырашылі ўмацаваць гастрольную праграму аптымістычнымі творами, каб было як мага больш смешнага.

Чарнобыльская зона нечакана паўстала ў іншых, чым здавалася з падачы асобных палітыкаў і грамадскіх дзеячаў, вымярэннях. Па-першае, не было разбурэнняў, якія былі непасрэдна пасля выбуху на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі ў 1986 г. Па-другое, сустракалі студэнтаў

акуратныя гарады і вёсачкі з прыбранымі вуліцамі, садкамі, прыгожымі Дамамі культуры. Уражвала незвычайная гасціннасць мясцовых улад і жыхароў. Асаблівыя адносіны ўсталяваліся з гледачом: ён быў вельмі добрачылівы і апантаны. Кожнае выступленне суправаджалася авацыямі, пасля яго заканчэння за аўтобусам беглі хлопцы, дзяўчаткі, гаварылі словы падзякі, развітальна махалі ўслед. Трывога за спектакль “Дагарэла свечачка” паступова знікла, хаця некаторая няўпэўненасць усё-такі засталася. Мы вырашылі іграць спектакль толькі ў раённых цэнтрах вобласці. І зразумелі галоўнае: студэнты прыехалі не ў “краіну хворых”, а ў мясіны нашай слаўнай Бацькаўшчыны.

Аб гэтым нагадалі нам экспанаты хаты-музея ў вёсцы Глінішчы, што каля Хойнік, дзе нарадзіўся народны пісьменнік Беларусі І.Мележ. Сустрэкаючыся са сціплымі, добрачылівымі аднавяскоўцамі выдатнага творцы, мы ўспомнілі жыхароў Вялікіх Аўцоў і Малых Аўцоў, што пад Калінкавічамі, чый гумар не саступае габраўскім анекдотчыкам. У гастрольнай паездцы па Гомельшчыне не забыліся мы на тое, што паэт-паляшук У.Ліпскі сабраў і выдаў асобнай кніжкай анекдоты землякоў-аўцоўцаў, што разам з драматургам А.Петрашкевічам была напісана на іх аснове жартаўлівая п’еса “Аўцок — не прамахнецца”. З’явілася новая творчая задума: разам са студэнтамі (будучымі актёрамі) паставіць спектакль аб людзях Палесся. Падалося, што менавіта зараз жыхарам чарнобыльскай зоны, як і ўсім нам, патрэбныя не “клінічна журлівыя” ці бяздумна-забаўляльныя, а сапраўды аптымістычныя творы. Не сурагатна імпортныя, а свае, родныя, узрошчаныя на глебе славянскай духоўнасці. І хто ведае, можа, менавіта ім, творам падобнага напрамку, наканавана зрабіць адчувальны штуршок дзеля актывізацыі нацыянальнай свядомасці нашага грамадства, у тым ліку і тэатральных дзеячаў?

Падчас гастрольных выступленняў уразіла стопрацэнтнае запаўненне глядацкіх аўдыторый. Людзі ў пэўны час, як па камандзе, цягнуліся ў гарадскія і сельскія Дамы культуры на “канцэрт артыстаў” з Мінска. Гэта ўзрушвала і абуджала артыстаў. Між тым узнікала думка аб радыяцыйнай небяспецы, якая падсцерагае кожнага з іх кожны дзень на забруджаных паслячарнобыльскіх тэрыторыях. Міжволі прыходзілі думкі аб тым, як жыць гэтым людзям і ўсім нам далей з усведамленнем наступстваў чарнобыльскай бяды. Як жа ўсё-такі трэба адносіцца да людзей і да сябе? Як да безнадзейна хворых або як да нармальных, здаровых? Ці неабходныя зараз перш за ўсё псіхатропныя і псіхіятрычныя сродкі ўздзеяння на чалавека? Ці павінны мы паддавацца рознага кшталту ўнушэнням, настройвацца на тое, што нас на кожным кроку падпільноўваюць анкалагічныя, сардэчна-сасудзістыя, псіхічныя і іншыя хваробы? Ці патрэбна нам зацуклівацца, напрыклад, на тым, што нашы дзеці не змаглі ў адрозненне ад другіх паехаць адпачыць за мяжу, у чужыя сем’і альбо не заўсёды прытасаваныя для патрэб нашых дзяцей зоны еўрапейскага адпачынку? Ці трэба нас наогул рэабілітаваць “па-еўрапейску”? Няўжо ў нас не захавалася сякіх-такіх айчынных сродкаў?

Гастролі па Гомельшчыне сталі для студэнтаў добрым прыкладам. Жыццё пераконвала ў тым, што лепш было б для жыхароў рэгіёнаў з радыяцыйным забруджаннем і ўсяго насельніцтва нашай дзяржавы ўвогуле, калі б да вынікаў чарнобыльскай катастрофы мы перасталі ставіцца толькі як да з’явы медыка-біялагічнага характару. Гэта павінна стаць справай спецыяльных устаноў. Сёння чарнобыльскі феномен набыў статус маральна-духоўнага пачатку ў грамадстве. Як вядома, розныя настроі людзей залежаць ад пэўнай маральна-псіхалагічнай і духоўна-асветніцкай атмасферы ў грамадстве.

А яна, гэтая атмасфера, ствараецца не толькі дабрачыннымі акцыямі і маштабнымі мерапрыемствамі. Яна залежыць ад захавання гістарычна ўстойлівых формаў жыцця, да якіх адносяцца паўсядзённа традыцыйны побыт людзей, маральна-этычныя асаблівасці паводзін асобы, філасофска-духоўныя каштоўнасці нацыі ў цэлым.

Менавіта іх укараненне, узбагачэнне і развіццё дапамогуць грамадству пазбавіцца ад разбуральнага ўплыву “чарнобыльскага часу” на падсвядомасць і свядомасць кожнага. І, канечне ж, не апошняе слова ў гэтым працэсе скажуць дзеячы сцэнічнай творчасці і тэатральнага мастацтва. А яно павінна не толькі лячыць душы, але і даваць падставы для эстэтычнай асалоды. Тады адбудзецца сапраўдны катарсіс, ці рэабілітацыя асобы сродкамі мастацтва. Гэта і ёсць самае адметнае, самае важнае ў тэатры на сённяшні дзень.

§2. Арганізацыя вучэбна-выхаваўчага працэсу ў калектывах тэатральнага жанру з улікам псіхарэабілітацыйных асаблівасцей

Адна з асноўных сацыяльных функцый калектыву тэатральнага жанру, у тым ліку і аматарскага, — творчая. Але побач з гэтай функцыяй існуе шэраг іншых, што па значнасці ніколькі не саступаюць асноўнай. Сярод іх вучэбная і выхаваўчая, якія многія даследчыкі называюць важнымі асноўнымі для жыццядзейнасці, творчых пошукаў любога калектыву: прафесійнага або аматарскага, тэатральнага або харэаграфічнага, музычнага і інш. У залежнасці ад нюансаў мяняюцца толькі падыходы да арганізацыі гэтай важнай справы, колькасна-якасныя аб’ёмы вучэбных і выхаваўчых мерапрыемстваў.

Дадзены параграф нашай работы разлічаны ў першую чаргу на кіраўніка-рэжысёра аматарскага тэатра, які мае вопыт арганізацыйна-творчай работы, прайшоў стадыі стварэння, першых этапаў станаўлення калектыву. Гэта азначае, што для яго ўдзельнікаў паняцце “сцэна” існуе ўжо не тэарэтычна, а на практыцы, такім чынам, у іх ёсць ужо свой глядач і, няхай небагаты, свой рэпертуар.

З такога пункту гледжання лягчэй браць пад увагу больш сталыя калектывы, на якія Гомельшчына была заўсёды багатая, асабліва “маладыя”, якім патрэбна праходзіць і шляхі “паўтору чужых памылак”.

Абазначаючы аб’ект вучэбнага працэсу, маем на ўвазе ў першую чаргу калектывы артыстаў-аматараў, а таксама творчы, дапаможны персанал: мастака, кампазітара, загадчыка пастаноўчай часткі, дырэктара, менеджэра і інш. Працяг дадзенага працэсу ў групах насельніцтва, вядома, прысутнічае, але ён у гэтым выпадку мае пераважна пасіўны характар. Найбольш падрыхтаваны глядач, якога ў народзе часта называюць словам “тэатрал”, імкнецца абагульніць накірунку работы калектыву, сістэматызаваць яго набыткі, вылучыць і ўдакладніць творчае крэда. Падрыхтаваны глядач можа быць і ў ліку юнакоў і дзяўчат, якія ўспрымаюць калектывы як крыніцу прафарыентацыйнай работы, ставячы на мэце набыццё рэжысёрска-акцёрскай спецыяльнасці. Урэшце гэта могуць быць і сябры гуртка аматараў тэатра, якія ў Беларусі ў нязначнай колькасці працягваюць існаваць, імкнуцца не столькі для рэалізацыі сябе на сцэне ў якасці артыстаў, колькі для вывучэння шматграннага тэатральнага жыцця.

Зусім іншая справа, калі абазначаем працэс эстэтычна-выхаваўчы. Ён аднолькава свой для калектыву і для груп насельніцтва, якія, у сваю чаргу, дыферэнцыруюцца па узроставых, адукацыйных і іншых прынцыпах. Таму ў нашым

выпадку творча-выхаваўчая работа набывае сэнс першачарговасці і важнасці, асабліва калі мы прымаем пад увагу псіхалагічныя асаблівасці сацыяльнага жыцця людзей у экстрэмальных ці набліжаных да іх умовах, г.зн. неабходнасць магчымай карэкціроўкі мэтанакіраванасці людзей, іх душэўнай камфортнасці, якая ва ўмовах радыяцыйнага забруджвання ўсё часцей набывае прыстаўку “дыс-”, і маральнага стану.

Цяпер паспрабуем абазначыць прадмет даследавання колькаснымі параметрамі. Па статыстычных дадзеных на 1.01.1998 г. ва ўстановах культуры і народнай творчасці Гомельскай вобласці працавалі 2820 калектываў мастацкай самадзейнасці і народнай творчасці, 434 амагарскія аб'яднанні і клубы па інтарэсах, 238 лабараторый канкрэтных ведаў і навыкаў. З іх тэатральна-драматычных калектываў — 376, іншых, указаных вышэй, груп з агульнай колькасцю 810 — каля чвэрці. Такім чынам, тэатральны жанр прадстаўлены даволі ўнушальнымі памерамі.

Сітуацыя яшчэ больш паглыбляецца ў напрамку прыярытэтаў, калі мы ўявім набор сацыяльна-псіхалагічнага інструментарыя, які ўваходзіць у арсенал драматычнага калектыву. Бясспрэчна, ён у некалькі разоў перавышае падобныя паказчыкі жанраў харэаграфіі або народна-песеннай творчасці. Вядомая класічная формула тэатра як люстэрка жыцця ў праблематыцы даследавання адразу набывае стратэгічны і перспектыўны сэнс: тэатр—спектакль—артыст—мастак—музыка ў спектаклі—тэма—акумуляванае на сцэну жыццё, што да таго ж лёгка атаясамліваецца з уласным вопытам, г.зн. спазнасца, дзейнічае на чалавска падобна навальніцы, якую ён нечакана сустракае ў самым неадпаведным, небяспечным для сябе месцы. Вядома ж, пры адной важнай умове, калі калектывы ёсць і адчувае сябе тэатрам.

Цяпер акрэслім некаторыя шляхі станаўлення тэатральнага аматарскага калектыву, які, нагадваем, ужо зрабіў першыя крокі ў мастацкае жыццё.

Пачатак дзейнасці ў зададзеным напрамку — планаванне. На жаль, раней набытыя поспехі ў планаванні, г.зн. бачанні перспектывы развіцця, шляхоў дасягнення мэты і іншага, моцна пахіснуліся ў перыяд “дэмакратызацыі” грамадства, ці, дакладней кажучы, перыяд ломкі і татальнага развалу існуючага ладу жыцця. Неяк адразу адмялося ўсё: і сапраўды састарэлае, заідэалагізаванае, і тое, без чаго практычна не абысціся, калі па-сапраўднаму дбаць пра справу. Як трапна кажучы у народзе, разам з вадою выплюхнулі і немаўля.

Таму на першых пасяджэннях калектыву неабходна падрабязна абмеркаваць гадавы план работы. Методыка яго складання, прыкладныя раздзелы даволі грунтоўна распрацаваны ў метадычных цэнтрах былога СССР. Пакінуўшы па-за ўвагай тагачасныя пастулаты КПСС, кіраўнік калектыву сумесна з найбольш вопытнымі ўдзельнікамі здолее зрабіць канкрэтнымі такія параметры плана, як пастаноўка новых п’ес, перыяды рэжысёрскай распрацоўкі п’есы, работы “за сталом”, рэпетыцый на сцэне, вырабу афармлення, падбору (пашыву) касцюмаў, манціровачнай і генеральнай рэпетыцый, прагляду.

У другім раздзеле плануецца паказ спектакляў глядачам. Тут варта адзначыць толькі тое, што спектаклі “на глядача” — гэта значная выхаваўчая і псіхарэабілітацыйная з’ява, асабліва калі за справу бяруцца сапраўдныя знаўцы, прафесіяналы справы. Аматарскі тэатр, які карыстаецца традыцыйнымі сродкамі паказу, выступаючы перад глядачамі два-тры разы ў месяц (не кажучы пра больш інтэнсіўную “пракатную” працу найбольш сталых калектываў

Гомельшчыны), дабіваецца поспехаў у стварэнні добрага жыццёвага настрою ў людзей розных узростаў, эфектыўнага вываду іх са стану прыгнечанасці абставінамі, у тым ліку і радыяцыйнымі, скіроўвае на стваральніцкія, актыўныя жыццёвыя пазіцыі.

Апошнім часам аматарскія тэатры моцна церпяць з-за адсутнасці механізмаў гастрольнай дзейнасці. З прычыны дэфіцыту фінансавання яны зводзяцца на “не” нават у межах так званых малых гастролей, г.зн. у суседнім раёне альбо калгасе. Разам з тым аматарскаму калектыву патрэбныя рэгулярныя выступленні, глядачы. Інакш калектыву проста не змога доўга і паўнацэнна існаваць. Часцей за ўсё адсутнасць кантактаў з глядачамі прыводзіць да заняпаду тэатра, нават развалу. У гэтым выпадку магчыма даць дзве банальныя парады. Першая парада тычыцца рэжысёра. Яму трэба імкнуцца браць да пастаноўкі простыя па дэкарацыйна-мастацкім аздабленні спектаклі, што дазволіць лягчэй арганізоўваць выязныя варыянты. Другая парада наступная: аддзелу культуры рай-, гарвыканкама, калгасу, саўгасу, прадпрыемству, у якім працуе калектыву або які прымае яго са спектаклем, неабходна знаходзіць магчымасць аплаты звычайна невялікіх транспартных выдаткаў.

Як правіла, тэатральныя аматарскія калектывы працуюць у клубах, Дамах культуры, з’яўляюцца неад’емнай часткай іх культурна-асветніцкай работы. Не выключэнне, а хутчэй правіла, і Гомельская вобласць. Па гэтай прычыне трэці раздзел плана работы калектыву можна ўмоўна назваць “Спектаклі іншых тэатральных калектываў у клубе”.

Чацвёрты раздзел мэтазгодна звязаны з тэатральна-канцэртнай дзейнасцю калектыву перад насельніцтвам, маючы на ўвазе працу ў не прыстасаваных для класічнага тэатра ўмовах: без магчымасцей прымянення тэатральнага святла,

электронна-гукавых ефектаў, дэкарацый і інш. Ва ўмовах Гомельшчыны, асабліва ў пацярпелых ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС раёнах, гэта набывае асаблівую актуальнасць. Мастацкае слова, дзея вельмі патрэбныя людзям у перыяд значных фізічных і эмацыянальных страт. Назву падобных пастановак магчыма вызначыць як пастаноўкі малых формаў. Сюды, як правіла, уключаюцца тэматычныя эстрадна-канцэртныя выступленні, яны базіруюцца на літаратурных і музычных творах з мэтай абслугоўвання палявых работ, удзелу ў святочных мерапрыемствах (навагодніх, юбілейных, рэлігійных і інш.)

Нарэшце мы падышлі да вельмі важнага раздзела, у якім плануецца вучэбна-выхаваўчыя мерапрыемствы. Яны могуць быць рознымі, гледзячы, якую мэту ставіць перад сабою кіраўнік аматарскага тэатра, да чаго імкнуцца яго ўдзельнікі, урэшце, які ўплыў на ўдзельнікаў аказваюць знешнія абставіны жыцця, г.зн. у якім сацыяльным, матэрыяльным асяроддзі яны жывуць. Вядома, што ва ўмовах дзейнасці тэатральнага калектыву ў пацярпелых ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС раёнах існуе вострая неабходнасць у планаванні не толькі пазнавальных, якія пашыраюць кругагляд і садзейнічаюць прафесійнаму росту актёра-аматара, мерапрыемстваў. Сярод іх павінны быць і тыя, якія спрыяюць станоўчай карэкцыі псіхафізічнага апарату людзей, што пастаянна жывуць у экстрэмальных ці блізкіх да іх умовах. Таму, акрамя сустрэч з рэжысёрамі, актёрамі прафесійных тэатраў, лекцый, гутарак па тэмах, блізкіх да пастаноўкі будучых спектакляў (да іх можна далучаць выкладчыкаў агульнаадукацыйных школ, школ мастацтваў, вучылішчаў і іншых адукацыйных устаноў), заняткаў па майстэрстве актёра, сцэнічнай мове, грыве, пластыцы, акрамя экскурсій у музеі, наведвання выстаў, тэатраў, неабходна запланавачь гутаркі і лекцыі з урачамі-

псіхалагамі, спецыялістамі па рэабілітацыі асобы сродкамі мастацтва і інш. Неабходна мець на ўвазе, што правядзенне дадзенай работы з удзельнікамі калектыву не толькі пасіўны працэс, але і працэс актыўны.

Багатая практыка дзейнасці народных тэатраў Беларусі пацвярджае патрэбу ў раздзеле, дзе плануюцца мерапрыемствы, звязаныя з асабістым жыццём удзельнікаў. З улікам тонкасцей узаемаадносін тут заўсёды можна адсвяткаваць ці проста павіншаваць удзельніка з вяселлем, нараджэннем дзіцяці, юбілеем (уласным, творчай дзейнасці), пастарацца прыўзняць яго жыццёвы тонус падчас сямейных складанасцей, трагічных абставін. Толькі ў такіх выпадках, толькі пры дасягненні гэтай мэты мы кажам пра калектыву як сапраўдны, што адбыўся і мас права на паўнацэннае мастацкае, сацыяльнае жыццё.

Аснова творчай работы калектыву — рэпертуар. Выбар п'есы для будучай пастаноўкі робіцца на аснове запытаў гледача. Але вопытны рэжысёр абавязкова ўлічыць і мастацкі ўзровень калектыву: склад яго ўдзельнікаў, іх акцёрскае амплуа, узрост і, урэшце, колькасць у ім жанчын, мужчын. На шалі выбару напоўна ляжа грунтоўны аналіз мінулага рэпертуару, бо нельга дапускаць жанравай аднастайнасці (скажам, пастаяннай пастаноўкі трагедый), як нельга і ўвесь час ставіць спрощаныя, няспелыя драматургічныя варыянты, забываючыся на класіку. Усё гэта — складаемыя прафесійнага росту ўдзельнікаў амаатарскага тэатра, творчага аблічча калектыву.

Вельмі важным кампанентам выбару рэпертуару з'яўляецца тэматычная яго скіраванасць. Яна натуральна суадносіцца як з ужо вызначанымі патрабаваннямі, так і з дыферэнцыяцыйнай гледачоў па ўзроставых, адукацыйных, прафесійных прыметах. На сёння назіраецца нязначная

колькасць пастановак для дзяцей і юнацтва. Калі ўсю рэпертуарную палітру ў аматарскіх тэатрах, гуртках браць за 100%, то на іх долю ў сярэднім па рэспубліцы выпадае ўсяго толькі каля 3% (!). Падобная карціна назіралася і раней. Але калі тады гэта нейкім чынам кампенсавалася іншымі выхаваўчымі мерапрыемствамі, якія ладзілі піянерскія, камсамольскія, партыйныя, іншыя грамадскія арганізацыі, тагачасныя выхаваўчыя ўстановы строга вызначанага ідэалагічнага напрамку, то зараз мы ўсё больш пакідаем дзяцей, падлеткаў сам-насам са сваімі праблемамі, якія наўрад ці вырашаць дыскатэкі або іншыя забаўляльныя мерапрыемствы. Зноў-такі неабходна прыгадаць, што неспрыяльныя радыяцыйныя абставіны толькі паглыбляюць вызначаныя праблемы.

Заклучаючы ланцужок праблем выбару рэпертуару, яго тэматычнай скіраванасці, прывядзем яшчэ адзін прыклад, які наглядна праілюструе таксама патрэбную для ўліку сітуацыю. Наўрад ці будзе правільна звяртацца ва ўмовах, пацярпелых ад аварыі на ЧАЭС раёнаў, да п'ес мінорна-песімістычнай танальнасці. Да прыкладу, калі выдатная п'еса Алеся Петрашкевіча "Дагарэла свечачка" атрымала дастойнае сцэнічнае жыццё на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, студэнцкага тэатра Беларускага ўніверсітэта культуры (рэжысёр-пастаноўшчык Рыгор Баравік), зацікавіўшы шматлікага гледача, то ва ўмовах названых рэгіёнаў Гомельшчыны дадзеная тэматыка наўрад будзе карыснай. Ці патрэбна галоднаму расказваць аб смачнай страве, або, што ўсё роўна, нагадваць яму пра яе адсутнасць? Напоўна, не.

У свой час, асабліва ў 80--90-я гады, Усесаюзнае тэатральнае таварыства, Рэспубліканскі навукова-метадычны цэнтр народнай творчасці і культурна-асветніцкай работы

Міністэрства культуры БССР, Міжсаюзна Дом самадзейнай творчасці Белсаўпрафа і іх абласныя падраздзяленні рэгулярна інфармавалі аматарскія і прафесійныя тэатры аб новых рэпертуарных паступленнях пры дапамозе выпуску ў свет анатаваных спісаў новых п'ес, інсцэніровак і іншых літаратурных твораў, прызначаных для тэатраў. Цяпер гэтая практыка забыта. На фоне знікнення шэрага былых саюзных, нашых беларускіх тэатральных і самадзейных часопісаў інфармаванне рэжысёраў аб новых п'есах даведзена амаль да катастрофічнага стану. Зважаючы на гэты факт, ніжэй друкуецца пералік набытых у аўтараў Міністэрствам культуры рэспублікі драматургічных твораў. У большасці сваёй яны знаходзяцца ў азначаных тэатрах, у якіх атрымалі сваё першае сцэнічнае ўвасабленне. Акрамя таго, некаторая частка іх надрукавана ў часопісах "Тэатральная Беларусь", "Тэатральная творчасць" і на сёння ўжо ў чатырох зборніках беларускай драматургіі, выдадзеных рэпертуарна-рэдакцыйнай калегіяй Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь сумесна з часопісам "Тэатральная творчасць". Можна спадзявацца, што гэта крыху дапаможа зняць інфармацыйны дэфіцыт для фарміравання рэпертуару калектываў Гомельшчыны. Зразумела, пры складанні спіса па магчымасці ўлічваліся ўмовы бытавання аматарскіх тэатраў дадзенага рэгіёна. П'есы набыты ў аўтараў у 1993—1998 гадах.

Арыгінальныя п'есы

Баравікова Р. Пятля часу: У двух актах. Беларускі дзяржаўны акадэмічны драматычны тэатр імя Я.Коласа (у далейшым: Тэатр імя Я.Коласа).

Баркоўскі В. А пры чым тут Кашчэй?: У двух актах.

Богдан А. Свінячае жыццё: У трох дзеях. Слоніmsкі беларускі драматычны тэатр (у далейшым: Слоніmsкі драмтэатр).

Бойка Дз. Крывавая Мэры: У двух актах. Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я.Купалы (у далейшым: Тэатр імя Я.Купалы).

Вольскі А. Сцяпан—вялікі пан: У двух актах. Мінскі абл. драмтэатр (у далейшым: Маладзечанскі драмтэатр).

Вутга Ю. Дзе падарункі, дзядуля?: У двух актах. Беларускі рэспубліканскі тэатр юнага глядача (у далейшым: ТЮГ).

Вутга Ю. Маленькія злодзеі ў Новым годзе: У двух актах. ТЮГ.

Вутга Ю. Падыходзьце бліжэй: П'еса-казка ў двух актах. ТЮГ.

Ганчароў А. Сіндром маладой жонкі: У двух актах. Мазырскі драматычны тэатр імя І. Мележа (у далейшым: Мазырскі драмтэатр).

Дудараў А. Адцуранне: У двух актах. Маладзечанскі драмтэатр.

Дудараў А. Купала: У двух актах. Тэатр імя Я.Купалы.

Дудараў А. Песня пра зубра: У двух актах. ТЮГ.

Дудараў А. У прыцемках: У двух актах. Дзяржаўны акадэмічны рускі драматычны тэатр імя М.Горкага (у далейшым: Тэатр імя М.Горкага).

Дзялендзік А. Мой муж — Гіпапам: Абноўленая рэдакцыя ў двух актах. Гомельскі абласны драматычны тэатр (у далейшым: Гомельскі драмтэатр).

Ждан А. Сылгаў Богу, сылгаў: У двух актах. Тэатр імя Я.Коласа.

Ждан А. Сям'я для старой сабакі: У двух актах.

Кавалёў С. Стомлены д'ябал: У двух актах. Гомельскі драмтэатр.

Казачонак М. Прыватны сектар: У двух актах. Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі (у далейшым: Тэатр беларускай драматургіі).

- Карпаў А. Крылы: У двух актах.
- Кулік Ю. Старадаўняя казка. ТЮГ.
- Лізянговіч Ю. Прывітанне, Новы год: У двух актах. Тэатр імя Я. Коласа.
- Марчук Г. Вэлкам у нашу вёску. Мазырскі драмтэатр.
- Марчук Г. Пеўчыя: У двух актах. Тэатр беларускай драматургіі.
- Марчук Г. Чужое багацце (для дзіцячага тэатра).
- Марчук Г. Варвара і яе блудны муж: У двух актах. Тэатр імя Я. Коласа.
- Маслюк В. Пакацігарошак. П'еса-казка ў дзвюх дзях. Тэатр імя Я. Коласа.
- Нікіцін М. Ладзя распачы. Лібрэта рок-оперы паводле У. Караткевіча. Тэатр імя Я. Коласа.
- Няфёд У. Сон у руку. Магілёўскі абласны тэатр драмы і камедыі імя В. І. Дуніна-Марцінкевіча (у далейшым: Бабруйскі драмтэатр).
- Няфёд У. Ля разбітага карыта. Бабруйскі драмтэатр.
- Папова А. Сваюльнікі лёсу.
- Папова А. Развітанне з радзімай: У двух актах. Тэатр беларускай драматургіі.
- Рублеўская Л. Намеснік Дзеда Мароза. Навагодняе прадстаўленне. Слоніўскі драмтэатр.
- Рудкоўскі М. Жанчыны Бергмана. Альтэрнатыўны тэатр.
- Чыгрынаў І. Госці: У двух актах. Тэатр імя Я. Купалы.
- Чыгрынаў І. Прымак: У двух актах. Тэатр імя Я. Купалы.
- Чыгрынаў І. Брат караля: У двух актах. Тэатр імя Я. Купалы.
- Чыгрынаў І. Савіцкі: У двух актах.
- Чыгрынаў І. Осцей — унук Альгерда: У двух актах.
- Чэркас І. Бог Дыяніс — тэатра бог. Вершаваная п'еса. Тэатр беларускай драматургіі.

Шырко В. Ведзьміны гуслі: У двух актах (для дзіцячага тэатра).

Якімовіч А. Чарадзейныя суніцы. Слонімскі драмтэатр.

Якімовіч А. Хітрыкі Бабы Ягі. Слонімскі драмтэатр.

Якімовіч А. Добры змей: П'еса-казка ў дзвюх дзеях.

Слонімскі драмтэатр.

Пераклады

Алакорт П.А. дэ. Трохкутны капялюш: У двух актах.

Пераклад С.Дашкевіча. Тэатр імя Я.Коласа.

Ануй Ж. Чорная нявеста: У двух актах. Пераклад

У.Някляева. Маладзечанскі драмтэатр.

Ануй Ж. Эўрыдыка. Пераклад А.Вольскага.

Маладзечанскі драмтэатр.

Ануй Ж. Антыгона: У двух актах. Пераклад З.Коласа.

Тэатр імя Я.Коласа.

Астроўскі А. Лес. Пераклад У.Ягоўдзіка.

Булгакаў М. Звар'яцелы Журдэн. Пераклад

Р.Барадуліна. Тэатр імя Я.Коласа.

Вампілаў А. Мінулым летам у Чулімску: У двух актах.

Пераклад А.Асташонка. Маладзечанскі драмтэатр.

Волкаў А. Чараўнік ізумруднага горада. Пераклад

В.Растрэжанкова. Маладзечанскі драмтэатр.

Вольскі А. Што такос каханне. Пераклад з нямецкай.

Маладзечанскі драмтэатр.

Гётэ І. Віноўнікі ў хаўрусе (у вершах). Пераклад

Р.Барадуліна. Тэатр імя Я.Купалы.

Гібсан У. Двое на арэлях: У трох дзеях. Пераклад

А.Асташонка.

Гогаль М. Нічога, нічога... маўчанне. Пераклад

У.Ганчарова. Тэатр імя Я.Коласа.

Гоцці К. Шчаслівыя жабракі: У трох актах. Пераклад

Р.Барадуліна. ТЮГ.

Дастаеўскі Ф. Вечны Фама: У двух актах. Пераклад А.Петрашкевіча. Тэатр імя Я.Купалы.

Дзюранмет Ф. Ромул Вялікі. Пераклад М.Матукоўскага. Тэатр імя Я.Купалы.

Іянеска Э. Крэслы. Пераклад А.Вольскага.

Ібсен Г. Нора. Пераклад А.Каляды. Гродзенскі абласны драматычны тэатр.

Казлова С. Парася, якое лягае. Пераклад В.Іпатавай. Маладзечанскі драмтэатр.

Камю А. Недарэчнасць. Пераклад Л.Дранько-Майсюка. Маладзечанскі драмтэатр.

Камю А. Непаразумење. Пераклад З.Коласа. Тэатр імя Я.Коласа.

Канстанцінаў, Рацэр. Дзячок. Пераклад Р.Барадуліна. Маладзечанскі драмтэатр.

Касон А. Паміраючы, дрэвы стаяць: У двух актах. Пераклад К.Шэрмана. Тэатр імя Я.Коласа.

Кроц Ф. Без мяне мяне ажанілі: У двух актах. Пераклад І.Чэркаса. Маладзечанскі драмтэатр.

Машаду М. Скарб Бразліі. Пераклад М.Шабоўіча.

Мрожак С. Чарадзейная ноч: У двух актах. Пераклад А.Петрашкевіча. Тэатр імя Я.Купалы.

Небальсін В. Крыштальная сняжынка. Пераклад М.Шабоўіча. Мінскі абласны тэатр лялек "Батлейка" (у далейшым: Тэатр "Батлейка").

О'Ніл Ю. Поўня для пасынкаў лёсу. Пераклад А.Асташонка. Тэатр імя Я.Купалы.

Палешчанкоў С. Баніфацый і залатая рыбка: У адным акце. Пераклад І.Сідарука. Брэсцкі тэатр лялек.

Папова А. Улюбёнцы лёсу. Пераклад Р.Баравіковай. ТЮГ.

Растан Э. Рамантыкі. Пераклад П.Макаля. Мінскі драматычны тэатр “Дзе-Я?” (у далейшым: Тэатр “Дзе-Я?”).

Садур Н. Панначка. Пераклад У.Ганчарова. Тэатр імя Я.Коласа.

Сідарук І. Шэсьць вершаваных тэкстаў песень для спектакля “Баніфаций і залатая рыбка”. Брэсцкі тэатр лялек.

Сіпакова Н. Банжур, месье Перо. Вершаваны пераклад А.Вольскага. ТЮГ.

Скаромскі. Незвычайныя спаборніцтвы. Пераклад І.Сідарука. Брэсцкі тэатр лялек.

Стрындберг А. Фрэйлен Юлія: У двух актах. Пераклад А.Вольскага. Тэатр імя Я.Коласа.

Сялецкая Т. Падарунак для Тыграняці. Пераклад А.Вольскага. Дзяржаўны тэатр лялек Рэспублікі Беларусь.

Філіпа Эдэ. У хлусні ногі доўгія. Пераклад Л.Дранько-Майсюка. Дзяржаўны тэатр лялек.

Хайт А. Дзень нараджэння ката Леапольда. Пераклад П.Ламана. Тэатр імя Я.Коласа

Харвуд Р. Касцюмер: У двух актах. Пераклад Г.Бураўкіна. Тэатр імя Я.Купалы.

Харвуд Р. Сталёвая магнолія: У двух актах. Пераклад В.Ракіцкага. Тэатр імя Я.Купалы.

Хармсел Д. Цырк Шардам. Пераклад П.Ламана. Тэатр імя Я.Коласа.

Хорват Э. Дон Жуан вяртаецца з вайны. Пераклад Л.Дранько-Майсюка. Тэатр імя Я.Купалы.

Чэхаў А. Чайка. Пераклад Г.Бураўкіна. Тэатр імя Я.Купалы.

Шварц Я. Голы кароль: У двух актах. Пераклад А.Вольскага. ТЮГ.

Шэкспір У. Рычард III. Пераклад А.Дударова. Тэатр беларускай драматургіі.

Яфімаў С. Яшчэ раз пра Чырвоную шапачку. Пераклад М.Новікава. Беларускі тэатр “Лялька” (у далейшым: тэатр “Лялька”).

Інсцэніроўкі

Астроўскі А. Не было ні гроша, ды раптам алтын. У трох актах. Пераклад В.Тараса. Тэатр імя Я.Купалы.

Барадулін Р. Кошчын дом. Паводле С.Маршака. ТЮГ.

Дудараў А. Інсцэніроўка па творах У.Шэкспіра. Тэатр імя Я.Купалы.

Ермакова В. Тайны чароўнага застрэшша. Паводле твораў К.Чукоўскага.

Захаранка М. Інтымны тэатр Е.Міровіча. Тэатр імя Я.Купалы.

Каляда А. Ціхмяная: У двух актах. Паводле Ф.Дастаеўскага. Беларускі паэтычны тэатр аднаго актёра “Зьніч” (у далейшым: тэатр “Зьніч”).

Луцэнка Б., Рудкоўскі М. Інсцэніроўка ў дзвюх дзях паводле твораў А.Блока. Тэатр імя М.Горкага.

Мальер Ж.Б. Лескар па прымусу. Пераклад Р.Барадуліна. Тэатр беларускай драматургіі.

Матросаў У., Шушкевіч В. Дабравесце ад Уладзіміра. Паводле твораў У.Караткевіча. Тэатр-студыя імя Матросава.

Мігаль А. Шчаўкунок. Паводле Э.Т.А.Гофмана. Тэатр-студыя кінаакцёра.

Папова А. Сончка. Паводле Ф.Дастаеўскага “Злачынства і пакаранне”. Тэатр імя М.Горкага.

Патрык Дж. Дарагая Памела: У двух актах. Тэатр імя Я.Купалы.

Тургенеў І. Месяц у вёсцы: У трох актах. Пераклад А.Каляды. Беларуская акадэмія мастацтваў.

*Рэкамендаваныя п'есы для аматарскіх ляльных тэатраў
Гомельскай вобласці, набытыя Міністэрствам культуры
Рэспублікі Беларусь у аўтараў
у 1993—1998 гадах*

Алі-Баба і разбойнікі. Пераклад А.Асташонка.
Дзяржаўны тэатр лялек.

Васючэнка А. Стражнік Гам: У двух актах. Тэатр
“Батлейка”.

Вольскі А. Чортаў скарб: У двух актах. Гомельскі тэатр
лялек.

Гумянюк Ю. Баль у барона Мюнхгаўзена. Гродзенскі
тэатр лялек.

Давыдава Н. Зорны хлопчык. Пераклад У.Сідчыкава.
Тэатр “Лялька”.

Жугжда А. Казкі з куфэрка. Паводле народных казак.
Магілёўскі тэатр лялек.

Захарэнка М. Паехай: У дзвюх дзях. Паводле твораў
М.Крапіўніцкага. Дзяржаўны тэатр лялек.

Кавалёў С. Заяц варыць піва. Тэатр “Батлейка”.

Кавалёў С. Піліпка і Ведзьма. Тэатр “Батлейка”.

Каралёў В. Дзівосныя кураняткі. Гродзенскі тэатр лялек.

Клімчук В. Чароўны пярсцёнак: У дзвюх дзях. Тэатр
“Лялька”.

Ліванаў В., Энцін М. Брэменскія музыкі: У адным акце.
Пераклад П.Ламана. Тэатр “Лялька”.

Сідарук І. Меч анёла: У двух актах. Брэсцкі тэатр лялек.

Сідарук І. Прышлі каляды — усе людзі рады. Тэатр
“Батлейка”.

Сідарук І. Янка зух і Нячысты дух. Брэсцкі тэатр лялек.

Сідарук І. Пра дзеда Міхеда, бабу Агапку і катка —
Залатога Лабка. Брэсцкі тэатр лялек.

Сідарук І. Ой, калядачкі, вярніцеся. Брэсцкі тэатр лялек.

Сідарук І. Штукары: У дзвюх дзях. Брэсцкі тэатр лялек.
Сідарук І. Гэй. народзе, Каляды блізка. Навагодні
сцэнарыі. Брэсцкі тэатр лялек.

Для паэтычных тэатраў

Баравікова Р. Барбара Радзівіл. Вершаваная пьеса
ў двух актах. Тэатр беларускай драматургіі.

Гсннюш Л. Белы сон. Інсцэніроўка Г.Дзягілеваі. Тэатр
“Зьніч”.

Гётэ І. Вершы. Пераклад Р.Барадуліна. Тэатр імя
Я.Купалы.

Кулік Ю. Ноч на Івана Купалу. Вершаваная п'еса ў двух
актах. ТЮГ.

Пушкін А. Русалка. Пераклад Р.Барадуліна. Тэатр
“Зьніч”.

§ 3. Бібліятэрапія як сродак рэабілітацыі

Аднойчы ў невялікім польскім горадзе Торунь самадзейны мастак прынёс на выставу свае творы з дрэва. Яны былі вельмі прыгожыя, у іх было нешта касмічнае. Але мастак быў сляпы. Яму задалі пытанне: “Як усё гэта Вы зрабілі?” У адказ ён апрануў халат і пачаў працаваць, абмацваючы пальцамі кожны міліметр твора.

Яго жыццё можа быць прыкладам таго, як бібліятэрапія дапамагае людзям. Ён быў машыністам і ў выніку аварыі страціў зрок. Вядомы польскі бібліятэрапеўт Францішак Чайкоўскі навучыў яго чытаць з дапамогай азбукі Брайля. Потым даваў кнігі, дзе былі прыклады таго, як людзі, што страцілі зрок, знайшлі сябе. Ён вырашыў, што калі можа чытаць па Брайлю, дык чаму б не паспрабаваць выказаць па дрэве. У дзяцінстве ў яго гэта цудоўна атрымлівалася. Менавіта з гэтага пачаўся шлях вядомага польскага майстра, творы якога абышлі свет, знаходзяцца пад асаблівай увагай ЮНЕСКА.

Вядучым айчынным спецыялістам у галіне бібліятэрапіі з’яўляецца Агнеса Міхалаўна Мілер. Яна называе тры асноўныя напрамкі распрацоўкі праблем бібліятэрапіі за мяжой.

З пункту гледжання першага накірунку бібліятэка павінна адыгрываць ролю адцягвальнага фактару. Кніга адцягвае ад думак пра хваробу, дапамагае пераносіць фізічныя і духоўныя пакуты, але не ставіць перад сабой мэт кіравання чытаннем аднаго чытача альбо чытацкай групы, бо кніжныя фонды бібліятэк універсальныя, значная частка іх складаецца з мастацкай літаратуры. У падрыхтоўку бібліятэкараў не трэба ўключачь якіх-небудзь курсаў аб рабоце з хворымі. Бібліятэка не мае дачынення да лячэбнага працэсу і ніяк не звязана з

бальнічным абслугоўваннем. Паводле меркавання А.М.Мілер, каля 80 % публікацый належаць да гэтага накірунку.

Прыхільнікі другога пункту гледжання, галоўным чынам спецыялісты з Германіі, лічаць, што бібліятэрапія з'яўляецца кампанентам псіхатэрапеўтычнага лячэння хворых. Яно павінна праводзіцца пад кіраўніцтвам урача-псіхіятра.

Прадстаўнікі трэцяга, самага перспектываўнага накірунку лічаць, што бібліятэрапія з'яўляецца дапаможнай, а ў шэрагу выпадкаў — раўнапраўнай часткай лячэбнага працэсу. Яна патрабуе ўдзелу ўрача-псіхатэрапеўта і спецыяльна адукаванага бібліятэкара.

Але ў вучоных гэтага накірунку не назіраецца адзінства. Так, у польскай навуковай літаратуры адны лічаць бібліятэрапію элементам псіхатэрапіі, а іншыя, як, напрыклад, Я. Каладзеіская, лічаць яе раздзелам псіхалогіі чытання, што знаходзіцца на мяжы інтарэсаў медыцыны, педагогікі, псіхалогіі; трэція, як Ю.Шоцкі, лічаць бібліятэрапію самай маладой галіной навукі аб чытанні, прадметам якой з'яўляецца чытанне як форма тэрапіі. Ён вызначае бібліятэрапію як праграму актывізацыі хворых людзей, як працэс асіміляцыі псіхалагічных, сацыялагічных і эстэтычных каштоўнасцей для адукацыйнага чытання.

Паводле меркавання Ф. Чайкоўскага, бібліятэрапія павінна дапамагаць чалавеку ў новай для яго жыццёвай сітуацыі (напрыклад, абуджаць цікавасць да новай самарэалізацыі, інфармаваць хворых аб ходзе хваробы, яе наступствах дзеля таго, каб яны маглі скаардынаваць намаганні паўплываць на свой эмацыянальны стан).

Уладзімір Крэйдэнка, прафесар Санкт-Пецярбургскай акадэміі культуры, так тлумачыць гэты навуковы накірунак: “Бібліятэрапія, ад грэч. слова *biblio* — “кніга” і *therapeia* — “лячэнне” — комплексная навуковая дысцыпліна, якая

вывучае заканамернасці сэнсавага і эмацыянальнага ўспрыняцця пісьмовай мовы і на гэтай аснове распрацоўвае метады псіхалагічнай карэкцыі асобы з дапамогай лячэбнага чытання або праслухоўвання спецыяльна падобраных тэкстаў, якія ўтрымліваюцца ў кнігах альбо іншых носьбітах інфармацыі, атрымання ведаў, улічваючы асаблівасці паводзін людзей як чытачоў, і ажыццяўляе свае мэты на аснове прынцыпаў, формаў і метадаў бібліятэчнага ўздзеяння на карыстальнікаў бібліятэкі”.

У “Псіхіятрычным слоўніку”, выдадзеным у ЗША, бібліятэрапія вызначаецца як “прымяненне чытання ў дапамогу псіхатэрапіі”. Там прыводзіцца даволі поўны пералік магчымага выкарыстання кнігі ў тэрапеўтычных мэтах:

— Дапамагчы лепш зразумець свае псіхалагічныя і фізіялагічныя рэакцыі.

-- Папоўніць або выправіць веды.

-- Садзейнічаць камунікацыі паміж тэрапеўтам і пацыентам, дапамагаючы апошняму зразумець “тэрміналогію тэрапіі”.

— Стымуляваць чалавека да абмеркавання і словеснага выказвання азначаных праблем, што дапамагае зняць жак, сорам або адчуванне віны, якія звязаныя з гэтымі праблемамі.

— Заахвоціць пацыента да таго, каб канструктыўна, творча думаць у часе паміж размовамі з урачом.

— Узмацніць уяўленне аб агульнапрынятых сацыяльных і культурных узорах, прыкладах паводзін, падаўляючы, такім чынам, некаторыя інфантальныя ўстаноўкі.

— Стымуляваць уяўленне чытача і даць яму замсну — задавальненне, якое ў рэальнасці ён не змог бы выкарыстоўваць без прыняцця пэўных мер бяспекі.

- Пашырыць сферу інтарэсаў чалавека.
- Садзейнічаць прафесійнай рэабілітацыі.

Як бачым, няма адзінства ні ў азначэнні бібліятэрапіі як навукі, ні ў яе задачах. На наш погляд, найбольш прымальным з'яўляецца азначэнне, прынятае Асацыяцыяй бальнічных бібліятэк ЗША: “Бібліятэрапія — гэта выкарыстанне спецыяльна падабранага для чытання матэрыялу як тэрапеўтычнага сродку ў агульнай медыцыне і псіхатэрапіі з мэтай рашэння асабістых праблем з дапамогай накіраванага чытання”.

У сувязі з тым, што публічная бібліятэка зусім не звязана з лячэбным працэсам, мы ўяўляем бібліятэрапію як выкарыстанне мэтанакіраванага, спецыяльна падабранага чытання дзеля вырашэння асабістых праблем.

На наш погляд, публічная бібліятэка можа вырашаць тры задачы:

1. Аказанне дапамогі чытачам, якія трапілі ў цяжкую жыццёвую сітуацыю.
2. Інфармацыя чытачоў па медыцынскіх ведах і стварэнне спрыяльнага эмацыянальнага фону для лячэння.
3. Прапаганда здаровага ладу жыцця, пашырэнне ведаў аб здароўі і ўмацаванні волі.

Наш першы вопыт выкарыстання бібліятэрапіі быў зроблены сумесна са службай даверу ў 1984–1985 гг. У нас быў наладжаны кантакт з двума псіхатэрапеўтамі, якія працуюць па тэлефоне. І ў тых выпадках, калі бібліятэрапія магла б быць карыснай, яны адсылалі за інфармацыяй у адну з бібліятэк горада. Работа ў бібліятэцы, дзе давалася інфармацыя, будавалася па мэтанакіраванай схеме з прымяненнем абавязковых метадычных прыёмаў.

У аснову дзейнасці такой бібліятэкі пакладзена схема З.І. Вяльфоўскага, у якой разглядаюцца наступныя сітуацыі:

-- канфлікт, што ўзнік у выніку прыроджаных альбо набытых фізічных парушэнняў арганізма;

— канфлікт, звязаны са смерцю блізкага чалавека;

-- канфлікт на глебе непадзеленага кахання;

-- канфлікт, выкліканы дысгармоніяй у сям'і паміж мужам і жонкай або паміж бацькамі і дзецьмі;

-- канфлікт, які ўзнік у сферы працоўнай дзейнасці альбо вучобы.

Тэрмін “канфлікт” у энцыклапедычных і галіновых слоўніках тлумачыцца аднолькава. Яго вызначаюць як сутыкненне процілеглых сіл, інтарэсаў, поглядаў, імкненняў. Гэта сур'ёзнае рознагалоссе, вострая спрэчка, якія прыводзяць да барацьбы.

Па кожнай з вызначаных сітуацый была падабрана літаратура. У цэлым яна мае высокі мастацкі ўзровень. Аднак у кожным выпадку мы стараліся падабраць кнігі індывідуальна для канкрэтнага чытача. У аснову падбору былі пакладзены такія прынцыпы:

— каб кніга была даступнай чытачу па ўзроўні развіцця;

— каб сюжэт твора быў блізкі да сітуацыі чытача;

— каб герой твора падказваў чытачу выйсце са становішча, што склалася;

— у выпадку дэпрэсіўнага стану чытача кніга павінна адцягваць ад сумных думак;

— твор у цэлым павінен садзейнічаць актывізацыі ў чытача духоўных сіл для барацьбы.

Для кожнага чытача падбіралася 10—15 твораў. Але літаратуру не навязвалі яму, бібліятэрапеўт выкладваў усе падрыхтаваныя кнігі і даваў кожнай кароткую яркую характарыстыку. У выніку сумеснага абмеркавання чытач

выбіраў кнігу. Найбольш удалы саюз паміж бібліятэрапеўгам і чытачом быў тады, калі ў першага была падобная жыццёвая сітуацыя. Тады бібліятэрапеўт лепш адчуваў праблемы чытача.

Шырока выкарыстоўваюцца ў рабоце з чытачамі “залатыя спісы” кніг (любое выданне). Вось гэтыя спісы.

*І. Творы, што садзейнічаюць пераадоленню
фізічных недахопаў*

(Канфлікт у выніку прыроджаных або набытых фізічных парушэнняў арганізма.)

Алексеев А.В. Себя преодолеть.

Амосов Н.М. Раздумья о здоровье.

Аутогенная тренировка.

Бирах А. Здоровье своими руками: массаж рефлекторных зон.

Бирюков А.А. Массаж.

Брэгг Пол. Чудо голодания.

Васильев Л.С. Внушение на расстоянии.

Верецагин В.Г. Физическая культура индийских йогов.

Власов Ю.П. Справедливость силы: Из истории высшей спортивной силы.

Власов Ю.П. Стечение сложных обстоятельств.

Водейко Р.О., Мазо Г.Е. Как управлять собой.

Психологическая саморегуляция.

Войтович Г.А. Исцели себя сам.

Галицкий А.В. Щедрый жар.

Гримак Л.П. Резервы человеческой психики (введение в психологию активности).

Девис П. Суперсила.

Джарвис Д.С. Мед и другие естественные продукты.

Динейка К. Движение, дыхание, психофизическая тренировка.

Иванов Ю.М. Как стать экстрасенсом.

Иванов Ю.М. Йога и психотренинг: путь к совершенству и космическому сознанию.

Искусство быть здоровым.

Канзас А. Анатомия болезни с точки зрения пациента.

Леви В. Везет же людям.

Лидьярд А., Гилмор Г. Бег к вершинам мастерства.

Лидьярд А., Гилмор Г. Бег ради жизни.

Линдеман Х. Аутогенная тренировка.

Микулин А.А. Активное долголетие.

Моль Х. Семь программ здоровья.

Николаев Ю.С., Нилов Е.И. Голодание ради здоровья.

Пелекис В.Д. Твои возможности, человек.

Петров Н. Самовнушение в древности и сегодня.

Уилсон И., Энтчел Э., Талло Б. Марафон для всех.

Чижевский А.Л. Страницы воспоминаний о К.Э. Циолковском // Химия и жизнь. — 1977. — № 1.

Чопра Д. Трансцендентальная медитация — шаг к здоровью // Наука и религия. — 1990. — № 4.

Шри Чиннод. Медитация.

Шварценеггер А. Энциклопедия современного атлетизма.

Ягодинский В.М. Ритм, Ритм, Ритм: Этюды хронобиологии.

*II. Літатура аб людях, які пераадолелі
фізічныя хваробы; аб міласэрнасці*

(Канфлікт у выніку прыроджаных ці набытых фізічных парушэнняў арганізма.)

Амосов Н. Книга о счастье и несчастьях.

Киплинг Р. Свет погас.

Маршалл А. Я умею прыгать через лужи.

Микулина Л. Мать Мария.
О'Генри. Последний лист.
Ремарк Э.М. Ночь в Лиссабоне.
Стоун И. Жажда жизни.
Стоун И. Моряк в седле.

*III. Літаратура аптымістычнай накіраванасці,
якая дазваляе адцягнуць увагу ад змрочных думак,
звязаных са стратай блізкіх, любімых людзей*

(Канфлікт, звязаны са смерцю блізкага чалавека.)

Амаду Ж. Донна Флор и два её мужа.
Бронте Ш. Джэн Эйр.
Искандер Ф. Сандро из Чегема.
Лассила М. За спичками.
Мюзе С. Бремя страстей человеческих.
Попов Вл. Рассказы и повести.
Роллан Р. Кола Брюньон.

*IV. Літаратура, якая дапамагае пераадолець маральнае
бязладдзе, цяжкія ўспаміны пра мінулае*

(Канфлікт, што ўзнік у сферы працоўнай дзейнасці або
вучобы.)

Адамян Н. Избранное.
Берберова Н. Курсив мой.
Бронте Э. Агнес Грей.
Гашек Я. Новые похождения бравого солдата Швейка.
Гофф И. Сонеты ближних.
Диккенс Ч. Рождественские рассказы.
Зайцев Б. Голубая звезда.
Одоевцева И. На берегах Невы.
Уваров Л. От мира сего.
Шмелев И. Лето Господне.

Для гэтай мэты з поспехам могуць быць выкарыстаны таксама дэтэктывы і фантастычная літаратура, мемуары пісьменнікаў, артыстаў, музыкантаў, мастакоў.

Важны момант уяўляла размова бібліятэрапеўта з чытачом аб прачытаным. Менавіта тут бібліятэрапеўт стараўся акцэнтаваць увагу на асобных момантах кнігі, абудзіць волю хворага да барацьбы і перамогі. Вельмі часта чытачы без сям'і, калі траплялі ў складаную жыццёвую сітуацыю, стараліся кантактаваць з бібліятэрапеўтам больш актыўна. Прыходзілі ў бібліятэку, выконвалі нескладаную бібліятэчную работу. Многія скардзіліся, што вечарамі ім вельмі журботна. Нашы бібліятэрапеўты звязваліся з такімі чытачамі па тэлефоне. Размова здымала ў чытача напружанне.

На наш погляд, для бібліятэрапеўта важныя не толькі прафесійныя веды, але і ўменні кантактаваць з чытачом, у час размовы ўтвараць аптымальную для яго атмасферу цеплыні і душэўнасці. Важную ролю адыгрывае жыццёвы вопыт бібліятэрапеўта, што дапамагае знайсці выйсце з сітуацыі. У чытачу трэба бачыць сябра, які трапіў у бяду, але не хворага, як гэта прынята ў медыцыне.

Часта ў бібліятэку звяртаюцца людзі, у якіх склалася канфліктная сітуацыя ў сям'і як паміж мужам і жонкай, так і паміж бацькамі і дзецьмі. Трэба адзначыць, што ў нас не прынята расказваць аб сямейных праблемах родным альбо блізкім, сябрам, калегам. Бібліятэка — тое месца, куды чытач прыходзіць сам. Вельмі часта бібліятэкару давяраюць “сакрэтныя” звесткі пра сямейныя справы. У гэтай сітуацыі трэба імкнуцца падабраць літаратуру так, каб муж і жонка або бацькі і дзеці здолелі паставіць сябе на месца іншага чалавека. У дадзеным выпадку можна выкарыстоўваць сітуацыйныя і ролевыя гульні з удзелам псіхатэрапеўта.

Другім напрамкам з'яўляецца знаёмства чытачоў з медыцынскай літаратурай па сваёй хваробе. Медыцынскія работнікі звычайна выступаюць супраць гэтага. Але, на жаль, нашы чытачы не заўсёды цалкам давяраюць урачу, таму самі імкнуцца разабрацца ў сваіх хваробах. Да таго ж, на думку прадстаўнікоў заходняй медыцыны, "за сваё здароўе пацыент адказвае сам".

У асноўным такія чытачы — валявыя людзі, якія не хочуць змірыцца з хваробай або пунктам гледжання ўрачоў і працягваюць барацьбу самі. Ёсць вялікая колькасць прыкладаў, калі людзі, ад якіх адмовіліся медыцынскія работнікі, вылечыліся самі, пераадолелі нават цяжкія хваробы, у тым ліку рассяяны склероз і пачатковыя стадыі анкалагічных захворванняў. Трэба адзначыць, што, карыстаючыся літаратурай, хворы здабывае ў ёй веды для свайго лячэння, бо ні адзін урач не адчувае арганізма хворага так, як сам хворы. Дзякуючы апісанню тых або іншых сімптомаў сваёй хваробы чалавек часта падказвае шлях да вызначэння правільнага дыягназу. Урачу толькі застаецца правесці дыягназ хворага аналізамі. Хворы павінен быць удзельнікам працэсу выздараўлення. Мы ўпэўнены, што здароўе ў першую чаргу неабходнае хвораму, а потым ужо ягоным блізкім, пасля ўрачу для прафесійнай дзейнасці.

Добра дапамагае бібліятэрапія тады, калі трэба вучыцца новай якасці жыцця. Часта ў выніку няшчасных выпадкаў альбо хвароб узнікаюць праблемы са здароўем, якія перашкаджаюць жыць і працаваць. Бібліятэрапія дапамагае знайсці сябе ў жыцці (мы ведаем, што дэфекты здароўя могуць стаць крыніцай вялікіх дасягненняў у розных галінах чалавечай дзейнасці).

Чалавек мабілізуе волю і пераадольвае цяжкасці. Аднак бывае, што пацыенты, калі перажылі ўзрушэнне, не хочуць

нічога ведаць пра сваю хваробу і яе ўздзеянне. Такі чытач будзе выбіраць кнігі, у якіх няма ні слова аб хваробе, дэфектах. У гэтым выпадку таксама нельга навязваць яму кнігі.

Напэўна, найвялікшы эфект бібліятэрапія мае тады, калі размова ідзе пра сур'ёзнае ўмацаванне здароўя і здаровы лад жыцця. Кожны нармальны чалавек хоча быць здаровым, працаваць як мага больш.

Але старасць і хваробы не могуць не закрануць нас. Каму ў 20 гадоў, каму ў 40, каму ў 50 ці 90 гадоў усё ж даводзіцца сутыкнуцца з праблемамі ў здароўі. Тады чалавек задумваецца над сваім ладам жыцця. Ідзе да ўрачоў, але гэта не заўсёды дае патрэбны эфект. Звяртаецца да людзей, якія маюць вопыт барацьбы з такімі хваробамі, і да кніг, дзе сабраны назапашаны чалавецтвам вопыт.

Кожны з нас ведае шэраг прыкладаў, калі чалавек пад уздзеяннем чытання той ці іншай кнігі пачаў увасабляць яе ідэі ў жыццё. Хіба мала людзей, якія, прачытаўшы кнігу А. Лідзьярда і Г. Гілмара “Бег дзеля жыцця”, пачыналі бегаць? А колькі юнакоў узяліся за гантэлі і штангу, калі прачыталі кнігу Ю. Сарокіна і У. Тэна “Атлетызм”!

На наш погляд, глыбока вывучыўшы ўзаемасувязь паміж ідэямі кнігі і дзеяннямі чытача, мы зможам вырашыць старую, нават векавую бібліятэчную праблему: як змерыць эфектыўнасць уздзеяння кнігі на чалавека?

Практыка пераконвае, што калі чалавек пастаўлены ў экстрэмальныя ўмовы або калі ў яго ёсць крыніца, якая ўвесь час абуджае свядомасць, тады барацьба за паляпшэнне здароўя працягваецца доўга. Адным з яркіх прыкладаў выкарыстання бібліятэрапіі з'яўляюцца жыццё і кніга Ю. П. Уласава “Збег цяжкіх акалічнасцей”. Былы алімпійскі чэмпіён, самы моцны чалавек планеты, стаў літаральна развальвацца ва ўсіх адносінах. Калі ён трапіў у складаную жыццёвую

сітуацыю, то звярнуўся да бібліятэрапіі: “Я знаходзіў кнігі вялікай мужнасці і ўпіваўся імі... кожная гісторыя ўмацоўвала волю, я быццам упіваўся жывой вадой. Мара дапамагае пераадолець сумныя абставіны... <...> З перажытага я вынес адну выснову: смерць збірае ўраджай там, дзе дух дрэмле альбо хварэе”.

На наш погляд, умацаванню сілы духу служыць наступная сістэма, якую мы неаднаразова выкарыстоўвалі і якая давала добры вынік.

Калі да нас звярталіся чытачы, якія хацелі ўмацаваць здароўе, то мы ў размове стараліся высветліць, якія ў іх праблемы. Потым для іх падбіралася пэўная колькасць кніг, задача якіх — абудзіць цікавасць, а галоўнае, нарадзіць веру ў рашэнне праблемы (гл. спіс твораў, якія садзейнічаюць пераадоленню фізічных недахопаў).

Чытач павінен самастойна на базе рэкамендаванай літаратуры склаці індывідуальныя праграмы чытання, аздараўлення. Звычайна такія праграмы складаліся на працягу 2—3 тыдняў. У дадзенай сітуацыі бібліятэкар павінен дапамагаць чытачу не толькі кнігамі, але і парадамі, абавязкова падтрымліваць яго.

Бібліятэрапія неабходная для таго, каб падтрымаць у чытача матывацыю да здаровага ладу жыцця. Лічым, што калі чалавек рэгулярна, не менш за 2—3 разы ў тыдзень, чытае літаратуру па цікавай для яго праблеме, то матывацыя захоўваецца доўгі час.

Вядома, нельга прыпісваць поспех выключна бібліятэрапіі. Па нашым меркаванні, вялікую дапамогу ў пераадоленні цяжкасцей адыгрывае псіхатэрэпія. Менавіта ён уводзіць у свядомасць чалавека ідэі, узятыя з кніг. Каб той ці іншы чалавек здолеў выйсці са складанай сітуацыі, яму трэба падказаць выйсце, а потым зрабіць так, каб ён паверыў у свае

сілы, дапамагчы яму на шляху да мэты. Псіхатрэнінг дапаможа ўвесці ў свядомасць ідэі, узятыя з кніг, размоў; менавіта ён умацоўвае волю.

Чытачам трэба рэкамендаваць кнігі і па аўтатрэнінгу. Пазнаёміўшыся з літаратурай, чытачы спрабуюць сілы ў аўтатрэнінгу. Яны могуць ўводзіць сябе ў стан рэлаксацыі і праводзіць сеансы самаўнушэння, накіраваныя на ўмацаванне валявой актыўнасці.

Вялікая роля бібліятэрапеўта і тады, калі да яго звяртаецца чалавек, які трапіў у бяду. Тое, што такога чалавека слухаюць, што ім займаюцца, што яго паважаюць як асобу, з'яўляецца важным для яго і дапамагае яму ў цяжкім стане.

Вядома, у кожнага чытача — свой шлях. Але бібліятэрапеўт павінен быць гатовым аказаць дапамогу лобому чалавеку, які б шлях ён ні абраў.

Літаратура

Библиотерапия на службе здоровья: Рекомендации для библиотекарей и медицинских специалистов / РНМБ; Сост. Л.И. Наумова. — Мн., 1987. — 24 с.

Вельфовский И.З. Психотерапия как система // Психотерапия в культурологии. — Харьков, 1968. — 35 с.

Крейденко В.С. Что такое библиотерапия: возможности использования в общедоступных библиотеках. — СПб., 1996.

Миллер А.И. Некоторые проблемы библиотерапии за рубежом: Обзор литературы // Библиотековедение и библиография за рубежом. — 1971. — № 36. — С. 96—97.

Миллер А.И. Вопросы чтения больных в лечебно-профилактических учреждениях социалистических стран: Обзор литературы // Библиотековедение и библиография за рубежом. — 1974. — № 48. — С. 97.

Миллер А.И. Мотивация чтения и восприятие художественной литературы во время болезни // Психологические проблемы чтения: Сб. науч. трудов / Науч. ред. Б.Г. Умнов. – Л., 1988. – С. 78—88.

Рослик Г.М. Немного о библиотерапии. Обзор зарубежной литературы. //Науч.и техн.б-ки.—1995.—№7.— С.65—67.

Шапошников Л.Е. Библиотечное обслуживание инвалидов: история, современность, традиции. — М., 1992. — С.6—13; 59—68; 109—146.

Замежныя крыніцы

1. Brown E. F. *Bibliotherapie and its widening applications.* – New York, 1975. – P.4.

2. *Proceedings of the fourth bibliotherapie round table* // A. M. Hynes, K. Gorclik. – Washington, 1978. – P. 25 – 37.

3. Hynes, Arleen McCarty, Hyness-Bery, Mary. *Bibliotherapie: The interactive process: A handbook-Bouider.* – London, 1986. – 274 - P. 3.

4. Campbell P.S. *Psychiatry dictionary.*—3th ed.—New York, Oxford University Press, 1981.—P. 80.

5. Messadie G. *Placebo: Le cerveau qui guerit*// Science et vie. — 1994. — N 20. — P. 64—70.

6. Roberts M. E. *Libraries for hospital patients the world over* // *Hospital Management (Chicago).* – 1932. Vol.34. — N1. – P.34.

7. Schyra B. *Krankenhausbibliothek – eine therapeutische Notwendigkeit* // *Deutsche Gesundheitwesn.* — 1966. Bd.21. H.23. S.1097.

§ 4. Абслугоўванне карыстальнікаў бібліятэк з фізічнымі і псіхалагічнымі недахопамі

З даўніх часоў дапамога блізкім, якія пакутуюць, складала найвышэйшы маральны абавязак чалавека. Без імкнення да спачування і міласэрнасці кожны з нас асуджаны на вечныя духоўныя слепату і глухату. Цяпер у нашай краіне ствараецца адзіная дзяржаўная сістэма медыцынскай, сацыяльнай і прафесійнай рэабілітацыі інвалідаў. Распрацоўваюцца асноўныя напрамкі дзяржаўнай палітыкі ў адносінах інвалідаў, асновы заканадаўства аб іх абароне. На старонках масавага перыядычнага друку, у перадачах радыё, тэлебачання ўсё часцей ідзе размова пра самыя надзённыя патрэбы інвалідаў. Прымаюцца неадкладныя меры па паляпшэнні іх пенсійнага забеспячэння і сацыяльнага абслугоўвання. Актывізуецца дзейнасць таварыстваў інвалідаў. У аказанні ім дапамогі прымаюць удзел добраахвотнікі, розныя арганізацыі, у якіх усё выразней адчуваецца арыентацыя рэлігійна-маральнага накірунку.

Аднак жыццё паказвае вялікую складанасць задач сацыяльнай аховы інвалідаў. На жаль, колькасць іх працягвае заставацца вельмі значнай. Гэта інваліды з дзяцінства, якія маюць агульныя або прафесійныя захворванні, тыя, хто атрымаў траўма альбо бытавое знявечанне, а таксама ўдзельнікі вайны ў Афганістане. У жыцці гэтых людзей часта няма самага элэментарна неабходнага. Калі казаць пра сляпых, дык не хапае прасцейшых дыктафонаў, якаснай паперы для кніг са спецыяльным рэльефна-кропковым шрыфтам. Няма добрай паліграфічнай базы, не кажучы ўжо аб камп'ютэрах з моўным і рэльефна-кропковым выходамі.

Далучэнне да кнігі, бібліятэкі з'яўляецца абавязковай умовай сацыяльнай рэабілітацыі інвалідаў. Фізічныя недахопы

і хваробы закрываюць многія шляхі да набывання ведаў, крыніцы інфармацыі. І менавіта бібліятэка з'яўляецца месцам, дзе можна не толькі ўзяць кнігі для чытання, атрымаць пэўныя інфармацыю, веды, але і знайсці сяброў. Для многіх людзей бібліятэка – гэта месца зносін, сустрэч, дом, дзе дапамогуць, падтрымаюць, паспачуваюць. На щчасце, бібліятэкі не страцілі сваёй мірнай, гуманістычнай арыентацыі на карыстальнікаў, на развіццё лепшага ў чалавеку.

Калі звярнуць увагу на функцыі, якія выконваюць бібліятэкі для сляпых, глухіх, іншых груп інвалідаў, то можна сказаць: яны амаль не адрозніваюцца ад функцый універсальных бібліятэк, якія абслугоўваюць здаровае насельніцтва. Гэта выхаваўчая, адукацыйная, геданістычная, інфармацыйная, камунікатыўная і іншыя функцыі. Толькі справа ў тым, што здзяйсненне сацыяльных функцый у многім залежыць ад тыпу бібліятэкі, якая абслугоўвае хворых людзей. Напрыклад, у бібліятэках школ-інтэрнатаў для сляпых, глухіх і разумова адсталых дзяцей на першае месца выходзіць праца ў дапамогу выхаванню і адукацыі навучэнцаў, а вось спецыяльныя бібліятэкі для сляпых і бібліятэкі пры клубах глухіх большую ўвагу надаюць навукова-інфармацыйнай працы. У той жа час у працы спецыяльных бібліятэк агульныя мэты сацыялізацыі цесна звязаны з рэабілітацыйнымі задачамі.

Слова “рэабілітацыя” паходзіць ад лацінскага слова *rehabilitatio* – узнаўленне прыгоднасці, здольнасці, аднаўленне. У медыцыне гэты тэрмін азначае наступнае: комплекс медыцынскіх, педагагічных, прафесійных, юрыдычных мерапрыемстваў, накіраваных на аднаўленне здароўя, працаздольнасці людзей з абмежаванымі фізічнымі і псіхалагічнымі магчымасцямі ў выніку перанесеных захворванняў і траўмаў. Пытанні рэабілітацыі займаюцца розныя ўстановы: школы, бібліятэкі, цэнтры рэабілітацыі,

навукова-даследчыя інстытуты, кафедры дэфекталагічных факультэтаў педагагічных інстытутаў і інш. Бібліятэкі, якія абслугоўваюць хворых людзей, у першую чаргу павінны працягваць існаванне, бо ўся іх дзейнасць накіравана на рэабілітацыю чытачоў.

Асаблівасці чытачоў-інвалідаў залежаць ад характару і глыбіні дэфекту, стадыі развіцця гэтага дэфекту, таму для бібліятэкара вельмі важна ведаць аб тым, цалкам або часткова страчаны слых у глухога чытача, калі ён аглух. Бібліятэкар з дапамогай спецыяльных формаў, метадаў абслугоўвання павінен дапамагчы хвораму чалавеку прытасавацца да новых умоў жыцця. Выкарыстанне захаваных органаў пачуццяў чытачоў-інвалідаў з'яўляецца асновай для кампенсацыйнай працы бібліятэк. У бібліятэках для сляпых далучэнне інвалідаў да свету кніг дасягаецца заменай візуальнага чытання на чытанне з дапамогай пачуцця дотыку (бройлэйскія кнігі, рэльефныя выявы, кнігі, надрукаваныя рэльефна-кропковым шрыфтам), слыху ("гаворачыя" кнігі, індывідуальнае і калектыўнае чытанні, літаратурна-музычныя вечары, сустрэчы, дыспуты). А вось у бібліятэках для глухіх, наадварот, прымяняюцца формы і метады, разлічаныя на візуальнае ўспрыманне (розныя тэсты, графіка, мімічныя чытанні, дыяфільмы і інш.). У бібліятэках, якія абслугоўваюць хворых людзей, выкарыстоўваюцца розныя формы абслугоўвання, што вабяць у бібліятэку, адкрываюць чытачам вялікія магчымасці пазнання рэчаіснасці. Вось што казаў на гэты конт сляпы пісьменнік, метадыст па навучанні дарослых сляпых Ф.І.Шоёў: "Вялікую ролю ў фарміраванні апасродкаваных успрыманняў у сляпога адыгрывае кніга. Кніга з найвялікшымі сілай і паўнатай, яскрава і эмацыянальна насычана распавядае сляпому аб тым, што бачаць відучыя вачыма, што адчуваюць яны ад зрокавага ўспрымання свету". Сапраўды, найвялікшае

значэнне для сляпога чалавека мае чытанне кніг. Калі казаць пра віды мастацтва, то яны для сляпога альбо зусім, альбо часткова недасягальныя. Жывапіс можа быць успрыняты сляпым толькі па расказах, апісаннях чалавека, які бачыць; скульптура ўспрымаецца сляпым толькі тады, калі ён дакранаецца да яе рукамі. А кніга захоўвае цалкам багацце думак, вобразаў, карцін з той паўнатай, што была і да страты зроку.

Для хворых людзей кніга – гэта не толькі крыніца інфармацыі, але і лекар, які дапамагае пераносіць усе цяжасці іх складанага жыцця.

Перш чым звярнуцца да абслугоўвання інвалідаў, трэба разабрацца ў тым, што разумеецца пад дэфініцыямі “інвалід”, “інваліднасць”. Інвалід на лацінскай мове – “слабы, нямоглы”. Інвалідам з’яўляецца асоба, якая часткова або поўнасю страціла працаздольнасць. Інваліднасць — гэта стойкае парушэнне (зніжэнне або страта) агульнай прафесіянальнай працаздольнасці ў выніку захворвання або траўмы. Сучаснымі даследаваннямі інваліднасць разглядаецца як складаная біялагічная, сацыяльная і псіхалагічная катэгорыя. Паўстае пытанне: ці ўсе інваліды адчуваюць патрэбу ў спецыяльным бібліятэчным абслугоўванні? Відавочна, што любая форма інваліднасці так ці інакш звужае магчымасці карыстання бібліятэкай. Праўда, ступень такога абмежавання бывае рознай. Сярод асоб з фізічнымі і разумовымі недахопамі спецыялізаванае абслугоўванне патрэбнае ў першую чаргу чытачам, не здольным карыстацца звычайнымі кнігамі (сляпым, людзям, якія слаба бачаць), альбо тым, што адчуваюць істотныя цяжасці пры карыстанні публічнымі бібліятэкамі і патрабуюць абслугоўвання дома (паралізаваным, ляжачым хворым).

Пад бібліятэчным абслугоўваннем інвалідаў разумеюць дзейнасць сістэмы бібліятэк, накіраваную на поўнае задавальненне патрэб хворых дзяцей і дарослых інвалідаў у кнігах і іншых крыніцах інфармацыі. У Расіі першыя звесткі аб бібліятэках, якія абслугоўваюць асобныя групы інвалідаў, сустракаюцца ў публікацыях канца XIX – пач. XX ст. У савецкі перыяд спробы абагульніць практыку работы бібліятэк для інвалідаў, паказаць яе спецыфіку, намеціць перспектывы адносяцца да канца 1930-х гг. Аднак да сярэдзіны 1950-х гг. развіццё практыкі і тэорыі бібліятэчнага абслугоўвання інвалідаў працякала даволі марудна. Гісторыя і сучасны стан бібліятэчнага абслугоўвання інвалідаў у Расіі поўна раскрыты ў манаграфіі А.Е.Шапашнікава. Гэта першая і пакуль што адзіная праца, якая ўсебакова разглядае гэтую праблему. У Беларусі пакуль публікацый па гэтай праблеме няма.

Інваліды – дарослыя і дзеці – маюць розныя фізічныя недахопы, якія можна падзяліць на наступныя групы:

— парушэнні, што перашкаджаюць успрымання кнігі ў традыцыйнай форме (слепата). Для такіх чытачоў прапануюцца спецыяльныя выданні: “гаворачыя кнігі”, літаратура, надрукаваная рэльефна-кропкавым шрыфтам;

— парушэнні, якія перашкаджаюць усталяванню зносін з бібліятэкарам (глухата, глуханемата). Каб разумець такога карыстальніка, бібліятэкар павінен валодаць навыкамі міміка-жэстыкуляцыйнай мовы. Трэба адзначыць: колькасць людзей, пазбаўленых слыху, вельмі значная (на кожную тысячу людзей з нармальным слыхам прыходзіцца ў сярэднім адзін глухі);

— парушэнні, якія перашкаджаюць выкарыстанню семантычнай інфармацыі, што ёсць у кнізе (разумова адсталыя людзі). Праца з такімі інвалідамі патрабуе ад бібліятэкараў уважлівага індывідуальнага падыходу, вялікага практычнага вопыту;

— абмежаваная мабільнасць, што не дазваляе карыстальнікам самім прыходзіць у бібліятэку (састарэлыя людзі, якім цяжка выходзіць з дому, ляжачыя хворыя, людзі з парушэннямі апорна-рухальнага апарату). Такім людзям трэба дастаўляць літаратуру на дом. Бібліятэкары, якія абслугоўваюць інвалідаў, павінны памятаць: спецыяльныя бібліятэкі — амаль адзіны магчымы для іх канал інфармацыі, і трэба зрабіць так, каб чытанне стала “працаваць” супраць хваробы, дапамагаць у барацьбе з ёй. У бібліятэкараў ёсць шматгадовы праверыны памочнік. Гэта жывое слова, рукапісная, а затым друкаваная кнігі, якія на працягу стагоддзяў выкарыстоўваліся ў якасці лячэбнага сродку (аб чым сведчаць не толькі паданні, але і дакладна вядомыя гістарычныя факты). У 20-я гг. XX ст. лячэбнас чытанне атрымлівае моцнае тэарэтычнае абгрунтаванне.

Узнікае комплексная дысцыпліна, якая атрымлівае назву “бібліятэрапія” — лячэнне кнігай. Сёння такое тлумачэнне тэрміна недастатковае. Мэтазгодна было б гаварыць аб лячэнні бібліятэкай увогуле, паколькі ў эпоху крызісу “смутны стан душы” ўласцівы не толькі пацыентам медыцынскіх устаноў. Не выпадкова творчыя бібліятэкары-практыкі разглядаюць бібліятэрапію як адну з формаў работы з карыстальнікамі, справядліва ўключаюць у гэтае паняцце ўвесь комплекс бібліятэчных мерапрыемстваў, накіраваных на тое, каб дапамагчы людзям убачыць цудоўнае. Нездарма яшчэ ў старажытнасці над уваходам у бібліятэку Рамзеса II вісела таблічка з надпісам “Душэўныя лекі”. Ужо тады людзі ведалі, што кнігі надзелены незвычайнай таямнічай сілай. Кніга можа супакоіць чалавека, стварыць яму добры і вясёлы настрой, зрабіць характар чалавека больш моцным і цвёрдым. Такім чынам, можна лічыць: з дапамогай тых альбо іншых слоў, тэкстаў можна аказаць мэтанакіраванае ўздзеянне на псіхіку,

затым на ўвесь арганізм чалавека. Бібліятэрапеўтычнымі паслугамі могуць карыстацца ўсе катэгорыі чытачоў, аднак у любым выпадку бібліятэкар павінен добра ведаць кожнага, з кім збіраецца праводзіць бібліятэрапеўтычныя працэдурны. Галоўным сродкам уздзеяння ў бібліятэрапіі з'яўляюцца тэксты. Бібліятэкар адбірае, аналізуе і рыхтуе іх для выкарыстання ў лячэбных мэтах. У бібліятэрапіі выкарыстоўваюцца тры асноўныя групы тэкстаў.

1. Любыя літаратурныя жанры. Шырока выкарыстоўваюцца мемуары, аўтабіяграфічныя творы. Адным словам, абмежаванняў няма. Усе яны ўспрымаюцца чыгачамі спакойна.

Шырока распаўсюджана практыка складання бібліятэрапеўтамі так званых “лячэбных” спісаў кніг.

Вось чатыры апрабаваныя ў бібліятэцы спісы, якія бібліятэкар можа карэктываваць у залежнасці ад карыстальніка:

а) літаратура пра людзей, якія перамаглі фізічныя немачы, пра сардэчнасць: Амосаў М. Кніга пра шчасце і няшчасце; Кіплінг Р. Святло згасла; Маршал А. Я ўмею скакаць праз лужыны; Мікуліна Л. Марыя; Стоўн І. Прага жыцця;

б) літаратура аптымістычнай накіраванасці, якая дазваляе адцягнуць ад жудасных думак, звязаных са стратай родных, любімых людзей: Амаду Ж. Дона Флор і два яе мужы; Брантэ Ш. Джэн Эйр; Іскандэр Ф. Сандра з Чэгема; Ласіла М. За запалкамі; Маэм С. Цяжар пакут чалавечых; Папоў В. Апавяданні і аповесці; Ралан Р. Кала Бруньён;

в) літаратура, якая дапамагае пераадолець духоўнае бязладдзе, цяжкія ўспаміны аб мінулым: Берберава Н. Курсіў мой; Брантэ Э. Агнес Грэй; Дзікенс Ч. Калядныя апавяданні;

Зайцаў Б. Блакітная зорка; Адоеўцава І. На берагах Нявы;
Шмялёў І. Лета Гасподняе;

г) літаратура, якая адцягвае ад складаных побытавых, прафесійных і іншых праблем: Адамян Н. Выбранае; Гашак Я. Новыя прыгоды бравага салдата Швейка; Гоф І. Парады блізкіх; Увараў Л. Ад свету гэтага.

2. Тэксты простыя, але адаптаваныя, а таксама ўрыўкі з твораў, падрыхтаваныя для тэрапеўтычнай працы. Напрыклад, у тэрапеўтычных мэтах часта выкарыстоўваецца навела О'Генры "Апошні ліст". Галоўны сэнс твора ў тым, што надзея абуджае волю да жыцця, дае сілы для барацьбы з хваробамі, а адсутнасць надзеі, адзінота, чалавечая абьякавасць асуджаюць на пагібель. Гераіня твора выжыла, а мастак, які выратаваў ёй жыццё, загінуў ад адзіноты.

Але падрыхтоўка да ўспрымання такіх твораў і іх выкарыстанне выклікаюць пэўныя цяжкасці і некаторы недавер карыстальнікаў. Таму вопытныя бібліятэкары не лічаць магчымым часта выкарыстоўваць адаптаваныя творы. Іх выкарыстанне абмежавана.

Падбіраюцца па пэўных тэрапеўтычных тэмах і цытаты, прымаўкі, урыўкі з твораў.

3. Гэсты, спецыяльна створаныя для тэрапеўтычных мэт. Да такіх адносяцца малітвы, замовы. Вытокі іх пачынаюцца ў далёкай старажытнасці, яны грунтуюцца на веры нашых продкаў у магічную сілу слова.

Для бібліятэрапеўтычнага ўплыву рэкамендуюцца і прадаюцца пэўныя кнігі, у большасці сачыненні саміх лекараў. Тут узнікае эфект калектыўнага ўздзеяння на чытацкае ўсведамленне, які ўзмацняецца міжасобаснымі зносінамі прысутных. Акрамя таго, многія лекары для большай пераканаўчасці прыводзяць факты сваёй біяграфіі наконт іх чытацкай дзейнасці. Часцей за ўсё аснову іх чытання

складаюць кнігі рэлігійнага зместу, затым розныя траўнікі, літаратура аб замовах, варажбе, творы вуснай народнай творчасці, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Многія бібліятэкары (у прыватнасці, работнікі Рэспубліканскай бібліятэкі сляпых) адзначаюць дабратворны ўплыў на карыстальнікаў такой інфармацыі. Але побач са станоўчымі эфектамі ад перадачы слухачам або пацыентам шматвяковых народных традыцый, страчаных сёння, абуджэннем цікавасці да чытання пэўных кніг прысутнічае ўздзеянне і чыста шарлатанскай літаратуры. Чым забяспечваецца сапраўдная інфармацыйная свабода асобы? Як яе можна суаднесці з тайным або яўным уздзеяннем на падсвядомасць? Ці можна сёння разглядаць бібліятэрапію як частку псіхатэрапіі, тым больш што большасць афіцыйных медыкаў валодаюць меншай чытацкай культурай, чым іх паплечнікі, якія карыстаюцца нетрадыцыйнымі метадамі.

Сёння людзі здаволіліся бязмежжам у друку. Настала пара, калі часцей звяртаюцца ў бібліятэку, чым да кніжных кіёскаў. Таму бібліятэкар, як ніхто іншы, здольны здзяйсняць бібліятэрапію грамадства, акрэсленых чытацкіх груп, асоб менавіта як “лекар душы”. Адным з галоўных фактараў, што забяспечваюць эфектыўнасць працы бібліятэкара, з’яўляецца веданне сацыяльна-псіхалагічных асноў абслугоўвання, псіхалогіі міжасобасных зносін людзей.

Вынікі шэрага бібліятэрапеўтычных даследаванняў сведчаць аб значнай ролі міжасобасных зносін асабліва ў чытацкай дзейнасці юнакоў. Гэта тычыцца і здаровых, і хворых. Сярод розных каналаў інфармацыі аб кнігах, чытанні важнае месца займаюць зносіны з ровеснікамі.

Пад міжасобаснымі зносінамі падлеткаў як чытачоў, уключаных у сумесную пазнавальную дзейнасць ва ўмовах школы і бібліятэкі, мы разумем абмен інфармацыяй аб творах

друку, расказ аб прачытаным, прамую або ўскосную рэкамендацыю кніг і часопісаў для чытання.

*Асноўныя характарыстыкі міжчытацкіх зносін
падлеткаў са зніжаным зрокам*

Даследаванне паказала: 92 % падлеткаў пастаянна абменьваюцца з равеснікамі ўражаннямі аб прачытаным. Гэтую тэму не закранаюць толькі 8 %.

На пытанне: “Ці збіраецеся Вы расказаць сваім сябрам аб тых кнігах, якія Вам падабаюцца і якія былі прачытаны за апошнія два тыдні?” – 58 % адказалі, што раскажуць абавязкова; 30% — што раскажуць, калі ўзнікне размова з равеснікамі аб тым, хто і што прачытаў за апошні час. Усяго 10% чытачоў адказалі, што, хутчэй за ўсё, расказваць не будуць. Па нашых назіраннях, дзяўчаты часцей за юнакоў вядуць размову аб прачытаным. Для блізкіх сябровак натуральны абмен меркаваннямі аб усіх кнігах, якія яны чытаюць. Увогуле дзяўчатам уласціва расказваць сябрам пра кнігі адразу пасля чытання.

Юнакі часцей імкнуцца спачатку абдумаць тое, што прачыталі, скласці асабістае ўражанне, а толькі затым дазнацца, што ж кажуць іншыя. Для юнакоў характэрная больш глыбокая арыентацыя на агульнагрупавыя інтарэсы ў міжасобасных зносінах. Таму вельмі часта яны расказваюць равеснікам толькі аб тых кнігах, якія, магчыма, ім спадабаюцца. Гэтым у нейкай меры можна растлумачыць тое, што юнакі радзей за дзяўчат дзеляцца з равеснікамі ўражаннямі аб прачытаным.

Асновай для міжчытацкіх зносін з’яўляецца эмацыянальны кантакт, які дазваляе знайсці спосаб больш поўнага самавыражэння, выкарыстаць ускосны жыццёвы вопыт у распрацоўцы і фарміраванні індывідуальных і

групавых прынцыпаў, навыкаў паводзін, нормаў маралі і інш. Гэта паказаў аналіз зместу міжчытацкіх зносін вучняў і асноўных сітуацый, у якіх яны здзяйсняліся.

Юнакі і дзяўчаты называлі разнастайныя сітуацыі, у якіх адбываліся гутаркі аб кнігах. Часцей за ўсё яны ўзнікалі ў школе на перапынках або пасля ўрокаў, па дарозе дамоў. Многія з апытаных адказалі, што часта гавораць пра кнігі з сябрамі дома. Гутаркі ўзнікалі пры сумесных прагулках у двары, падчас размоў па тэлефоне, у бібліятэцы. Так, 66% вучняў часта прыходзяць у бібліятэку абмеркаваць кнігі разам з сябрамі.

Характэрна, што ў большасці выпадкаў абмеркаванне прачытанага цесна звязана з тэмамі размоў юнакоў і дзяўчат. Такія гутаркі ўзнікалі пры абмеркаванні важных жыццёвых праблем, падзей дня або недаўняга мінулага, новых навуковых артыкулаў і г.д.

Прывядзём характэрны прыклад: “Звычайна спецыяльна аб кнігах мы гаворым рэдка, хаця кожны з нас чытае многа. Аб прачытаным расказваем тады, калі ідзе агульная размова аб тым, што рабілі ў вольны час, часцей, калі абмяркоўваем што-небудзь, цікавае для ўсіх нас. Нядаўна гаварылі аб фізічных магчымасцях чалавека, яго паводзінах у незвычайных умовах. Мы вярталіся дамоў са школы пасля спаборніцтва па спартыўнай барацьбе і абмяркоўвалі болевыя прыёмы. Потым загаварылі аб трываласці нашых касманаўтаў, якія працуюць на арбітальнай станцыі, трохі паспрачаліся аб тым, як у будучыні касманаўты змогуць пазбегнуць вялікіх фізічных нагрузак. Успомнілі навукова-фантастычныя раманы пра космас. Большасці з нас падабаюцца кнігі С.Лема, “Зорны дзённік” Ю.Ціхава. Затым размова пайшла на тэму аб вынослівасці салдат у гады вайны. Гаварылі аб кнізе Б.Васільева “У спісах не значыўся”. Мы яе на ўроках

літаратуры абмяркоўвалі. А кнігу В.Багамолава “У жніўні 44-га” я не чытаў, а пачуў пра яе ад сяброў. Збіраюся яе пачытаць” (9 кл.).

Старэйшыя падлегкі часта выкарыстоўваюць прыклады з прачытанага для пацвярджэння думак, формаў паводзін, учынкаў як сваіх асабістых, так і іншых.

Прыклады ілюструюць сітуацыі, змест міжчытацкіх зносін, калі яны ўзнікаюць і падпарадкоўваюцца абмеркаванню розных жыццёвых праблем. Удзельнікі гутаркі ўспамінаюць кнігі, артыкулы, якія чыталіся імі раней і па сваім месце адпавядаюць тэме размовы.

Нагодай для гутаркі нярэдка становіцца абмеркаванне кнігі, прадметам размовы — яе змест, асноўныя праблемы, што старшакласнікі параўноўваюць з рэальным жыццём, сваімі ўчынкамі.

Часта пры абмеркаванні канкрэтнай кнігі ва ўдзельнікаў зносіны актывізуецца асацыятыўная памяць, узнікае жаданне расказаць пра кнігу, яшчэ не знаёмую іншым. Тады да гутаркі далучаюцца ўспаміны аб розных кнігах, адбываецца абмен інфармацыяй аб прачытаным. Пры гэтым можа ўзнікнуць больш ці менш працяглая цікавасць да акрэсленай тэмы або аўтара.

Аналіз назваў твораў, якія абмяркоўваліся старшакласнікамі ў часе апытання, паказвае, што асноўную частку іх складае мастацкая літаратура (85 %). Доля навукова-галіновай літаратуры складае 15 %. Найбольшую цікавасць выклікаюць творы савецкіх пісьменнікаў: раманы, апавесці, вершы аб каханні і сяброўстве, сучасным жыцці, героях рэвалюцыі, вайны, гістарычныя раманы, фантастыка, дэтэктывы.

Вучні 11-га класа часцей за астатніх называлі творы аўтараў аб моладзі, сучасным жыцці, аб каханні. Перад

адзінаццацікласнікамі вельмі востра стаіць праблема самавызначэння: яны рыхтуюцца да новага перыяду жыцця, і, натуральна, творы гэтай тэматыкі абмяркоўваюцца імі часцей, чым іншыя.

Мастацкія творы замежных пісьменнікаў складаюць 25 %.

Зусім не абмяркоўваюць юнакі твораў рускіх дарэвалюцыйных пісьменнікаў.

Падлеткі аддаюць перавагу ў гутарцы прыгодніцкай літаратуры, кнігам маладзёжнай тэматыкі. Самымі папулярнымі аказаліся раманы А.Дзюма. Называлі таксама творы А.Конан Дойла, В.Скота, Ж.Верна, М.Рыда, Э.По, Д.Лондана. З расійскіх аўтараў — творы Л.Ляонава “Стрэл у спіну”, А.Адамава “Інспектар Лосеў”, Я.Навумава і А.Якаўлева “Тонкая ніць”, Я.Шэйніна “Нататкі следчага”. З вялікай цікавасцю абмяркоўваліся кнігі аб рабоце міліцыі, пракурораў.

Сярод кніг аб моладзі вызначаліся творы аб равесніках, школьным жыцці: А.Алексіна “Звар’яцелая Еўдакія”, “Дамашні савет”, “Сардэчная недастатковасць”, Ю.Дружніна “Пачакай да 16”, У.Цендракова “Ноч пасля выпуску”.

Заўважым, што творы навуковай фантастыкі займаюць у ліку абмяркоўваемых кніг амаль апошняе месца. Гэта можна вытлумачыць тым, што юнацтва імкнецца перш за ўсё да пазнання навакольнага асяроддзя, верагоднага вопыту сталых пакаленняў, бліжэйшай жыццёвай перспектывы. І кнігі па гэтых праблемах абмяркоўваюцца ў першую чаргу.

Неабходна падкрэсліць: тэматыка мастацкіх твораў, якія абмяркоўваюцца вучнямі, паказвае ролю міжчытацкіх зносін юнацтва. Яны арганічна ўваходзяць у працэсы фарміравання маральных нормаў.

Як ужо гаварылася, колькасць кніг навукова-галіновай тэматыкі невялікая. На наш погляд, гэта выклікана тым, што:

- 1) мастацкая літаратура паказвае ўсю разнастайнасць жыцця, нясе багаты вопыт пакаленняў, навучае эстэтычнаму ўспрыманню навакольнага, і гэта даказвае яе значнасць у міжчытацкіх зносінах падлеткаў;
- 2) міжчытацкія кантакты асабліва лёгка і проста адбываюцца пры арыентацыі тых, хто ўступіў у зносіны, на іх асноўныя чытацкія інтарэсы;
- 3) звычайна падлеткі дзеляцца з ровеснікамі ўжо засвоенымі ведамі, якія атрымалі з кніг галіновай тэматыкі, і рэдка называюць крыніцы атрымання гэтых ведаў.

Міжчытацкія зносіны старшых падлеткаў у большасці выпадкаў маюць характар дыскусіі. Аб гэтым можна меркаваць і па тэматыцы абмяркоўваемых кніг. У іх лік уваходзяць кнігі праблемнага зместу, вострасюжэтныя, тыя, якія пабуджаюць да спрэчак, роздуму. Асноўным матывам удзелу ў міжчытацкіх зносінах для большасці юнакоў і дзяўчат з'яўляецца магчымасць свабодна пагутарыць аб прачытаным, паспрачацца, дзясці свой пункт гледжання, адчуць еднасць перажыванняў.

Падлеткі даволі часта рэкамендуюць адзін аднаму кнігі для чытання. На гэта ўказалі 73 % апытаных. Відавочна, матывамі рэкамендацыі з'яўляюцца не толькі жаданне даведацца аб меркаванні сяброў наконт кнігі, але і імкненне кіраваць чытаннем сяброў. Так, 40 % апытаных расказваюць толькі аб тых прачытаных кнігах, тэматыкай якіх цікавяцца іх сябры, а 21 % раіць сябрам прачытаць кнігі, якія могуць быць для іх карысныя. Большасць падлеткаў чытаюць кнігі, рэкамендаваныя іх ровеснікамі.

Падлеткі назвалі наступныя матывы чытання кніг, рэкамендаваных равеснікамі:

1. Цікавае апавяданне – 41 %.
2. Давер да чытацкага густу – 25 %.
3. Агульнасць чытацкіх інтарэсаў – 24 %.
4. Жаданне лепш пазнаць сяброў—11 %.

Вядучым застаецца матыв «цікавага апавядання». Матывы 2-гі і 3-ці паказваюць перш за ўсё ўплыў равеснікаў у выбары кніг для чытання.

Падводзячы вынікі характарыстыкі міжчытацкіх зносін падлеткаў, варта сказаць наступнае.

Міжчытацкія зносіны з равеснікамі выконваюць такія задачы: яны садзейнічаюць рэалізацыі жадання вуснага кантакту з равеснікамі; з'яўляюцца асноўным спосабам выпрацоўкі агульнага меркавання аб прачытаным; уяўляюць важны канал распаўсюджвання і атрымання разнастайнай інфармацыі аб творах друку.

Змест міжчытацкіх зносін адлюстроўвае асноўную тэматыку чытацкіх інтарэсаў юнацтва: у лік кніг, абмяркоўваемых у першую чаргу, уваходзяць вострапраблемныя, што выклікаюць спрэчкі і абмеркаванні; міжчытацкія зносіны характарызуюцца высокай ступенню дыскусійнасці.

Эфектыўнасць зносін з равеснікамі заключаецца перш за ўсё ў тым, што яны з'яўляюцца крыніцай узнікнення пазнавальнага інтарэсу, яго фарміравання і ўмацавання. Як вядома, у працэсе зносін падлеткі атрымліваюць значную частку пазнавальнай інфармацыі.

У сучасным бібліятэказнаўстве праблема ўплыву міжасобасных зносін на чытанне падлеткаў знаходзіцца яшчэ ў пачатковай стадыі вывучэння.

Бібліятэкары спецыяльных і публічных бібліятэк павінны каардынаваць арганізацыю і кіраванне міжасобаснымі чытацкімі зносінамі. Яны павінны быць непасрэдна звязаны з класнымі кіраўнікамі школ, разам з імі складаць планы работы. Сюды неабходна ўключачь і вывучэнне чытацкай структуры класа, узроўню чытацкага развіцця калектыву, канкрэтныя меры па пераадоленні негатыўных з'яў, даследаванне міжасобасных зносін і далейшай перспектывы развіцця калектывных чытацкіх кантактаў. Вывучэнне міжчытацкіх зносін – вельмі неабходны накірунак бібліятэрапіі. Праз развіццё чытацкай культуры бібліятэкары дапамагаюць кожнаму чалавску знаходзіць “лекі для душы”.

Літаратура

1. Беларуский энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1981. — С.119; 493.
2. Армадеров Г.Р. Организация психологической службы в Российской государственной детской библиотеке с использованием компьютерных технологий // Научные и технические библиотеки. – 1995. — № 2. – С. 92 – 100.
3. Клепикова Л. Милосердие – слово и поступок // Библиотекарь. – 1989. — № 11. – С. 27–28.
4. Ключина Р., Кушнир Г., Сапоровская М. Библиотерапия // Библиотекарь. – 1991. — № 9. – С. 51–52.
5. Крейденко В.С. Библиотерапия: возможности использования в общедоступных библиотеках // Тексты лекций Санкт-Петербургского университета культуры. – СПб., 1997. – С. 32–50.
6. Шапошников А.Е. Библиотечное обслуживание инвалидов: история, современность, традиции. --- М., 1992. — 254 с.

§ 5. Камп'ютэрныя гульні як сродак псіхалагічнай рэабілітацыі

Імкненне да дасканаласці і самасцвярджэння — неад'емная ўласцівасць асобы чалавека. Гэтан імкненне рэалізуецца ў розных жыццёвых сітуацыях, складаных выпадках прыняцця рашэнняў і ў штучна створаных сітуацыях, напрыклад гульнях.

За сваю гісторыю чалавецтва назбірала вялікую колькасць гульняў, частка якіх атрымала шырокае прызнанне і распаўсюджванне і ўвайшла ў скарбонку нацыянальных культур усяго свету. Гульні і гульнявая дзейнасць атрымалі статус прафесійнай дзейнасці часткі грамадства.

Значэнне гульні як з'явы грунтуецца на магчымасцях самарэалізацыі, самавыхавання і, нарэшце, самасцвярджэння асобы чалавека ў працэсе гульні. У гульнявой дзейнасці ўдзельнікі яе могуць рэалізаваць свае творчыя схільнасці, уменне аналізаваць, лагічна мысліць, запамінаць, праяўляць свае дасягненні ў фізічнай падрыхтоўцы і інш. Гульня ў гэтым сэнсе шматфункцыянальная. Эмацыянальныя перажыванні стымулююць удзельнікаў на дасягненне высокага ўзроўню майстэрства, выклікаюць у іх патрэбу ва ўдасканаленні сваіх ведаў, уменняў, навыкаў, у развіцці валявых якасцей, абуджаюць цікавасць да розных відаў дзейнасці. Займальны і забаўляльны характар гульні дапамагае ўдзельнікам набыць раўнавагу, нармалізаваць свой псіхаэмацыянальны стан, памэншыць адмоўныя ўздзеянні.

Па сваёй сутнасці гульня ўяўляе мэтанакіраваную дзейнасць удзельнікаў, абмежаваную некаторымі ўмовамі і сістэмай супярэчлівых правіл. Утылітарнай мэтай гульні з'яўляецца дасягненне выйгрышу. Выйгрыш можа быць сувымерны ці несувымерны. У выпадку сувымернага

выйгрышу яго значэнне вымяраецца колькасцю балаў (ці другімі эквівалентнымі адзінкамі). Выйгрыш у гульні дасягаецца рэалізацыяй паслядоўнасці дзеянняў удзельнікаў — стратэгіяй. У гульнях рэалізуюцца розныя падыходы да арганізацыі гульні, у залежнасці ад якіх гульні падзяляюцца на азартныя і неазартныя. Калі ўмовы гульні патрабуюць рэалізацыі інтэлектуальнага і творчага патэнцыялу асобы, а гэта магчыма пры ўмове наяўнасці поўнай інфармацыі аб сітуацыі ў працэсе гульні або калі створаны ўмовы для знаходжання неабходнай у прыняцці рашэння поўнай інфармацыі, то гульня адносіцца да неазартнай. Прыкладамі неазартных гульняў з'яўляюцца шахматы, шанкі і інш. Да азартных гульняў адносяцца гульні, перамога ў якіх не залежыць ад інтэлектуальных, творчых, псіхафізічных і іншых якасцей асобы ўдзельніка гульні. У аснову азартных гульняў, як правіла, пакладзены элемент выпадковасці. Да азартных гульняў адносяцца розныя латарэі, гульня ў косці, рулетка, лато і інш. Гульні могуць уключаць элементы выпадковасці, якія не аказваюць рашаючага ўплыву на вынікі гульні. Іх прызначэнне — стварэнне шматварыянтных гульнявых сітуацый.

Умовы гульні прымаюцца ўдзельнікамі добраахвотна, і, пачынаючы гульню, удзельнікі яе абавязваюцца іх строга выконваць.

Умовы гульні ўключаюць азначэнне асобных аб'ектаў (суб'ектаў), правілы гульні і ўмовы дасягнення выйгрышу. Гульні павінны адпавядаць наступным патрабаванням:

— колькасць дакладна вызначаных аб'ектаў і правіл гульні павінны быць невялікімі;

— наяўнасць поўнай інфармацыі аб гульнявой сітуацыі або стварэнне магчымасцей для здабывання інфармацыі, дастатковай у прыняцці стратэгічных рашэнняў;

— умовы гульні павінны быць відавочнымі і не патрабаваць растлумачэння або складанай аргументацыі;

— гульні павінны адпавядаць прынцыпу роўных магчымасцей для рэалізацыі выйгрышу ўсіх удзельнікаў гульні;

— умовы гульні павінны прадугледжваць дасягненне выніку за пэўную колькасць ходоў ці час.

У залежнасці ад мэты выкарыстання гульніяў можна фармуляваць дадатковыя патрабаванні да ўмоў гульні ці мяняць умовы з захаваннем азначаных патрабаванняў.

Абагульняючы вышэйсказанае, адзначым, што гульніа па сваёй прыродзе фармальнаа і канечнаа, а значыць, мадэліруемаа. Таму развіццё інфармацыйных тэхналогій, стварэнне трывалаа тэхнічнаа базы, значнае пашырэнне магчымасцей апрацоўкі інфармацыі ў рэальным часе з дапамогай камп'ютэрнаа тэхнікі заклалі аснову для індустрыі камп'ютэрных гульніаў. Распрацоўка камп'ютэрных гульніаў пачалася адразу, як толькі былі створаны першыя электронныя лічбавыя вылічальныя машыны. Але росквіт камп'ютэрных гульніаў прыпадае на перыяд стварэння і распаўсюджвання персанальных ЭВМ.

На першым этапе стварэнне камп'ютэрных гульніаў ішло ў напрамку мадэліравання шырока распаўсюджаных традыцыйных гульніаў і пераносу ўмоў гульні ў камп'ютэрнае асяроддзе. Шырока былі прадстаўлены такія алгарытмічна простыя канечныя гульні, як “крыжыкі-нулікі”, рознага роду лабірынты, рэбусы, віктарыны, красворды, картачныя гульні і інш. Магчымасці аўтаматычна кантраляваць час у працэсе гульні дазволілі ствараць дынамічнае асяроддзе гульніаў. Першыя дынамічныя гульні, якія патрабавалі ад удзельнікаў не толькі лагічнага мыслення, але і рэалізацыі такіх псіхафізічных якасцей, як малы час рэакцыі, хуткасць у прыняцці рашэнняў і кіраванні, здольнасці арыентавацца ў

складанай сітуацыі, былі прадстаўлены ў выглядзе дынамічных двухмерных графічных выяў. Гэтыя гульні, як правіла, уключалі простыя геаметрычныя аб'екты і дапускалі прасцейшыя маніпуляцыі з імі. Да гэтага класу камп'ютэрных гульняў адносяцца такія гульні, як "digger", "tetris" і інш. Нягледзячы на нескладаныя правілы, просты сюжэт і прымітыўную графіку, гэтыя гульні заваявалі ў свой час вялікую папулярнасць. Хаця ў адпаведнасці з іх накіраванасцю гэтыя гульні з'яўляюцца канечнымі, але дасягнуць найвышэйшага ўзроўню іх складанасці не ўяўляецца магчымым. Таму такія гульні адносяцца хутчэй да класу трэнажораў, выйгрыш тут з'яўляецца сувымерным і адзначаецца колькасцю балаў, набраных у працэсе сеанса гульні ў залежнасці ад трэніраванасці. Гэтыя гульні маюць выражаныя этапы. Пасля дасягнення выйгрышу на адным этапе дасца магчымасць удзельнічаць у наступным, больш складаным па хуткасці ці сітуацыі этапе. У гэтых гульнях нескладанае гукавое суправаджэнне.

Развіццё сродкаў адлюстравання інфармацыі і пашырэнне вылічальных рэсурсаў ПЭВМ прывялі да стварэння вялікай колькасці камп'ютэрных гульняў, у якіх рэалізаваны складаныя сюжэты, высакая якасныя графіка і гук. У першую чаргу адзначым рознага роду гульні, якія мадэлююць кіраванне аўтамабілямі, самалётамі, танкамі, касмічнымі караблямі, воднымі транспартнымі сродкамі і дазваляюць "удзельнічаць" у спартыўных спаборніцтвах, войнах, падарожжах і інш. Безумоўна, хутказменныя сітуацыі, неабходнасць аператыўна прымаць рашэнні і кіраваць адпаведнымі сродкамі выклікаюць вялікую цікавасць да гэтага класа камп'ютэрных гульняў і спрыяюць развіццю адпаведных навыкаў. Аднак уздзеянне агрэсіўных сюжэтаў асобных гульняў на дзіцячую псіхіку яшчэ чакае дакладнага

даследавання. У некаторых гульнях выкарыстоўваюцца і мірныя сюжэты. Гэта гульні эканамічнага ці спартыўнага характару і часткова гульні-падарожжы. Эканамічныя гульні маюць выражаны стратэгічны характар, які абумоўлены тым, што ў працэсе гульні неабходна прымаць абдуманая рашэнні і прадугледжваць вынікі выкарыстання той ці іншай стратэгіі. Да стратэгічных гульняў адносяцца і частка ваенных. Вялікую цікавасць выклікаюць камп'ютэрныя гульні, у якіх мадэліруюцца вандраванні. Сюжэты гэтых гульняў уключаюць дакладна азначаную мэту, дасягненне якой заключаецца ў пераадоўванні шэрага перашкод з дапамогай самых розных прыёмаў і інструментаў. У працэсе гульні падарожнік часта можа сустрэцца з самымі незвычайнымі і складанымі сітуацыямі, якія не могуць быць прааналізаваны ў прывычных катэгорыях і патрабуюць кемлівасці і фантазіі ад удзельніка гульні.

Спартыўныя гульні даюць магчымасць вывучыць правілы гульні і ўдзелу ў спаборніцтвах і мадэліраваць дзеянні спартсмена. Відавочна, што клас спартыўных гульняў уключае толькі гульні, якія патрабуюць развітых інтэлектуальных і псіхафізічных здольнасцей; фізічная падрыхтоўка не мае ніякага значэння. Апошняя з'яўляецца агульным для ўсіх камп'ютэрных гульняў. У шэрагу камп'ютэрных мадэлей спартыўных гульняў асобае месца займае гульня ў шахматы. Створана вялікая колькасць камп'ютэрных рэалізацый гэтай гульні, дзе прадугледжваецца гульня чалавека і камп'ютэра (адпаведнага праграмнага забеспячэння). Распрацаваныя алгарытмы і базы ведаў для гэтай гульні маюць высокую якасць, што даказана ў спаборніцтвах з лепшымі майстрамі.

Сучасны этап развіцця камп'ютэрных гульняў характарызуецца больш складанымі сюжэтамі і выразнымі сродкамі і, як правіла, патрабуе значных вылічальных

рэсурсаў. Сюжэты гульніаў уключаюць развіццё ранейшых сюжэтаў, абагачэнне былых сюжэтаў новымі элементамі і павышэнне іх складанасці. Частка гульніаў будуюцца на аснове сюжэтаў кіна- і відэафільмаў. У працэс гульні ўключаюцца вядомыя кінагероі, і ўдзельнікі гульні маюць магчымасць актыўна ўдзельнічаць у развіцці дзеянняў з улікам іх тыпаў і характараў. Гэта, на наш погляд, важная асаблівасць, якая дазваляе прадугледзець перспектывы развіцця інтэлектуальных гульніаў. Аднак удзельная колькасць прынцыпова новых сюжэтаў камп'ютэрных гульніаў адносна меншая ў параўнанні з папярэднімі этапамі. Тэхнічная рэалізацыя камп'ютэрных гульніаў прадугледжвае выкарыстанне 3d-графікі з высокім дазволам, поўнакаляровай анімацыі і відэафрагментаў, што дазваляе ствараць высакаякасны відэарад. Гукавае суправаджэнне ўключае высакаякасны музычны гук, моўныя паведамленні і каментарыі дзеянняў. Выкарыстанне сродкаў віртуальнай рэальнасці стварае ілюзію рэальнасці ў высокай ступені.

Індустрыя камп'ютэрных гульніаў значна пашырыла галіну гульніавай дзейнасці за кошт пашырэння дыяпазону гульніаў і значнага пашырэння кола людзей, якія ўключыліся ў гульніаваю дзейнасць з вялікай ахвотай. Камп'ютэрныя гульні даюць новыя магчымасці, якія не заўсёды могуць быць рэалізаваны ў традыцыйных гульніах. У першую чаргу гэта іх даступнасць шырокай масе людзей, гатоўнасць “камп'ютэрнага партнёра” ў любы час уключацца ў гульніа, перарываць і працягваць яе. Пры гэтым мноства камп'ютэрных гульніаў даюць магчымасць для запамінання створаных сітуацый і працягу гульні з любога моманту, які быў захаваны. Трэба адзначыць, што камп'ютэрныя гульні патрабуюць адзінага універсальнага асяроддзя — настольнага камп'ютэра, абсталяванага сродкамі мультымедыя. Большасць

камп'ютэрных гульняў не патрабуе дадатковага абсталявання і не прад'яўляе павышаных патрабаванняў да вылічальных рэсурсаў камп'ютэраў. Высокая якасць гульнявога асяроддзя спрыяе зацікаўленым адносінам да ўдзелу ў гульні. Моцным фактарам, стымулюючым гульнявую дзейнасць, з'яўляецца заахвочванне, якое прадугледжваецца ўмовамі гульні. Заахвочванне рэалізуецца, як правіла, прадстаўленнем больш змястоўнага, займальнага і відовішняга этапу гульні, больш эфектыўнага інструментарыя або магчымасцей для ўдзельніка гульні звычайна з адначасовым ускладненнем умоў і сітуацый.

Такім чынам, аналізуючы сістэму камп'ютэрных гульняў, якая склалася, трэба адзначыць высокую тэхнічную дасканаласць іх пабудовы, эфектыўнасць у развіцці інтэлектуальных і псіхафізічных здольнасцей асобы, іх высокую эфектыўнасць у стварэнні станоўчага псіхаэмацыянальнага стану асобы. Разам з тым неабходна ўлічыць, што выкарыстанне камп'ютэрных гульняў у выхаваўчых мэтах патрабуе ўважлівага адбору з пункту гледжання іх уздзеяння на псіхіку дзяцей і адпаведнасці іх зместу агульнаначалавчым маральным каштоўнасцям. Безумоўна, выпрацоўка крытэрыяў адбору і складанне мегодык выкарыстання камп'ютэрных гульняў у выхаваўчай і рэабілітацыйнай практыцы з'яўляюцца актуальнымі навукова-педагагічнымі праблемамі, якія патрабуюць удумлівага падыходу.

§ 6. Дыскатэка як форма музычна-забаўляльнага адпачынку моладзі

Не будзе перабольшваннем сказаць, што пытанні, звязаныя з арганізацыяй дыскатэк, правядзеннем маладзёжных музычных праграм, былі і застаюцца аднымі з найбольш складаных у дзейнасці ўстаноў культуры, вольнага часу. Папулярнасць дыскатэкі як формы музычна-забаўляльнага адпачынку і сапраўды феноменальная. Колькасць прыхільнікаў яе сярод моладзі, падлеткаў не змяншаецца на працягу дзесяцігоддзяў.

Дыскатэка атрымала масавае развіццё ва ўсіх цывілізаваных краінах, не выключэнне ўяўляе і яе распаўсюджанасць у нашай краіне. Амаль кожная клубная ўстанова рэспублікі прапануе моладзі розныя варыянты, мадэлі танцавальна-забаўляльных праграм. Сярод іх дыскатэчныя выступаюць у якасці найбольш запатрабаваных, прыцягальных.

Правядзенне конкурсу дыскатэчных праграм, арганізаванага Мінскім абласным цэнтрам народнай творчасці ў красавіку 1997 г., можна лічыць значнай падзеяй у далейшым развіцці дыскатэчнага руху на Міншчыне. Трэба адзначыць, што такія конкурсы, бадай, не праводзіліся да гэтага часу апошнія дзесяць гадоў. Практыка сведчыць: у дзейнасці сучасных дыскатэк набіралася значная колькасць праблем, без вырашэння якіх цяжка ўявіць сабе лёс клубных устаноў, іх ролю ў арганізацыі адпачынку моладзі, увогуле далейшае развіццё ўсёй сферы вольнага часу.

Сацыяльна-культурныя змены, што адбыліся ў грамадстве, востра паставілі задачу пераасэнсавання сацыяльнай ролі дыскатэк, іх эстэтычна-выхаваўчага патэнцыялу, абумовілі неабходнасць вызначэння новых

падыходаў да рэгулявання іх дзейнасці. Адною з вострых праблем, якія сёння хвалююць арганізатараў вольнага часу моладзі, з'яўляецца супярэчлівасць паміж пажаданнямі маладзёжнай аўдыторыі і рэальнымі магчымасцямі ўстаноў культуры ў арганізацыі вольнага часу. Сродкі масавай інфармацыі, дакладней, тэлевізійныя забаўляльныя праграмы, тэледыскатэкі, конкурсы відэакліпаў, фестывалі рок-музыкантаў, конкурсныя гульнівыя праграмы становяцца своеасаблівым эталонам густаў, поглядаў, музычных інтарэсаў, нават мадэлей сацыяльных паводзін у межах дыскатэкі. Таму патрабаванні моладзі да дзейнасці клубных дыскатэк і правядзення музычных праграм значна ўзрастаюць.

Даныя сацыялагічных даследаванняў сведчаць: моладзь розных рэгіёнаў рэспублікі выказвае незадаволенасць працай работнікаў культуры па арганізацыі музычна-забаўляльных мерапрыемстваў. Сучасны клуб, на думку моладзі і падлеткаў 15—17 гадоў, не заўсёды адпавядае на захваленне маладых людзей поп- і рок-музыкай.

Аналіз дзейнасці дыскатэк і дыскаклубаў сведчыць: паранейшаму застаецца невысокім мастацка-эстэтычны ўзровень большасці праграм, тэхнічнае абсталяванне дыскатэк усё яшчэ вельмі недасканалае. Час дыктуе новыя падыходы да арганізацыі дыскатэкі, патрабаванні да работы ды-джэя, функцыі якога з часоў станаўлення дыскатэкі значна змяніліся. Адчуваецца недахоп спецыяльных ведаў і ўменняў у большасці арганізатараў праграм. На жаль, відавочная пэўная абьякаваецца з боку органаў культуры да гэтага напрамку работы з моладдзю.

Зразумела, названыя фактары не спрыяюць станаўленню дыскатэк, удасканаленню іх дзейнасці, ствараюць у грамадстве асацыяльны, крымінальны “партрэт” дыскатэкі. Сапраўды, дыскатэка як форма музычнага адпачынку моладзі мае свае

“твар”, “колер”, у адрозненне ад іншых музычна-забаўляльных мерапрыемстваў, танцавальна-гульнявых вечарын. Яна характарызуецца пэўным стылем паводзін, вызначаецца модай на адзенне, атрыбутыку. Тут пануюць асаблівы тып адносін між падлеткамі, свой “слэнг тусоўкі”. Акрамя таго, дыскатэкі адрозніваюцца ў залежнасці ад аўдыторыі (кантынгенту). Гэта вызначае патрабаванні да арганізацыі праграмы (напрыклад, могуць быць студэнцкія дыскатэкі, школьныя, дыскатэкі). Найбольш складанымі з пункту гледжання арганізацыйна-камунікатыўных падыходаў і прававых нормаў паводзін з’яўляюцца дыскатэкі масавыя, якія функцыяніруюць пры ўстановах культуры клубнага тыпу. Менавіта тут збіраецца рознаўзростава аўдыторыя з шырокім колам арыентацый і запатрабаванняў.

Усе гэтыя праблемы былі вынесены на абмеркаванне ў творчай лабараторыі, што ладзілася ў месжах абласнога конкурсу дыскапраграм. У яе рабоце прынялі актыўны ўдзел арганізатары вольнага часу моладзі, работнікі клубных устаноў вобласці, вядучыя дыскатэк, супрацоўнікі абласнога метадычнага цэнтра народнай творчасці, выкладчыкі Беларускага ўніверсітэта культуры, работнікі камітэта па справах моладзі і інш. Сярод мноства розных пытанняў адным з найбольш надзённых, безумоўна, з’яўляецца матэрыяльна-тэхнічная забяспечанасць дыскатэк у клубных установах вобласці. Выклікае занепакоенасць нізкі ўзровень апаратуры і тэхнікі, якая выкарыстоўваецца для правядзення дыскапраграм. Без дасканалай гукаўзмацняльнай, гукапрайгравальнай апаратуры, святломузычнага, кіна-, фотаабсталявання, без сучасных аўдыё- і відэасродкаў цяжка дасягнуць стабілізацыі, далейшага развіцця дыскатэчнага руху. Гэтая праблема, на жаль, застаецца па-ранейшаму адной з найбольш актуальных. Надзвычай марудна вырашаецца

пытанне аб замацаванні матэрыяльна-тэхнічнай базы дыскатэк непасрэдна за organамі культуры на месцах.

Вынікі даследавання паказваюць: адна з набалелых праблем — гэта інфармацыйна-метадычная падтрымка дыскапраграм і дыскаклубаў. Варта сказаць, што асноўны аб'ём матэрыялаў, прысвечаных арганізацыйна-творчым аспектам дыскатэк, прыпадае на 1970—1980-я гг. Змест гэтых матэрыялаў далёка не адпавядае сённяшнім умовам і патрабаванням. Цікавасць даследчыкаў да сацыяльна-культурнага феномена дыскатэкі апошнім часам амаль знікла. У сельскай мясцовасці дыскатэчныя справы часта застаюцца кінутымі на самацёк. Не можа не хваляваць практыкаў — стваральнікаў маладзёжных праграм — адсутнасць на ўзроўнях рэгіёнаў, абласцей, усёй рэспублікі аналітычнай работы па асэнсаванні стану сучаснага дыскатэчнага руху. Гэта адбываецца на мастацка-эстэтычным узроўні мерапрыемстваў, якія праводзяцца ў клубных установах. Карацей кажучы, вопыт дыскатэк не становіцца здабыткам шырокіх спецыялістаў.

Даследаванні паказваюць: дыскатэчны рух у раёнах вобласці, у адрозненне ад дыскацэнтраў сталіцы, іншых абласных гарадоў, мае сваю адметнасць. Дыскатэкі раённых гарадоў, вёсак аб'ядноўваюць моладзь на аснове захаплення сучаснымі музыкай, танцамі, забавамі.

Наяўнасць свайго клубнага асяроддзя, нават без пэўнай структурнай арганізацыі, робіць дыскатэку прыцягальнай, папулярнай сярод моладзі горада альбо пасёлка. Гэта не толькі “група падтрымкі” на танцах, а і кола аднадумцаў, энтузіястаў, што сумесна працуюць над стварэннем арыгінальных тэматычных дыскапраграм. Іх заўсёды будуць аб'ядноўваць магчымасць творчасці, праявы мастацка-арганізацыйных здольнасцей і сам клубны фон зносін.

Неабходна звярнуць увагу на адносіны падлеткаў да сучаснай музыкі. Яны нсадназначныя і няпростыя. На жаль, гэтае пытанне пакуль яшчэ не атрымала глыбокага вывучэння, асэнсавання. Шэраг замежных культурологаў, звяртаючыся да яго, падкрэсліваюць, што выкарыстанне сучасных электронных тэхнічных сродкаў узмацняе ўздзеянне на эмацыянальна-псіхалагічны стан маладога чалавека, аказвае значны ўплыў на яго фізічнае самаадчуванне. Сучасная тэхнарэпавая музыка (адзначым, гэта 80% музыкі, якая гучыць у дыскавалах) можа выклікаць як адмоўны, так і станоўчы эмацыянальны водгук.

Зразумела, выкарыстоўваць выхаваўчы патэнцыял музыкі могуць падрыхтаваныя спецыялісты з адпаведнай адукацыяй, значным вопытам практычнай дзейнасці.

Разнастайнасць жанраў, стыляў і відаў масавых музычных з'яў — рэальнасць, якая патрабуе ад арганізатараў дыскатэк, ды-джэяў добрай арыентацыі, агульнай дасведчанасці ў галіне сучаснай музычнай культуры. На вялікі жаль, большасць арганізатараў музычных праграм, пераважна работнікаў культуры, амаль не арыентуюцца ў спляценнях плыней і рытмаў, востра адчуваюць недахоп ведаў, а гэта перашкаджае паразуменню паміж падлеткамі і арганізатарамі клубных мсрапрыемстваў. Відавочна, значны аб'ём музычнай інфармацыі, уплыў тэле-, аўдыё-, відэапраграм, хуткая змена моды на выканаўцаў, шырыня палітры музычных прыхільнасцей моладзі патрабуюць спецыяльнага вывучэння, пастаяннай увагі з боку работнікаў культуры. Можна адназначна сцвярджаць: клубныя работнікі павінны больш чуйна рэагаваць на музычныя захапленні моладзі.

Дыскатэка можа, павінна спрыяць паглыбленню музычных ведаў аб розных жанрах і відах музыкі, фарміраваць мастацка-эстэтычныя густы, патрэбнасці. Але галоўнай мэтай

дыскатэкі, аб чым сведчыць практыка яе развіцця ў розных краінах, з'яўляецца задавальненне рэкрэацыйна-забаўляльных патрэб моладзі. У гэтым сэнсе дыскапраграмы павінны садзейнічаць змястоўнаму адпачынку на аснове выкарыстання выразных сродкаў сучаснай поп-, рок- музыкі ва ўсіх яе відах і формах.

Такім чынам, дыскатэка, перш-наперш, — месца забаўляльных зносін. Магчымасці асветніцкай, адукацыйна-пазнавальнай дзейнасці тут даволі своеасаблівыя, абмежаваныя спецыфікай формы работы. Адзначым, між іншым, што ў клубнай практыцы існуе значная колькасць формаў арганізацыі вольнага часу падлеткаў. Яны паспяхова вырашаюць пытанні музычна-асветніцкай дзейнасці, задавальняюць патрабаванні моладзі ў самых розных жанрах і відах музычнага мастацтва.

Падлеткі 14--16 гадоў заўсёды шукаюць у дыскапраграме "адпачынку для галавы і актыўнай працы для ног". Дыскатэка вабіць маладога чалавека магчымасцямі нерэгламентаваных кантактаў і нефармальных зносін у сваім асяроддзі. Музыка дыскатэкі не толькі забаўляе, але і аб'ядноўвае падлеткаў у групоўкі, выступае своеасаблівым кансалідуючым сродкам (напрыклад, прыхільнікаў панк-року, поп-соўлу, тэхна, дыска і іншых сучасных музычных стыляў).

Не выклікае сумнення тое, што ўплываць на паводзіны моладзі, падлеткаў, рэгуляваць эмацыянальна-псіхічны стан, ажыццяўляць функцыі сацыяльнага кантролю за нормаў зносін і ўзаемадзеяннем у межах дыскапраграм немагчыма без ведання псіхалогіі падлетка, разумення складанага комплексу ўзростаў праблем сучаснай моладзі. Таму арганізатары дыскапраграм (у першую чаргу ды-дзэі) павінны кіравацца ведамі ў галінах сацыяльнай псіхалогіі, педагогікі, валодаць

тэхнікай зносін, мець значны арсенал камунікатыўных сродкаў і прыёмаў, прынятых у падлеткавым асяроддзі.

Адна з галоўных прафесійных задач цяпер — не адмаўляць дыскатэкам у падтрымцы, а паўней выкарыстоўваць мастацка-творчы патэнцыял клубных устаноў, калектываў, гурткоў мастацкай творчасці для нападнення іх змястоўнымі, насычанымі рознымі сродкамі выразнасці праграмамі (шоу-дыскатэка, дыск-тэатр, слайд-тэатр і інш.).

Гэта садзейнічае фарміраванню ў моладзі, сучасных падлеткаў навыкаў культурнага адпачынку, змястоўнага выкарыстання вольнага часу.

Вывучэнне практыкі арганізацыі дыскатэк дае падставы для наступных высноў: сёння неабходны комплексны падыход да вывучэння сацыяльна-культурнага феномена дыскатэкі як аднаго з перспектыўных напрамкаў рэкрэацыйна-забаўляльнай дзейнасці моладзі ў разнастайных рэгіянальных умовах. Зразумела, дыскатэка выконвае сацыяльныя функцыі, мае характэрныя прыметы ў залежнасці ад рэгіянальных фактараў (вялікі горад, малы горад, раённы цэнтр альбо вёска). Але нельга не разумець: развіццё дыскатэчнага руху можа паспрыяць станаўленню шоу-бізнесу на Беларусі наогул, бо з'яўляецца неад'емнай часткай музычнай індустрыі, дыктуе попыт на музычныя стылі, рытмы, стварае імёны выканаўцам, дае жыццё новым музычным творам.

Правядзенне дыскапраграм павінна стаць традыцыйным, таму што яно, несумненна, садзейнічае ўдасканаленню функцыяніравання дыскатэк ва ўстановах культуры, спрыяе вырашэнню арганізацыйна-творчых і інфармацыйна-метадычных пытанняў.

У рэшце рэшт далейшае ўдасканаленне дзейнасці дыскатэк у клубных умовах — гэта шлях да ўмацавання камерцыйна-фінансавай базы ўсёй сістэмы дзяржаўных устаноў культуры.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Сацыяльна-палітычная трансфармацыя нашага грамадства, посткатастрофныя працэсы, якія адбываюцца на 1/5 тэрыторыі Беларусі, садзейнічаюць нарастанню сацыяльнай напружанасці. На яе ўплываюць зніжэнне ўзроўню жыцця, беспрацоўе пэўнай часткі людзей, узмацненне сацыяльнай няроўнасці, цяжкасці забеспячэння насельніцтва сацыяльна-культурнымі паслугамі і інш. Усе гэта спарадзіла неабходнасць перабудовы сістэмы сацыяльнай абароны насельніцтва і сацыяльнай сферы. У краіне з пачатку 90-х гадоў нашага стагоддзя пачала фарміравацца сістэма сацыяльнай службы. Педагагічныя вышэйшыя навучальныя ўстановы распачалі падрыхтоўку школьных практычных псіхолагаў і сацыяльных педагогаў. У 1997г. у агульнаадукацыйных школах, прафесійна-тэхнічных вучылішчах, сярэдніх спецыяльных навучальных установах налічвалася ўсяго каля 2 тыс. сацыяльных педагогаў (Гл.: Бутрым Г.А. Школьны сацыяльны педагог у сістэме сацыялізацыі // Сацыяльна-педагагічная работа. — 1998. — № 2. — С.3). Аналіз забяспечанасці сацыяльнымі педагогамі і псіхолагамі ўстаноў адукацыі і культуры паказвае, што ў шэрагу раёнаў Гомельскай і Магілёўскай абласцей працавала толькі па 1—2 сацыяльным педагогу.

Дзейнасць школьнага сацыяльнага педагога зарыентавана на работу з дзцьмі і падлеткамі. Сусветная ж практыка сведчыць, што ў кваліфікаванай сацыяльна-псіхалагічнай дапамозе маюць патрэбу ўсе катэгорыі насельніцтва. Асабліва гэта тычыцца насельніцтва посткатастрофнага соцыуму. Даследаванне псіхафункцыянальнага стану насельніцтва, якое пражывае ў рэгіёнах, забруджаных радыёнуклідамі, дае падставы сцвярджаць, што

сацыяльныя работнікі, псіхологі абавязаны вывучаць соцыум, выяўляць людзей, якія маюць патрэбу ў сацыяльнай абароне і дапамозе, клапаціцца аб стварэнні ўмоў для плённага правядзення вольнага часу і адпачынку, дапамагаць ім у вырашэнні сацыяльных праблем. Гэта звязана не толькі з трансфармацыяй ранейшага паняцця “культурна-асветніцкая работа”, але і з аб’ектыўна ўзрастаючай роляй спецыяліста, які непасрэдна ўстанаўлівае кантакты з сям’ёй, працоўным калектывам, школай, устаноўмі культуры і іншымі сацыяльнымі інстытутамі рэгіёна.

Сярод мноства суб’ектаў, якія ўзаемадзейнічаюць у сацыяльна-культурнай сферы, важную функцыю адыгрываюць творчыя работнікі, прафесіяналы і непрафесіяналы, непасрэдна занятыя стварэннем сацыяльна-культурных каштоўнасцей, напаяўненнем зместу адпачынкавых прасектаў і праграм.

Глыбокае і ўсебаковае асэнсаванне ролі культуры ў трансфармацыйны перыяд развіцця грамадства сведчыць аб тым, што сацыяльна-культурная дзейнасць аб’ектыўна становіцца ўмовай удасканалення сацыяльнай рэчаіснасці, важнай формай самавыяўлення, самарэалізацыі асобы. Перамены ў змесце і арганізацыі сацыяльна-культурнай, адпачынкавай дзейнасці, якія распачаліся ў канцы 80-х гадоў, патрабавалі пераасэнсавання і карэкціроўкі дзейнасці навучальных устаноў па падрыхтоўцы работнікаў культуры і мастацтва.

У Беларусі сфарміравалася шматгаліновая сістэма культуралагічнай і мастацкай адукацыі з трыма ўзроўнямі: пачатковым, сярэднім спецыяльным і вышэйшым. У 1998 г. у Беларусі налічвалася 527 школ мастацкай адукацыі, 20 музычных, харэаграфічных і культурна-асветных сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і 3 ВНУ (гл.кн: Дзейнасць навучальных устаноў мастацтва і культуры: аналітычна-статыстычны агляд. — Мн., 1998. — С.5—10,34—43,65).

Табліца 5

Навучальныя ўстановы культуры і мастацтва*

Тып установы	Колькасць устаноў пэўнага тыпу	Колькасць студэнтаў і навучэнцаў ва ўстановах
ВНУ	3	4987
ССНУ	20	5155
Школы	527	85542
Усяго	550	95684

* Заўвага: падлікі зроблены на падставе агляду, змешчаным у кн: Дзейнасць навучальных устаноў культуры і мастацтва: аналітычна-статыстычны агляд. — Мн., 1998.

Статыстычныя даныя паказваюць, што структура навучальных устаноў культуры і мастацтва за 90-я гады ХХ ст. колькасна не змянілася, толькі назіралася тэндэнцыя змены іх профілю. Традыцыйная асветніцкая накіраванасць дзейнасці навучальных устаноў не ўпісвалася ў новыя контуры сацыяльна-культурнай сферы, якія былі выкліканы пераўтваральнай практыкай і не адпавядалі яе сацыяльна-аднаўленчаму, сацыяльна-педагагічнаму, сацыяльна-абарончаму характару. У даследуемы перыяд спецыяльнасць культураветработніка трансфарміравалася ў шэраг роднасных спецыяльнасцей і спецыялізацый. У першай палове 90-х гадоў у ВНУ культуры і мастацтва з'явіліся якасна новыя спецыяльнасці: сацыяльны работнік-псіхолаг, менеджэр, сацыяльны педагог, культуролог, рэжысёр народных абрадаў і свят, арганізатар сацыяльна-культурнай дзейнасці і інш.

Агульнай падставай для ўзнікнення новых культуралагічных спецыяльнасцей з'явілася сацыяльна-культурная дзейнасць, скіраваная на стварэнне ўмоў для

найбольш поўнага развіцця, самасцвярджэння і самарэалізацыі асобы, групы людзей у сферы адпачынку. Роля арганізатара адпачынку насельніцтва набыла асабліваю сацыяльную каштоўнасць у сувязі з тым, што ў сацыяльна-культурнай, адпачынкавай сферы цэнтрам усеагульнага прыцягнення сталі малыя групы, камерныя формы пазнавальнай, культурна-творчай, рэкрэацыйнай дзейнасці. Уводзячы новыя спецыяльнасці, сацыяльна-культурныя інстытуты зыходзілі з таго, што мэтавай устаноўкай культуролага, менеджэра, сацыяльнага работніка посткатастрофнага соцыуму павінна быць развіццё ў канкрэтнай супольнасці людзей творчых здольнасцей, а таксама метадаў, з дапамогай якіх гэтыя здольнасці фарміруюцца і рэалізуюцца.

Па нашым меркаванні, генеральнай функцыяй сацыяльнага работніка, культуролага, менеджэра, сацыяльнага педагога ўстаноў культуры з'яўляецца стварэнне ўмоў для найбольш поўнага развіцця і самаразвіцця, самасцвярджэння, самарэалізацыі розных катэгорый насельніцтва соцыуму ў сферы вольнага часу. У такой фармуліроўцы звышзадачы прафесіі, з аднаго боку, выпраменьваецца развіццёвая, стымулюючая сутнасць адпачынкавай дзейнасці, з другога — выступае кампенсатарная прырода актыўнасці чалавека ў сферы вольнага часу. У рамках сацыяльна-культурнай дзейнасці педагог-арганізатар вольнага часу павінен ствараць такія ўмовы, якія садзейнічалі б максімальнаму самаажыццяўленню асобы ўдзельніка самадзейнага калектыву ці разовага наведвальніка ўстановы культуры. На наш погляд, дзейнасць такой установы павінна не дубліраваць, а дапаўняць дзейнасць іншых сацыяльных інстытутаў.

Генеральная ролевая функцыя спецыяліста сацыяльна-культурнай сферы ўключае шэраг вытворных. Нам думаецца,

яны адпавядаюць найбольш агульным праблемам і сітуацыям рэчаіснасці, якія складаюць сутнасць прафесіі. Аналіз сацыяльна-культурнай сітуацыі ў разглядаемым соцыуме дае падставы вызначыць шэраг асноўных ролевых функцый работніка ўстаноў культуры.

Выпускнікі ВНУ культуры і мастацтва павінны ўдзельнічаць у стварэнні неабходных сацыяльна-эканамічных умоў развіцця і рэкрэацыі ў розных формах адпачынкавай дзейнасці соцыуму. Менавіта гэта функцыя з'яўляецца вызначальнай для спецыялістаў сацыяльна-культурнай сферы як для арганізатараў клубнай работы, так і для кіраўнікоў мастацкай самадзейнасці. Яны павінны быць здольнымі да прагназавання, выпрацоўкі канструктыўных рашэнняў, суперажывання, эфектыўнага ўзаемадзеяння з іншымі людзьмі, мець навыкі кіравання малымі групамі, нефармальнымі супольнасцямі.

Актуальнай і цяжка вырашальнай з'яўляецца праблема нарматыўна-прававога забеспячэння розных формаў сацыяльных ініцыятыў і самадзейнасці насельніцтва. У сувязі з гэтым культурологі, сацыяльныя работнікі павінны абараняць разам з пэўнымі сацыяльнымі інстытутамі канстытуцыйныя свабоды асобы ва ўмовах вольнага часу.

Забеспячэнне адпачынкавых формаў самадзейнасці насельніцтва адносіцца таксама да асноўных функцый арганізатараў сацыякультурнай дзейнасці. Змест гэтай функцыі заключаецца не толькі ў распрацоўцы, карэкцыі і рэалізацыі сацыяльна-культурных, адпачынкавых ініцыятыў, праграм, праектаў, але і ў развіцці самадзейнасці насельніцтва, паколькі гэта з'яўляецца стратэгічнай лініяй ва ўмовах трансфармацыі грамадскага жыцця. У сувязі з шырока распаўсюджаным посттраўматычным стрэсам у пацярпелага ад катастрофы насельніцтва выступае такая функцыя спецыяліста сацыяльна-культурнай сферы, як кампенсатарная

дзейнасць. Сацыяльныя работнікі, псіхологі, сацыяльныя педагогі, культурологі сродкамі культуры, мастацтва, аматарскай творчасці павінны дапамагаць жыхарам соцыуму ў пераадоленні посткатастрофнага стрэсавага стану, цяжкасцей адаптацыі, пераарыентацыі на новы лад жыцця.

Аналіз узроўню прафесіянальнай падрыхтоўкі спецыялістаў сацыяльна-культурнай сферы Гомельскай і Магілёўскай абласцей сведчыць аб тым, што ранейшая сістэма іх мастацкай адукацыі не зусім адпавядала запатрабаванням часу, таму яе неабходна было ўдасканаліць. А калі ўлічыць, што падрыхтоўкай кадраў мастацтвазнаўчых і культуралагічных спецыяльнасцей займаюцца толькі тры вышэйшыя навучальныя ўстановы, то стане зразумелым, што сацыяльна-культурная сфера нездавальняюча забяспечана высокакваліфікаванымі кадрамі (гл. табл.6).

Табліца 6

Колькасць супрацоўнікаў з вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыяй (1997г.)*

Установы культуры	Усяго супрацоўнікаў	У тым ліку	
		з вышэйшай адукацыяй	з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй
Клубы	9680	1406	4207
Бібліятэкі	9422	3592	3921
Музеі	2386	608	597

* Заўвага: намі выкарыстана кн.: Культурнае жыццё рэспублікі. Стан, праблемы, тэндэнцыі: Статыстычны агляд тэатральна-відовішчых і культурна-асветных устаноў сістэмы Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь за 1997 г. -- Мн., 1998. -- С.23, 44, 54.

Статыстычныя даныя паказваюць, што толькі 14,5 працэнтаў работнікаў клубных устаноў рэспублікі мелі вышэйшую адукацыю, 37 — бібліятэкараў, 19 працэнтаў — музейных супрацоўнікаў.

Такім чынам, перад сацыяльнымі інстытутамі краіны востра паўстала праблема насычэння сацыякультурнай сферы прафесійна падрыхтаванымі кадрамі, якім дзевядзеца працаваць у спецыфічных умовах адкрытага мікрасацыяльнага асяроддзя. Гэта павінны быць спецыялісты па аказанні сацыяльнай дапамогі насельніцтву, арганізацыі рэзнабаковай яго дзейнасці ў сферы вольнага часу, вырашэнні выхаваўча-адукацыйных задач, карэкцыі паводзін і сацыяльнай рэабілітацыі асобных груп насельніцтва.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУДУ

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Глава 1. Сацыяльна-псіхалагічныя і культуралагічныя перадумовы рэабілітацыйнай дзейнасці ўстаноў культуры ў посткатастрофным соцыуме	12
§ 1. Сацыяльна-псіхалагічныя аспекты.....	12
§ 2. Псіхалагічныя асаблівасці работы устаноў сацыякультурнай сферы з людзьмі, якія пражываюць у зоне радыяцыйнага забруджання.....	39
§ 3. Асаблівасці дзейнасці устаноў культуры Гомельшчыны ў постчарнобыльскі перыяд.....	46
§ 4. Сацыяльна-культурныя патрэбы моладзі Гомельшчыны і дзейнасць устаноў культуры па іх задавальненні	53
§ 5. Некаторыя аспекты праблемы захавання і выкарыстання народнай спадчыны ў раёнах, пацярпелых ад чарнобыльскай аварыі.....	60
Глава 2. Сацыяльна-псіхалагічная рэабілітацыя сродкамі мастацка-творчай дзейнасці	70
§ 1. Роля тэатральнага мастацтва ў адаптацыі людзей з выяўленым псіхалагічным стрэсам.....	70
§ 2. Арганізацыя вучэбна-выхаваўчага працэсу ў калектывах тэатральнага жанру з улікам псіхарэабілітацыйных асаблівасцей.....	92
§ 3. Бібліятэрапія як сродак рэабілітацыі.....	109
§ 4. Абслугоўванне карыстальнікаў бібліятэк з фізічнымі і псіхалагічнымі недахопамі.....	123
§ 5. Камп'ютэрныя гульні як сродак псіхалагічнай рэабілітацыі.....	139
§ 6. Дыскатэка як форма музычна-забаўляльнага адпачынку моладзі.....	146
Заклучэнне	153

Навуковае выданне

Смолік Аляксандр Іванавіч
Мамонька Уладзімір Адамавіч
Маіссенка Алег Раманавіч і інш.

**Дзейнасць устаноў культуры па мінімізацыі
наступстваў чарнобыльскай трагедыі**

Манаграфія

Рэдактары і карэктары Л.Ц.Спірыдонова, С.Б.Сачанка
Камп'ютэрны набор і вёрстка С.Л.Шпарло

Падпісана ў друк 17.02.1999 г. Фармат 60x84 1/16.

Папера пісчая № 2. Друк глыбокі.
Ум. друк. арк. 9,3. Ул.-выд. арк. 7,5.
Тыраж 300 экз. Заказ 65.

Беларускі ўніверсітэт культуры.
220001, Мінск, вул.Рабкораўская, 17
Ліцэнзія ЛВ № 283.

Надрукавана на рызографе Беларускага ўніверсітэта культуры
220001, Мінск, вул. Рабкораўская, 17.